

В. Верига

Там де Дністер
Крѣто в'ється

SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
in CANADA

Vol. 14

1974

TEACHERS' COLLEGE IN ZALISHCHYKY

A case study of

EDUCATION IN GALICIA

by

WASYL VERYHA

University of Toronto Library

"SRIBNA SURMA"

TORONTO

1974

ВАСИЛЬ ВЕРИГА

Там де Дністер круто в'ється

ІСТОРИЧНИЙ НАРИС ВИХОВНО-ОСВІТНЬОЇ
ПОЛІТИКИ В ГАЛИЧИНІ НА ПРИКЛАДІ
УЧИТЕЛЬСЬКОЇ СЕМІНАРІЇ ТА ГІМНАЗІЇ
В ЗАЛІЩИКАХ
1899 - 1939



СПРІВНА СУРМА

З дослідів над історією шкільництва та виховно-
освітньої політики в Галичині

*Присвячую мамі моєї дружини — Арестей Альботі
і пам'яті моєї Покійної Мами — Ірини Вериги.*

Обкладинку виконала Люба Верига

ПЕРЕДМОВА

Історія українського шкільництва — одної з найважливіших ділянок нашого культурного життя — рідко була предметом наукових дослідів. Правда, в періоді між двома світовими війнами і особливо на еміграції опубліковано гимало мемуарної літератури-споминів колишніх учнів і вчителів наших шкіл, але з огляду на помилність людської пам'яті та на природний у особистих спогадах суб'єктивізм їх не все можна вважати достовірними історичними джерелами, а деякі з них — розсіяні на сторінках нашої преси та іншої періодичної літератури — недоступні не тільки для пересічного читача, але навіть для наукового дослідника. В міжчасі світла пам'ять про творців і діячів українського шкільництва, які були виховниками борців за кращу долю свого народу і часто брали в цьому змаганні активну участь зі зброєю в руках, починає припадати пилом забуття і вони стають для нашого молодого покоління справжніми «безіменними плугаторами». Тому нам особливо приємно привітати джерельну студію мгра Василя Вериги про один з важливих осередків нашого шкільництва, з murів якого вийшли сотні майбутніх пробудителів українського села — учительську семінарію в Заліщиках, що її історія нерозривно пов'язана з ім'ям великого патріота, педагога і письменника — Осипа Маковея. Мгр. Верига відомий не тільки як невсипущий і багатогранний громадський і культурний діяч, але й як довголітній викладач історії України та автор цілої низки наукових і публіцистичних студій і нарисів українською та ан-

глійською мовами. При тому треба підкреслити, що він особливо кваліфікований до опрацювання цієї теми ще й тому, що він не тільки уродженець Заліщицьщини, але й сам розпознавав свою середню освіту в мурах заліщицької гімназії.

Студія-монографія про учительську семінарію в Заліщиках — це вислід кількарічної наполегливої праці, опертої на всіх доступних друкованих і рукописних джерелах, на ряді детальних особистих інтерв'ю та на обширному листуванні. Особливо цінні інформації вдалося авторові роздобути від колишніх учнів семінарії, які живуть тепер в Україні. Він сумлінно зібрав і подрібно проаналізував всі наявні дані про предмет своєї студії і на широкому тлі багатої в події епохи намалював яскраву картину самої семінарії, її вчителів і студентів, тодішніх Заліщик і цілої заліщицької округи, яка під різними зусиллями зацікавлених зуміла зберегти свій характер одного з найбільш надійних і неухитних бастионів українства. Тому науково обґрунтована й об'єктивна праця мгра Вериги — яка, до речі, написана надзвичайно живо і цікаво, легким та безпосереднім розповідним стилем — не тільки зміло й переконливо відтворює один напівзабутий епізод з минулого, але й являється цінним приuginком до історії українського шкільництва і західньоукраїнських земель в цілому.

Іван Будурович

ТАМ, ДЕ ДНІСТЕР КРУТО В'ЄТЬСЯ

На півдні галицького Поділля, над багатоводним Дністром, потапає в садах, повна краси і чару місцевість, колись повітовий центр — Заліщики. Ще в княжу добу, коли по Дністрі проходив торговельний шлях, що лучив Чорне море і багату Візантію з княжим столичним містом — Галичем, по бистрих водах ріки плавали торговельні судна — кораблі. За переказами, місце, де тепер розкинулися Заліщики, відділялося від Дністра зарослями ліщини. Тут, тобто «за ліщиною», залюбки зупинялися проїжджі купці на відпочинок. Звідси мабуть і походить назва Заліщики.

Заліщики — невеличке курортне містечко (коло 5 тисяч населення) — лежать у мальовничій долині на лівому березі Дністра в південно-західньому Поділлі, немов би на півострові. Протилежний буковинський берег Дністра, що оточує Заліщики з трьох сторін, а зокрема з півдня і сходу, підноситься над рікою 70-120 метрів високою і стрімкою стіною, покритою здебільша кущами дерев. З Буковиною Заліщики пов'язані двома мостами — залізничим на заході, що був найвищим мостом у передвоєнній Польщі, та другим мостом, який сполучує галицький гостинець Тернопіль — Чортків — Заліщики з Чернівцями. Цей гостинець у самому місті називався вулиця Собеського.

Заліщики, разом з селом Добровляни, є єдиним місцем в західних областях України з лагідним середземноморським кліматом. Тут рано досягають овочі й городина і через те навколо розкинулись виноградники, баштани, помідорові плянтації та овочеві, го-

ловно морелеві, сади, зокрема в сусідньому селі — Добровлянах.

За австрійських часів Заліщики поділялися на дві частини: Заліщики-місто та Старі Заліщики — село. Місто Заліщики, за своїм національним складом, були типовим галицьким містечком з перевагою жидівського населення, яке тут мало свою дільницю, з власною синагогою. Жида займались в основному торгівлею; всі важливіші й більші крамниці в місті були жидівські.

Крім жидів жили тут ще й українці, поляки та трохи німців. Німці мали тут свій власний протестантський костел, що за польських часів уже був зачине-ний, бо частина німців-урядовців з упадком Австро-Угорської Імперії виїхала додому. За кількістю поляки становили другу групу; більшість з них — це був зайшлий елемент, що працював на різних державних посадах та на залізниці. Серед заліщицьких поляків місцевого походження було багато таких, які навіть по-польському не вміли говорити і дома завжди по-слуговувалися українською мовою. Це були радше українці-латинники ніж поляки, однак римо-католицьке духовенство впевняло їх, що вони поляки, бо «русини» — це греко-католики.

Хоча українців у місті було відносно менше ніж поляків, у Старих Заліщиках вони становили основну масу населення і, беручи Заліщики як цілість, тут українці аж ніяк не були в меншості.

Польський костел знаходився в самому центрі, на кінці вулиці св. Станислава, а його вежа з годинником височіла понад містом, як символ польської влади в ньому. Але зараз через дорогу знаходилися два, як на Заліщики, величаві українські будинки, Український Народний Дім та Дім Шадничої Каси,

що були центром українського культурного і взагалі організаційного життя міста і повіту.

В першому будинку на вулиці св. Станислава при-
міщувалися на партері північного крила «Українська
Книгарня» та крамниця 'Маслосоюзу», а на поверсі
філія «Українбанку». (В південному крилі будинку
приміщувався поштовий уряд.) В другому сусідньому
будинку «Українського Народного Дому», що тільки
рогом виходив на вулицю Кілінського, була театраль-
на зала та бюро різних установ, як повітової філії
т-ва «Просвіти», т-ва «Української (колись Руської) Бе-
сіди», кружка «Рідної Школи» та ін. Тут власне коло
Народнього Дому на малому закруті кінчилася вул.
св. Станислава і починалася вул. Кілінського, що далі
переходила у вулицю Добровлянську, яка провадила
до села Добровляни і далі на північний схід на Бор-
щів або на схід, паралельно до бігу Дністра, до Ка-
м'янця Подільського. Тут же ж на цьому закруті ко-
ло Народнього Дому починалася вулиця Шевченка,
що бігла з північного заходу на південний схід і кін-
чилася на вул. Граничній, де знаходився будинок по-
вітового староства. На цій же вул. Шевченка на пів-



Вид на Заліщики з буковинського берега Дністра. Ліворуч —
піхотний міст, а за ним парк графа Турнава. Праворуч від
моста Старі Заліщики.

нічному боці знаходилася нова мурована церква св. Покрови, символ і остоя українства в Заліщиках.

Минуле Заліщик губиться у сірій давнині нашого Рідного Краю. Археологічні розкопки, знайдені біля цегельні, що знаходилася при шляху на Добровляни, поміж т. зв. Садищем і ліском Воцилівкою, викликали чимале зацікавлення серед українських археологів. Їх відкрив у 1927 р. проф. Юрій Полянський, а досліджував у 1928 р. д-р Олег Кандиба-Ольжич. Ці розкопки вказують, що історія поселення у цьому закутку України сягає у пізньо-палеолітичну добу. Тут було велике селище трипільської культури та сліди ранньо-слов'янського поселення з перших століть після Христового Різдва. На місці цього поселення знайдено чимало чудової кераміки часів трипільської культури, яка заповняла полиці місцевого музею, а також Українського Музею у Львові. Найбільшими колекторами цієї старовини були Маріян Панас та учитель заліщицької семінарії, спольщений німець Йосиф Шварц.

Першу записану згадку про Заліщики стрічаємо у хроніках XII ст., тобто в часах могутньої ще Київської імперії та початків зросту Галицького князівства. Заліщики мужньо витримали часи татарського лихоліття, перебуваючи адміністративно в Подільському воєвідстві, червогородського повіту, який у час Речі Посполитої відповідав більш-менш модерній Чортківській окрузі.

В 1750 р. місто одержало магдебурзьке право, а в 1772 р., при першому розподілі Польщі, Заліщики потрапили під володіння Австрії разом з цілою Галичиною. В 1809 р., з ласки Наполеона, владу над східною частиною Галичини, званою тоді Тернопільським краєм, що включав і Заліщики, захопила Росія. Однак, в 1815 р., згідно з договорами Віденського Кон-

гресу, цар Олександр I повернув захоплені частини Галичини Австрії. У складі Австрійської імперії Заліщики залишилися аж до проголошення Західньо-Української Народньої Республіки, 1 листопада 1918 р.



Дім збудований у століття народин Шевченка і тому ж на його фронтівій стіні напис: "Заліщицька Земля Тарасові Шевченкові, 1814- 1914". На світліні: головний вхід до поштового уряду. Далі ліворуч вхід до філії Українбанку (І-ий поверх), крамниці "Маслосоюзу" та останні двері — до "Української Книгарні".

В червні 1919 р. у Заліщиках перебував тимчасово уряд ЗУНР, який під натиском польської армії Галлера з-заходу та румунської армії зі сходу на Покуття, змушений був покинути Станиславів. Тут же 10 червня 1919 р. одержав свої диктаторські права Президент Української Національної Ради, д-р Євген Петрушевич. У половині липня 1919 р. Українська Галицька Армія та уряд ЗУНР були змушені відступити за Збруч на східньо-українські землі, і Заліщики зайняли поляки. За винятком двомісячної перерви в

1920 р., коли декілька повітів Галичини були захопили большевики, Заліщики перебували під окупацією поляків аж до вибуху другої Світової війни.

За польських часів Заліщики перетворено в курортне місце і, завдяки своєму теплому кліматові, вони були неабиякою атракцією для польських вельмож. Дня їхньої вигоди, в літніх місяцях, Заліщики були сполучені з Варшавою поспішним поїздом, що складався з трьох люксових вагонів і звався «люксторпедою».

У вересні 1939 р., іронією долі, польський уряд під натиском переважаючих сил німецької армії пішов слідами уряду ЗУНР з-перед двадцяти років, опинився також у Заліщиках і перебував там декілька днів у готелі, що називався «Варшава», звідки переїхав на Буковину й до Румунії. У другій половині вересня 1939 р. Західню Україну зайняла совєтська Червона Армія, а в тому і Галичину, яка стала складовою частиною т. зв. Української Радянської Соціалістичної Республіки. Заліщики, разом з цілою Західньою Україною, розпочали новий період у своїй історії.

ГАЛИЧИНА — КОРОННИЙ КРАЙ ГАБСБУРГІВ

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВІДНОСИНИ

У часі першого розбору Польщі в 1772 р. заселена українцями Галичина, як і частина Краківського і Сандомирського воєвідства, аж по ріку Вислу, заселених поляками, попали під владу Австрії. З усіх цих українських та польських земель Австрія створила одну адміністративну провінцію під назвою «Королівство Галичини і Льодомерії». В 1775 р. цю провінцію було поширено ще землями Буковини, які Австрія одержала від Туреччини як винагороду за дипломатичну піддержку Габсбургів у користь турків у часі Російсько-турецької війни в 1768-1774 рр. В першій половині 19-го ст. Австрія прилучила ще і старе польське місто Краків з околицею і офіційна назва тоді була: «Королівство Галичини й Льодомерії та Великого Князівства Краківського». Всю цю територію адміністрував імперський уряд прямо з Відня аж до т. зв. «Весни Народів» у 1848 р.

Австрійське панування часів цісаря Йосифа II принесло корисні зміни для галицьких українців. Він замінив кріпацтво панщиною, зменшив привілеї магнатів і запровадив свободу релігії. Греко-католицьке духовенство зрівняв у правах з латинським, і заснував для нього духовну семінарію у Відні і запровадив нову систему освіти.

Але зі смертю Йосифа II до влади прийшли консерватисти і польські магнати знову захопили в Галичині владу у свої руки, позбавляючи українське населення політичних прав. З уваги на це Головна Руська Рада, що постала у часі «Весни Народів», ви-

магала вилучення всіх українських земель Австрійської імперії (Галичини, Буковини й Закарпаття) в окрему адміністративну одиницю, в якій політичні права належали б автохтонному українському населенню, а не польським магнатам. Але так воно не сталося, бо не тільки що Закарпаття не прилучено до Галичини, але ще й Буковину вилучено в окремий коронний край.

У другій половині 19-го століття українську Галичину, разом зі згаданими польськими землями, включно з Краковом, Австрія переорганізувала в автономний Коронний Край Галичина. Територія цього цілого краю становила 78.497 кв. км., з того на польські землі (Західню Галичину) припадало 25.296 кв. км., а на українські (Східню Галичину) 53.201 кв. км., отже дві третіх цілого краю.

Столицею Галичини було місто Львів, де перебував цісарський намісник, крайовий уряд та виборний крайовий сойм, як найвище законодавче тіло для внутрішніх справ Галичини. Завдяки польським впливам на цісарському дворі та в центральному уряді у Відні цісарським намісником був завжди поляк.

Галичина поділялась на 79 менших адміністративних одиниць, званих повітами, на чолі яких стояли державні урядовці, звані старостами, призначувані крайовим урядом — усі без винятку — поляки. Із тих 79 повітів — 50 припадало на Східню Галичину, де українці становили *подавляюгу* більшість населення. Єдиним винятком було місто Львів, де поляки становили понад 50% населення, а українці були в меншості (в 1869 р. — 14.2%, а в 1910 — 19.2% населення, решту становили жиди та німці).

На теренах Східньої Галичини проживали також поляки, в тому числі і невелика (заледве 3% усього населення), але могутня та впливова верства поль-

ської аристократії — дідичів, що були власниками від 40 до 50% усієї землі, та жида, які займалися в основному торгівлею. В загальному, одначе, поляки навіть перед самою війною не становили 20% усього населення, а в багатьох повітах Східньої Галичини українці становили 90 і більше відсотків населення.

Без уваги на завзяті й не безуспішні заходи польської адміністрації полонізувати українське населення й перетворити Східню Галичину в польську провінцію, у 1851 р. українці (які тоді називали себе русинами) становили в цілій Галичині 56.83% населення, а 43.17% припадало на поляків, жидів і німців. Коли в 1867 р. Австрію переорганізовано на двоєдину конституційну Австро-Угорську монархію, Галичина також дістала автономні права, але замість урівноправнення обох народів, що населяли край, поляки, а зокрема польська верхівка-аристократія, узурпувавши собі всі права за згодою Відня, жорстоко розправлялися з українським національним рухом. Вони навіть заперечували існування українців у Галичині, заявляючи, що «ніяких русинів (українців) там немає, бо їх вигадав граф Стадіон».*

Отже, автономія і конституція стали на ділі засобом збільшення сваволі та знуцань польської адміністрації над українським населенням. В уряді намісництва у Львові не було ні одного представника українців; на керівних становищах не було українців ані в повітових, ані в крайових урядах. На 79 старостів не було ні одного старости-українця, навіть на українських землях Східньої Галичини. Навіть у повітах, де українці становили більше 90% населення,

* (Астрійський губернатор Галичини в рр. 1846 - 48, який піддержував вимогу Головної Руської Ради на двоподіл Галичини, на східню — українську та західню — польську).

урядовою мовою була польська мова, влада листувалася з населенням по-польському; дуже часто не було ні однієї української середньої школи; старостою, начальником суду, головою повітової ради, ба навіть «представником народу» у львівському соймі чи віденському парляменті (райхсраті) був не-українець. Всі державні посади контролювала польська адміністрація, і дістатись українцеві на державну працю було не легко.

Українців, яким з різних причин не можна було відмовити праці в урядових установах, поляки переводили працювати на західні польські землі, де вони, будучи відірваними від свого середовища, не могли своєю співучастю скріпляти українського національного руху. Якщо де і знаходився урядовець українського роду на вищій державній посаді, то це, звичайно, була людина, яка до українців уже не признавалася і тому власне дістала ту працю. Це була категорія т. зв. «пожондних русінуф» (порядних русинів), яка, щоб не втратити праці, виконувала волю польської адміністрації беззастережно і віддано.

Дискримінація проводилась не тільки у відношенні до української інтелігенції, але також і супроти українського селянства та робітництва. У другій половині 19-го і на початку 20-го ст. у Східній Галичині було розпарцельовано 275.000 гектарів панської землі, але в руки українців перейшло тільки 38.000 гектарів. Решту, 237.000 гектарів, розпарцельовано поміж польських селян, здебільша спроваджуваних з т. зв. Західньої Галичини, щоб творити польські колонії на сході. Українські селяни й надалі залишались без землі тоді, як українські поля займали польські селяни.

Так само і на всі публічні роботи на польських землях адміністрація наймала місцеве польське на-

селення — але в Східній Галичині на різних будовах працювали спроваджувані з заходу польські робітники, ба навіть італійці з південних земель Австро-Угорщини, зате дуже мало українців. Працю можна було дістати, якщо український робітник чи селянин змінив метрику й перейшов на римо-католицький обряд або пообіцяв голосувати на виборах за польського кандидата і т. п. Така політика спричинилася до того, що українці були змушені шукати праці поза Галичиною, на сезонних роботах у Пруссії, або виїжджати на деякий час, або й на постійно, до заокеанських країн, головню до Канади і З'єдинених Стейтів Америки.

Характерною ознакою Галичини, у відмінну від інших земель України, була ще і її приналежність до Греко-католицької Церкви. На Правобережжі й на Волині москалі переслідували українську уніятську церкву, остаточно ліквідувавши її в 1839 р., силою «навернули» всіх уніятів на православ'я; це саме зробили вони на Підляшші і Холмщині в 1875 р. В Галичині, завдяки толерантній політиці австрійського уряду, унія не тільки що збереглася, але вона стала національною релігією українців (які тоді звали себе «русинами») та їхньою остоею в боротьбі з полонізацією. Українці Галичини були в подавляючій кількості визнавцями уніятської Греко-католицької Церкви і назва «греко-католик» означала в основному українця, а «римо-католик» — поляка. Правда, серед римо-католиків було також чимало українців, т. зв. «латинників», яких поляки намагалися задержати при собі при допомозі церкви, дарма, що вони були під кожним іншим оглядом українцями й не вміли навіть по-польськи говорити. Крім того до римо-католиків належали ще і деякі німці, поселені в Галичині, але в основному поляки становили подавляючу більшість вірних Римо-католицької Церкви.

До послуг польської шовіністичної верхівки в Галичині стало ще і польське римо-католицьке духовенство, яке намагалося українців римо-католиків зробити поляками, а українців греко-католиків перетягнути, при допомозі різних обіцянок, на римо-католицький обряд. Перехід українців греко-католиків на римо-католицький обряд був рівнозначним зі зміною національності, бо на практиці, польське духовенство при допомозі костелів та шкіл, раніше чи пізніше, перетворювало молодше покоління українців чи німців вірних Римо-католицької Церкви, у польських патріотів-шовіністів.

Використовуючи несприятливі економічні й політичні умови в Галичині, польське духовенство, на протязі останніх п'ятнадцяти років 19-го ст., перетягнуло 385.000 греко-католиків (12.4% усього українського населення) до Римо-католицької Церкви. Одначе, не зважаючи на всі ці втрати, які поніс український народ Галичини під польською адміністрацією, українці при переписі населення в 1900 р. все ще виявили неабияку кількість. Тоді коли все населення Галичини становило 7.285.000 осіб, греко-католики нараховували 3.109.127 осіб, римо-католики — 3.347.157, жида — 811.183, протестанти 45.382 особи. До римо-католиків було зараховано поважну кількість німців, яких в Галичині нараховано тоді 212.427 (з них більшість — римо-католики) і коли їх відрахувати (а також і вірмен), то польське населення цілої Галичини більше-менш дорівнювало українському. При цьому слід звернути увагу на те, що перепис населення робила польська адміністрація, яка фальшувала дані у свою користь. Коли українців було стільки як і поляків, тоді вони повинні були бути однаково зарепрезентовані і в крайовому львівському соймі, і в імперському віденському парламенті (райхсраті).

Але вибори до імперського парламенту (райхсрату) у Відні, як і до Крайового сойму у Львові, були побудовані на куріяльній системі, спочатку із чотирьох, а опісля із п'яти курій: курія великих землевласників, курія купців і промисловців, курія міщан і курія селян. До першої курії належали поляки, пани-дідичі, які разом нараховували не більше ніж 2.200—2.400 осіб, і вони обирали до віденського парламенту 20 послів, а до львівського сойму 44 послы. Дуже часто два або три десятки виборців першої курії обирало одного посла. Зате в четвертій курії, куди належали селяни, а тим самим майже всі українці, і то тільки самостійні господарі, вимагали тисячі голосів на одного посла. Бідніші селяни і робітники взагалі не мали права голосу аж до кінця 19-го століття, коли була створена для них п'ята курія, в якій пересічно 50.000 голосуючих вибирали одного посла до Віденського парламенту.

Такі жажливо дискримінуючі виборчі реформи провів у 1897 р. прем'єр австрійського уряду граф Казимир Бадені, поляк і великий землевласник у Галичині. Завдяки його махінаціям кожний український посол із селянської курії репрезентував 183.000 осіб, а кожний польський посол 74.000 населення. У висліді цього несправедливого виборчого закону поляки були краще зарепрезентовані і в Віденському парламенті, і в галицькому соймі, і тому в Галичині вони мали повну контролю над цілим краєм. Протести українських послів у Відні, ба навіть і в самого цісаря Франца Йосифа, не мали жодних успіхів. Вибори в 1897 році увійшли в історію як «криваві Баденівські вибори», бо на 78 мандатів для Галичини у віденському парламенті було обрано тільки дев'ять українців, зате тридцять виборців-українців були вбиті поліцейськими багнетами, 3 важко ранені і понад 800 (а між ни-

ми й чимало кандидатів на послів) арештовані на час голосування. В 1848 р., коли вибори до австрійського парламенту відбувалися під безпосереднім наглядом австрійської адміністрації, на 96 мандатів для Галичини українці обрали 35 послів.

До речі буде згадати, що така політика супроти українців не була продуктом тільки польської аристократії. Польська радикальна партія, Польське Стронніцтво Людове, заявило в 1902 р. зовсім одверто, що в боротьбі поляків з українцями вони завжди будуть стояти по польському боці, незалежно від того, хто цю боротьбу очолює — шляхта чи нарід.

Ще гірше представлялася справа з виборами до галицького сойму у Львові, який вирішував справи Галичини. У перших виборах 1861 р. на 150 посольських мандатів — українці обрали 46 послів у своїй селянській курії. В 1901 р., не зважаючи на те, що українська національна свідомість за останніх сорок років значно зросла, на 161 посольських мандатів українці зуміли обрати лише 13 послів. Все це було вислідом зловживань польської адміністрації в Галичині. Подібні вибори провів у 1907 р. намісник Галичини, поляк граф Андрій Потоцький. Не зважаючи на те, що законом з 26 січня 1907 р. знесено куріальну виборчу систему до віденського парламенту і введено загальне, рівне, безпосереднє й таємне голосування для всіх повнолітніх чоловіків, польська адміністрація так розділила виборчі округи, що майже три четвертих галицьких послів мусіли бути поляками. Наприклад, для Львова з його 160.000 населенням (більшість поляків і жидів), було призначено сім посольських мандатів, розуміється, усі польські а для українських селянських округ, як напр. заліщицька, яка включала також борщівський та городенський повіти з близько 268.000 населення — тільки два по-

сольські мандати. У кінцевому висліді українці Галичини зуміли обрати до віденського парламенту тільки 27 послів на 106 посольських мандатів. В часі виборів було також кілька убитих з-поміж тих, які протестували проти шахрайств та зловживань, якими поляки здобували собі мандати. Терором і підкупством поляки намагалися не допустити українців до законотатних установ Австро-Угорської імперії, віденського парламенту, а до львівського союму при помочі збереження курйальної системи.

Аналізуючи ці вибори, американський публіцист, С. О. Поллок, писав: «Обман усякого роду, насильство, корупція, фальшування, крадіж голосів, зловживання владою, надужиття судочинства, вживання жандармерії й війська, ламання кожної постанови й розпорядження виборчих законів — стали системою в цілому краю, перетвореною у спеціальне мистецтво». Граф Потоцький волів допомагати незначній уже тоді серед українців групі т. зв. «москвофілів», які проголошували єдність українців Галичини з москалями, щоб тільки послабити український національний рух. Своєю проти-українською політикою граф Потоцький перетягнув струну терпеливості українців, і 12 квітня 1908 р. загинув від кулі студента Львівського університету Мирослава Січинського, який, стріляючи в нього, сказав: «За кривди, заподіяні українському народові».

Зловживання польської адміністрації та взагалі поляків у Східній Галичині викликало чимраз більшу реакцію серед українського населення, яка проявлялася у різних видах. В українських повітах Галичини в перших роках 20 ст. пройшла хвиля т. зв. селянських страйків. Але найбільш тривалими і небезпечними для поляків були удосконалювання суспільно-громадського та організаційного життя і постійні вимоги

рівноправності з поляками, рівноправності, яку гарантувала австрійська конституція (стаття 19, з 21 грудня 1867 р.). Особливо завзяті бої зводила українська парламентарна репрезентація за права українського народу в Галичині, зокрема за українське шкільництво всіх родів.

Знаючи, що з поляками домовитися важко та що вони, будучи при владі, навіть найсприятливіші для українців закони зуміють перекрутити на свою користь, українці не переставали домагатись розподілу «Коронного Краю Галичина» на західню польську частину зі столицею у Кракові, та східню — українську зі столицею у Львові. Цю програму розподілу, а зокрема організації одного «коронного краю» з усіх українських земель під Австрією, висунула вперше Головна Руська Рада ще в 1848 р., але поляки, мадяри й румуни виступили проти неї і зуміли переконати цісаря і австрійський уряд, щоб він цього не робив. Поляки воліли піти тимчасово на деякі незначні поступки для українців, ніж допустити до розподілу. Цю справу раз-по-раз дискутовано у віденському парламенті та на дворі цісаря Франца Йосифа; були вже навіть готові ухвали в цій справі, як наприклад у 1873 році, але завдяки польським протизаходам, обіцянки Габсбургів ніколи не були зреалізовані.

Недопустивши українців до співвирішального голосу навіть у Крайовому соймі, поляки мали вільну руку, робили в Галичині, що їм подобалося, бо цісарсько-королівський престіл у Відні завжди йшов назустріч їхнім домаганням, розуміється, коштом українців. Хоча українське населення, навіть згідно з пофальшованою поляками статистикою, було в цілому коронному краю «Галичина» чисельно більш-менш рівне з польським, галицький сойм, опанований поляками, практикував дискримінацію у розподілі подат-

нів на культурні потреби краю. В 1906 році на культурно-освітні потреби польських організацій та установ було призначено субсидії в сумі 366.050 корон, а на українські — 35.900 корон, отже всього одну десяту того, що дістали поляки. В 1907 році ця диспропорція була ще більша, як це стверджував у віденському парламенті посол д-р Григорій Цеглинський.

ШКОЛИ ЯК ЗАСІБ ПОЛЬОНІЗАЦІЇ

Подібна дискримінаційна політика проводилася і в системі шкільництва. В цілій Галичині існувало два університети, у Львові і Кракові. Обидва вони були польські, з тим, що у Львівському університеті було сім українських катедр, більшість з них на теологічному відділі. В 1906/07 академічному році у Львівському університеті студіювало 3.582 студенти, з них — поляків 1.563 (43.6%), українців — 956 (26.7%), жидів — 805 (22.5%) та 258 (1.2%) студентів інших національностей. У Краківському університеті того ж самого року студіювала 2.417 поляків (86.6%), 318 жидів (11.4%) та 32 українці (1.2%).

Тоді як університетами завідувало міністерство освіти у Відні, середніми та народними школами завідувала Крайова Шкільна Рада у Львові, якій підлягали всі школи Галичини. Іншими словами, стан народнього та середнього шкільництва залежав виключно від політики львівського крайового сойму, який ухвалював відповідні закони та бюджет на розбудову шкільництва.

Не краще представлялася справа і в середніх школах, яких у 1907 р. було: 45 гімназій (з них дві приватні), 11 реальних шкіл та 17 учительських семінарій, разом 83 середні школи. Із 45-ти гімназій — тільки п'ять були з українською мовою навчання (у Пе-

ремислі, Коломиї, Тернополі, Станиславові і Львові), у всіх інших гімназіях, як і реальних школах, виклади провадилися польською мовою. Навіть у Бережанах, де в цілому повіті поляки (латинники) становили заледве 7% населення. Правда, у Бережанах, а також у Стрию, були при польських гімназіях ще й паралельні класи з українською мовою навчання. В усіх цих 45-ти гімназіях навчалося 27.013 учнів і учениць, серед яких було 5.685 українців (21.5%), 5.597 жидів (20.7%), 220 німців (0.8%) та около 15.500 поляків (57.4%), отже майже втричі більше ніж українців. Тут треба також підкреслити, що всі поляки навчалися рідною мовою, а з українців менше половини мали можливість навчатися українською мовою. І так, в 1904 році на 4.557 учнів-українців у середніх школах — тільки 2.173 навчалися у середніх школах з українською викладавкою мовою. Назагал, одна польська середня школа припадала на 60.400 поляків, а одна українська — на 546.600 українців.

Дещо краще стояла справа з народними школами, які поділялися на сільські, маломістечкові та міські й, залежно від кількості дітей, мали від одної до чотирьох клас. Найвищим типом народних шкіл були т. зв. виділові школи, які мали три роки навчання, а саме, класу п'яту, шосту і сьому. Але ці школи були тільки по містах і на терені цілої Галичини в 1907 році було 96 виділових шкіл, дві з німецькою мовою, а 94 з польською мовою навчання, але ані однієї з українською. З цих 94-ох шкіл — 56 знаходилися на українській території, з них у 44-х школах українська мова була обов'язковим предметом, а в 12-ох — надобов'язковим. До цих шкіл ходили й українські діти з міст, а також з сіл, які планували продовжувати навчання в середніх школах.

Крім цих виділових була ще 4.871 державна народня школа, з них 2.611 — з польською, 2.235 — з українською та 25 з німецькою мовою навчання. На всіх 1.328.826 дітей шкільного віку в 1907 р. до польських шкіл ходило 689.654, до українських — 409.672, а до німецьких — 4.136 дітей. В тому ж самому часі 189.630 дітей шкільного віку зовсім не відвідували школи й не може бути навіть сумніву, що подавляючу більшість з них становили українські діти.

У шкільному році 1904/905 на 6.240 громад цілого Коронного Краю Галичина, 2147 — не мали школи взагалі. У вісьмох повітах більшість громад не мала школи, при чому в Ліському повіті, східної Лемківщини, на 154 громади — 115 не мали шкіл взагалі. У п'ятих повітах східної Галичини в 1900-1901 навчальному році до школи не ходило понад 40% дітей шкільного віку (в повіті Турка — 42.5%, в повіті Косів на Гуцульщині — 43.8%, в Снятинському повіті на Покутті — 46.5%, в Заліщицькому на Поділлі — 47.5%, а в Печеніжинському на Гуцульщині аж 57.9%).

Зрештою, навіть подані вище числа про народні школи в Галичині не віддзеркалюють дійсного стану, бо деякі з них не діяли. В 1894/95 навчальному році було нечинних 286 українських шкіл та 171 польська. В 1897 р. кількість закритих українських шкіл зросла до 321, а польських — спала до 155. В 1900 р. з 2.136 українських шкіл працювало тільки 1894 і всі разом вони начисляли 2.368 клас, тоді як на 2.099 польських шкіл чинними були 2.000, які разом нараховували 5.671 класу. Це в середньому становило дещо більше ніж 1,2 класи на школу українську та 2,8 класи на польську. Отже, українці мали в більшості одно-класові, дещо дво і три-класових, але ані одної чотирикласової школи з українською мовою навчання. У висліді цього українські школи були неможливо пере-

повнені дітворою, що не мали належної кількості вчителів. Напр., у селі Біла, Чотківського повіту, в 1904 р. двоє вчителів учило 681 дитину на дві зміни, ранком і по полудні. З другого ж боку, т. зв. «українські» народні школи не були чисто українськими, а радше утравістичними, де вчили по-українськи й по-польськи з панівним становищем польської мови. У зв'язку з таким станом український посол Олександр Колеса заявив у Віденському парламенті, що в Галичині немає ні одної чисто української школи.

Що все це було вислідом плянової роботи польської адміністрації в Галичині, свідчить ще й те, що для польських шкіл був Крайовий інспектор при Крайовій Шкільній Раді у Львові та інспектор у кожному повітовому місті, а для українських шкіл був тільки один крайовий інспектор, який, навіть при найкращому бажанні, не мав фізичної можливості припілювати, що в тих школах діється. Повітових інспекторів для українських шкіл не було і їхнє завдання виконували польські інспектори. Зрештою, польській адміністрації не дуже то й залежало на школах, а зокрема на сільських та ще й до того українських.

Для самої ілюстрації варто згадати, як ставилася польська панівна верхівка до освіти селянських дітей. Чи не найкращим речником їхньої opinii був Юзеф Шуйський, ректор Краківського університету, польський історик і поет, який був також через шістнадцять років (1867 - 1883) послом до крайового сойму. На сесії цього сойму 30 червня 1880 р. він висловив думку, що для селянських дітей не потрібно шести-класових шкіл. Освіта сільських дітей, — говорив Шуйський, — повинна бути обмежена тільки до чотирьох клас, де вони мали б навчитися читати й писати, а більше їм і не потрібно знати. Його авторитетну думку піддержали ще й інші консервативні послы, так що са-

мотнім у своїх поглядах він не був. Польський історик Міхал Бобжинський, який через 11 років (1891 - 1901) був заступником президента Крайової Шкільної Ради у Львові, а від 1908 до 1911 р. цісарським намісником у Галичині, був також за тим, щоб шкільництво на селі було обмежене.

Згідно з його теорією, забагато освіти викличе в селянських дітей бажання підвестись вище свого суспільного стану, в якому вони народилися. Це у свою чергу викликало б непотрібний фермент і обмеження впливів шляхти. Він також остерігав учителів сільських шкіл, щоб вони обмежували навчання в школах до мінімум і з тим самим дискваліфікували сільську молодь від дальшої освіти в середніх школах. До речі, не бракувало й випадків, коли вчителів карали не за занедбування своїх обов'язків, але за те, що забагато вчили. Тому й не диво, що в 1900 р., після 33 років шкільної автономії ціла Галичина нараховувала 67.7% неписьменних. (Чехи у тому самому часі мали вже тільки 4.7% неписьменних). Цей відсоток, однак, відносився до всього населення, і тут знову не може бути найменшого сумніву, що для поляків, які мали кращі народні школи і в дев'ять разів більше середніх загально-освітніх шкіл, відсоток неписьменних мусів бути далеко нижчий, а з тим самим він мусів бути для українців набагато вищий.

Настанова польської панівної верхівки до освіти селянських дітей, з уваги на те, що вона домінувала в Крайовому соймі, ставала законом, проти якого важко було боротися малій горстці послів-українців. Ці закони ще строгіше проводилися в життя в східній українській Галичині, де в гру входили не тільки можливість покращання добробуту селянства при допомозі належної освіти, але також — і це було ще важливіше — зросту національної свідомости широких

мас українців. Сваюля поляків допровадила до того, що в українській Галичині важко було вибороти права для української мови в сільських школах, не згадуючи вже про міські, де звичайно були й діти державних урядовців-поляків. Польські середні школи відкривалися у міру потреби на розпорядження крайової адміністрації, але для відкриття української середньої школи, згідно з ухвалою з 22 червня 1867 р., вимагалось обов'язково рішення сойму, бо, мовляв, нова школа потягала за собою нові кошти з крайового бюджету. Отже, добитися середньої школи для українців, навіть утраквістичної, з уваги на польську більшість у соймі, було майже неможливо. Коли таке траплялося, то поляки робили це під тиском центрального уряду у Відні, або це були їхні тактичні поступки українській соймовій меншості зроблені з певним розрахунком для власної користі. Закони, які не відповідали інтересам польської політики в Галичині, для поляків не існували, і тому покликатися на закон не було сенсу.

У Східній Галичині влада затруднювала в шкільництві в 1907 р. 18.939 учителів, серед яких було багато некваліфікованих (в 1900 р. їх було 70%, а в Західній Галичині тільки 30%). Шкільна влада, щоб заповнити брак кваліфікованих учителів, радо наймала некваліфікованих, бо вони були більше залежні від неї і тому легше було контролювати їх та вимагати від них застосовування на практиці «теорії» панів Шуйських, Бобжинських і їм подібних. Зокрема були намагання не допустити вчителів-українців до школи, особливо на українських теренах. В 1910 р. учителі-поляки становили 76.19%, а українці тільки 22.16% усього педагогічного персоналу в Галичині. Отже, брак учителів-українців був дуже великий, але він

був створений штучно польською адміністрацією Галичини.

В 1907 р. в Галичині було 17 учительських семінарій (з них дві приватних): 12 чоловічих та 5 жіночих. У чоловічих семінаріях навчалося 3.165 учнів — кандидатів на учителів, серед яких було аж 2.209 поляків, але лише 878 українців, 76 жидів та двоє німців. У жіночих семінаріях навчалося 1.305 учениць, з них 1151 полька, 127 українок, 24 жидівки та три німки. Разом польських кандидатів на вчителів було 3.360, а українських — 1005.

З 15-ти державних семінарій у 1907 році, сім було чисто польських, а вісім утравістичних, тобто двомовних, з польською та українською мовами навчання. В утравістичних школах обидві ці мови мали мати рівні права, як в урядуванні школою так і в навчальних предметах. Одною з цих восьми утравістичних семінарій була й чоловіча учительська семінарія в Заліщиках, яка є темою цієї праці.

УЧИТЕЛЬСЬКА СЕМІНАРІЯ В ЗАЛІЩИКАХ

СЕМІНАРІЯ — УТРАКВІСТИЧНА ШКОЛА

Незначним для українців поступком польської адміністрації в Галичині було створення учительської семінарії в Заліщиках у 1899 році. Сталося це також під натиском центрального уряду у Відні. Це був успіх української парламентарної репрезентації в тому, що Заліщицька земля дістала свою власну середню школу, щоправда не українську, але бодай утраквістичну. Рішення про утраквістичну семінарію в Заліщиках було доволі дивним, бо в той час уже існувало п'ять інших утраквістичних семінарій (у Львові, Самборі, Сокалі, Станиславові й Тернополі), але не було ні одної української.* Заліщицький повіт, так само як і сусідні Борщівський та Городенський, за винятком невеличких міст і містечок, були чисто українськими. В деяких селах, щоправда, були й римо-католики, але їхньою розговірною мовою була українська. Вони ходили до української церкви (бо костелів по селах не було) і тільки метрика вказувала на те, що вони латинники. Невелика горстка поляків була в містечках цих повітів, а в тому і в Заліщиках, де вони працювали на різних урядових посадах чи на залізниці, а також і на відповідальних роботах на панських фільварках по селах. Беручи під увагу брак середніх шкіл

* Так само дві учительські семінарії, відкриті в першій декаді 20-го сторіччя, у Перемишлі й Чорткові, також були утраквістичні. Отже, на цілу Галичину не було ні одної державної української учительської семінарії.

взагалі у цих східньо-галицьких повітах — це був свого роду успіх, бо селянські діти мали тепер більші можливості вступу до цієї школи, ніж до якої небудь іншої у віддаленому місті. Крім того українська парламентарна репрезентація запевнилась окремим урядовим рішенням у Відні, що директором Заліщицької семінарії завжди повинен бути українець (русин).

Це була вимога української репрезентації, щоб директором був українець, який мав би стояти на сторожі прав української молоді та української мови в новій семінарії. Щоправда, узагальнення, ніби-то кожний греко-католик — це українець, не були стовідсотково правильні, бо в Галичині й деякі римо-католики були українськими патріотами, як були й греко-католики, що з-за кар'єри ставали до послуг польській панівній верхівці, допомагали їй будувати, чи пак відбудовувати Польщу на українських землях. Це була вже згадувана в іншому місці категорія людей, яких поляки називали «пожондні русіні», які забували про себе, хто вони й кому повині служити. На жаль, це є явища природні в усіх поневолених народів. Неволья продукує не тільки борців-героїв, але також і рабів-невільників, які готові за добру посаду віддати себе повністю на службу погноблювачеві. Українці ж і в цьому відношенні не є винятком.

Першого вересня 1899 року в Заліщиках урочисто відкрито державну учительську семінарію із чотирирічною програмою навчання... Першого року було створено два курси: один підготовчий курс, на який приймалися учні за вступними іспитами з 2-ої класи виділової школи, або із 3-ої гімназіальної. На перший курс семінарії приймалися учні також за вступними іспитами із 3-ої класи виділової школи, або з 4-ої класи гімназії.

У перших роках свого існування учительська семінарія приміщувалась у двох невеличких партерових домиках у долішній частині міста, недалеко від пішохідного моста на Дністрі, при головному шляху, що провадив з Чорткова до Черновець. Обидва ці домики різко відрізнялися від чудової палати барона фон Турнав на південному боці дороги, з розкішними водограями та просторим парком, що простягався аж до Дністра.

УЧИТЕЛЬСЬКИЙ СКЛАД СЕМІНАРІЇ

Щоб задовольнити утравістичні вимоги закону, цікавим був перший учительський склад семінарії, що його призначила Крайова Шкільна Рада у Львові. Як уже було сказано, директором семінарії мав бути українець, чи як це тоді називалося в офіційній термінології — русин. (Назва «українець» у цей час не була ще популярною серед простолюття і населення в загальному називало себе русинами, а свою мову руською. Це історична назва українців, яка в деяких південно-західних землях України затрималася в народі аж до I-ої світової війни, а на Закарпатті аж до 1939 р.) Отже, першим директором семінарії був призначений греко-католик *Тит Слоневський*, з українського священичого роду, але українцем чи «русином» він уже не був. Як перекінчик, він виявився великим польським шовіністом, який насміхався з усього українського, не хотів говорити українською мовою і все семінарійне урядування провадив тільки польською мовою. З цього видно, що опанована поляками Крайова Шкільна Рада зуміла дати собі раду з законом, що директором семінарії повинен бути завжди українець. Слоневський був греко-католиком, отже теоретично він був українцем і відповідав вимогам закону, але ще більше

він відповідав плянам поляків, яким він вірно служив. В дійсності він був того покровою, який дуже добре окреслювала латинська фраза: «генте рутенус, націоне польонус» — з роду русин, польської національності. Слоневський, крім самого завідування семінарією, також спочатку вчив німецької мови, а згодом педагогічні предмети.

Першим катехитом для учнів греко-католиків був о. *Софрон Глібовицький*, з переконання москвофіл, який ворожо ставився до всього українського* Для римокатолицької молоді катехитом був ксьондз Доманський, розуміється польський патріот. Він задержався в Заліщиках довгі роки, виховуючи польську молодь на свідомих польських патріотів, але до українців ставився толерантно.

Професором математики був *Еразм Старжинський*, по національності поляк, але дуже гуманна й чесна людина. Він, як пише у своєму споміні один із перших семінаристів, Семен Фодчук, трактував своїх учнів по-батьківському і не робив різниці між учнями-поляками, учнями-українцями чи жидами. Через те його всі любили й шанували. Був він одружений з українкою, Марією з дому Баран. Пані Марія Старжинська була свідомою українською патріоткою і брала тоді жваву участь в українському житті Заліщик. Довший час вона зовсім безінтересовно провадила господарство «Селянської Бурси», зокрема в перших роках її існування. Не зважаючи на те, що її чоловік був поляк, вона була членом філії Тов-ва «Просвіта» та Українського Педагогічного Товариства.

* О. Степан Клепарчук у своїх споминах «Дорогами і стежками Брідщини» впевняє читачів, що о. Глібовицький, перейшовши на працю катехита гімназії у Бродах, повністю став на бік українського національного руху. Він помер у польській тюрмі за польсько-української війни в 1919 р.

Учителем польської мови й методики навчання був відомий у Заліщиках польський шовініст *Юзеф Маргінський*, про якого буде мова пізніше.

Учителем природознавства був поляк (?) *Марковський*, але по двох роках Крайова Шкільна Рада перенесла його до іншої школи. Співу й музики вчив *Францішек Коньор*, поляк, талановитий музиколог, який закінчив музичні студії в краківській консерваторії. Це була чесна людина, до всіх учнів він ставився так, як кожний педагог повинен ставитись — по-батьківськи. Він працював у Заліщиках аж до вибуху першої світової війни.

Німецької мови вчив австрійський німець, *Адольф Більгер*; він не був зацікавлений у польсько-українському спорі і не вмішувався до нього. Але він був дуже нервовий, більше часу присвячував на перепитування, ніж на подачу нового матеріалу, і через те навіть найкращі учні не могли йому догодити, особливо з відповідями в німецькій літературі. Ніхто ніколи не був певний, яка відповідь того чи іншого дня буде правильна, бо все залежало від психічного наставлення химерного професора. Такі нестерпні умови довели до того, що кількох учнів із старших курсів зважилися на доволі ризиковний крок — змінити його настанову до учнів. Знаючи, куди він любив ходити ввечері на проходи, вони, несподівано наскочили на нього, запхали в мішок і домоглися від нього присяги, що він буде лагідний до учнів, ставитиме помірковані вимоги й буде подавати більше нового матеріалу. Коли він ту присягу склав, вони застерегли його, що в разі недотримання присяги з ним буде багато гірше. І це допомогло. Щоб уникнути скандалу, який був неприємний для обох сторін, ані Більгер, ані учні-семінаристи про цю нічну пригоду не згадували, і сам випадок скоро пішов у забуття, але пам'ятав про нього Більгер,

який зовсім змінив методи навчання та своє відношення до учнів і був дійсно добрим професором.

Історії та географії перших два роки (1899-1901) учив поляк (?) *Яворський*, який не залишив по собі якихось спеціальних споминів серед своїх учнів, ані добрих, ні злих. По його відході обидва ці предмети перебрав *Владислав Гіртлер*, прізвище якого вказує на німецьке походження, але був він власне одним з більших польських шовіністів та будівників майбутньої Польщі на теренах Заліщищини. Не зважаючи на те, що Гіртлер був одним з більших ненависників усього, що українське, він, немов на кпини, у перших роках існування заліщицької семінарії учив також української мови й літератури.

Учителем руханки був *Людвік Тарас*, а рисунків — директор виділової школи з Заліщиках, *Юзеф Райтер*, обидва поляки, але не шовіністи.

Як можна судити з перечисленого учительського складу, з української точки зору справа зі заліщицькою семінарією була майже безнадійна. Хоча всі села довкруги Заліщик, як на галицькому, так і на буковинському боці, були чисто українські за Австрії і такими вони залишилися аж до кінця горезвісного польського панування в Галичині в 1939, чи румунського на Буковині в 1940 роках, потреби цього українського населення не були взяті до уваги. А українські послы у Відні і Львові, змагаючись за ще одну семінарію в Галичині, мали якраз на увазі інтереси українського населення. Вони хотіли здобути ще одну учительську семінарію, нехай і утравістичну, яка виховувала б молодих учителів-українців, брак яких відчувався на кожному кроці. Однак польська адміністрація докладала всіх зусиль, щоб здобуток послів-українців обернути в користь польських інтересів.

Предмети у нововідкритій семінарії викладались ніби-то згідно з законом: частина предметів подавалася українською, а частина польською мовами. В дійсності, однаке, українською мовою тут учили, крім української мови й літератури, природничі предмети, математику та географію, при чому учні були зобов'язані вивчати також і польську термінологію в обох останніх предметах. Польською мовою вчили всі педагогічні предмети, історію, географію, фізику, хемію, соматологію, спів, рисунки та руханку. При навчанні географії, фізики, хемії, співу, рисунків та руханки була обов'язкова також і українська термінологія. Отже, як видно з вичислених предметів, утравізм Заліщицької семінарії, у практичному застосуванні, давав більші привілеї польській мові, ніж українській. Найважливішим, однаке, у практичному застосуванні було те, хто з учителів і як ставився до своїх обов'язків і наскільки вважав утравізм тільки пустою фразою. Розуміється, що існуючим станом у Заліщицькій семінарії ніхто не задовольнявся, а зокрема українська парламентарна репрезентація. На допомогу їй прийшло саме таки географічне розположення Заліщик.

Заліщики, мале провінційне містечко, знаходились далеко від якогось культурного центру Галичини і тому тут довше задержувались тільки ті вчителі, які були так чи інакше пов'язані з містом чи його околицею. Учителі, які не мали тут ні родинних, ні економічних інтересів, звичайно старалися виїхати на працю до якогось більшого міста. Це й було одною з головних причин, що певна частина вчителів семінарії була незмінною, тоді як інші мінялись дуже часто. Це мало свої від'ємні й додатні сторони. Часті зміни збільшували можливість дістати вчителів-українців, готових до праці на занедбаній українській ниві. До таких якраз належав *о. Іван Туркевич*, новий катехит

для греко-католицької молоді, який прийшов до Заліщик на зміну москвофілові о. Глібовицькому.

СВЯЩЕНИКИ СЕМІНАРІ

Катехит о. *І. Туркевич*, у відміну від о. Глібовицького, був українським патріотом, добрим катехитом і душпастирем, а що найважливіше, він любив молодь і вмів знаходити з нею спільну мову. Своєю поведінкою він у скорому часі здобув собі велике довіря не тільки серед молоді, але й серед широких кіл громадянства Заліщик.

І. Туркевич народився в 1872 році і, закінчивши середню школу у Львові, теологію студіював у Відні, яку закінчив і в 1895 році був рукоположений на священика. Від 1901-го року був катехитом у Бродах, а в 1903 році перейшов до Заліщицької учительської семінарії, замінявись місцем праці з о. С. Глібовицьким. (Заліщики належали до Станиславівської єпархії, а Броди до Львівської і перехід з одної єпархії до другої був можливий тільки за згодою двох сторін, священиків та влади; тому що катехитів назначала єпископська консисторія, а не Крайова Шкільна Рада).

Поза своєю працею учителя-катехита, о. Туркевич, як любитель музики, вчив також співу та диригував хором при культурно-освітньому товаристві «Руська Бесіда» у Заліщиках. Словом і ділом він впливав на релігійне та національне виховання української молоді, плекав у неї любов до української пісні та взагалі музично-хорового мистецтва. Хоча він довго не затримався в Заліщиках, але залишив за собою прихильні спомини серед усіх тих, які його знали та яких він учив.

Працював він у Заліщиках до 1908, коли був переведений до Львова на посаду катехита в українській

Академічній Гімназії. Крім того не покидав він і своєї музичної праці, для якої у Львові були кращі можливості і більше поле до попису ніж у маленьких Заліщих, він був диригентом хору при соборі св. Юра. Тут о. Туркевич провів 16 років свого життя аж до реєгнації з учительської праці в 1924 році, коли він став парохом церкви св. Покрови у Львові. На парохії о Туркевич перебував аж до своєї смерті в грудні 1936 р.*



Група учнів Заліщицької учительської семінарії з 1908 р., зі своїм катехитом о. Іваном Туркевичем (по середині). Сидять на лавці: перший зліва Орест Онуляк (родом з Нагірян Заліщицького повіту). Останній зправа Осип Шандрівський з Юріямполья Борщівського повіту (загинув у рядах Української Галицької Армії під Львовом у 1919 р.). Стоять: другий зліва: Пилип Гошовський, а біля нього Гарасимів з Іванкова, Борщівського повіту. Інших не вдалося ідентифікувати.

* Іван Туркевич — це батько відомого композитора та диригента хорів проф. Льва Туркевича, знаної оперової співачки — Ірини Туркевич-Мартинець та Стефанії Лісовської — драмузикології і матері славної української малярки Зої Лісовської-Нижанківської.

Близькі й приятельські взаємовідносини поміж о. Туркевичем та семінарійною молоддю мали додатне значення, бо скріплювали почуття єдності поміж учнями-українцями й педагогами-українцями. Але часом буває і так, що добре для одного не конче мусить бути добрим для іншого. Таке сталося і з новим катехитом о. Савицьким, який прийшов на місце о. Туркевича.

Отець Йосиф Савицький, у відміну від о. Туркевича, був суворий у поведінці з учнями, і через те непопулярний. Прибувши до Заліщик, він став головою гуртожитку, але більше уваги присвячував громадському життю, ніж своїм обов'язкам як катехита, а тим більше студіюючій молоді. Відносини поміж катехитом і учнями були настільки напружені, що студенти внесли скаргу до греко-католицької Консисторії у Станиславові, що о. Савицький не присвячує ані молоді, ані своєму предметові належної уваги. У відповідь на цю скаргу Консисторія вислала до Заліщик окрему комісію, яка мала перевірити ці закиди на місці. Однак, приїхавши до Заліщик, комісія поступила неправильно, бо замість робити переслухання на терені самої семінарії, вона робила їх у канцелярії заліщицької греко-католицької парохії. Самозрозуміло, це не сподобалося ні о. Савицькому, ні директорові семінарії Мандибурові, який зовсім слушно уважав, що справи, пов'язані з катехитом і учнями семінарії, повинні полагоджуватися у приміщеннях семінарії, а не поза нею.

Але тут, за ширмою непорозуміння поміж студентами та катехитом, розігравались ще й персональні розрахунки. Отець Савицький був неприхильно наставлений до єпископа Хомишина, а заліщицький парох о. Ілля Чорнодоля був великим його прихильником. Можна припускати, що о. Чорнодоля стояв і за тією скаргою студентів на адресу о. Савицького, і якщо не

інспірував її, то щонайменше мусів дати на неї свою апробату. Вислід комісії був такий, що о. Савицького звільнено з обов'язків катехита і він, огірчений, перейшов до Львівської Архиспархії і далі працював катехитом у народній школі недалеко Стрия.

З відходом о. Савицького, Станиславівська Консисторія призначила в 1910 р. катехитом до заліщицької семінарії о. Стефанова. *Отець Володимир Стефанів* був менш діяльний у громадському житті, ніж о. Савицький, але зате був більш привітний і товариський у відношенні до молоді.

У заліщицькій семінарії був ще один священик, о. *Йосиф Раковський*, який прибув до Заліщик у 1902 р. як учитель природничих наук, на місце учителя Марковського. Отже, о. Раковський підлягав Краєвій Шкільній Раді як учитель, а не консисторії. Отець Раковський був свідомим українцем, який не жалів ні часу, ні гроша для потреб української громади, а зокрема для її культурно-освітніх справ. Обидва священики, о. Туркевич і о. Раковський, внесли у Заліщицьку семінарію новий дух, який позитивно впливав на українську студіюючу молодь.

Отець Йосиф Раковський народився 6-го жовтня 1870 р. у священичій родині о. Льонгина Раковського і був двоюрідним братом відомого українського науковця професора Івана Раковського. Гімназію й теологію він закінчив у Львові, після чого продовжував свої агрономічні студії в Дублянах. По успішному закінченню студій, як священик й агроном в одній особі, пішов на душпастирську працю в село. В 1898 році він перейшов на посаду вчителя природничих наук і господарства в учительській семінарії в Сокалі, звідки був переведений на таку саму працю до заліщицької семінарії.

О. Раковський був дійсним представником тієї частини українського духовенства, яке найбільше спричинилося до національного відродження Галичини. Прийшовши до Заліщик, він негайно включився в українське організоване життя, брав живу участь в освітній та господарській організації сіл заліщицького та борщівського повітів. Він організував читальні «Просвіти», кружки Сільського Господаря, кредитово-ощадності кооперативи «райфайзенки». За його ініціативою була заснована в Заліщиках філія



о. Йосиф Раковський

«Сільського Господаря», якої він і став першим головою. Як агроном, служив постійними порадами українському селянству, пропагував садження овочевих дерев по селах, тобто культивування власних садків замість диких дерев, тощо. За його старанням в одному тільки селі Щитівцях було посаджено біля 1000 різних овочевих щеп, які за 10 років зовсім змінили вигляд села, за що селяни все згадували його добрим словом навіть після того, як він покинув Заліщики. Незабаром він був обраний головою Руського (Українського) Педагогічного Товариства у Заліщиках, а з відкриттям гуртожитку «Селянська Бурса», він став його опікуном.

В 1913 р. о. Раковський перейшов до учительської семінарії у Станиславові, де семінаристи-поляки, довідавшись, що приходить дуже вимогливий учитель та

ще й до того завзятий українець, якийсь час страйкували. Там він перебув і воєнні роки, і за часів Західньо-Української Народньої Республіки став директором зукраїнізованої тоді учительської семінарії.

З приходом польської окупаційної влади о. Раковський перейшов на пенсію і став парохом у селі Хриплин, біля Станилавова. Вже як парох у Хриплині, він був також головою Філії Сільського Господаря в Станиславові, й даліше організував сільсько-господарські кооперативи по селах Станиславівщини й допоміг чимало в організації Повітового Союзу Кооператив у Станиславові.

В 1931 р. о. Раковський пішов на емеритуру і переїхав на сталий побут до Львова. Від молодих літ він був постійним дописувачем до українських господарсько-економічних часописів і пропагував уліпшення сільського господарства та розбудову власної української коперації. Не припинив він цієї улюбленої праці і в старші роки. Перебуваючи на емеритурі, він постійно дописував до дватижневика «Сільський Господар», що виходив у Львові, і в цьому ж таки видавництві вийшла друком його 2-томово праця для українських селян п. н. «Головні основи годівлі домашніх тварин». Помер він 16-го листопада 1944 р. у Львові.*

Будучи всеціло віданий громадській праці, він не занедбав і своєї власної родини, і всім своїм дітям — двом синам і трьом дочкам — дав належну освіту. Вони також стали свідомими українськими громадянами. Своїх дітей він учив у себе вдома і тим самим давав можливість бідним, але здібним учням Заліщицької семінарії заробити додатково на своє удержання (І. Бакун, С. Паладійчук і В. Кісляк).

* Його сини, Роман і Ярослав, вийшли в 1944 р. на еміграцію й осіли в ЗСА, а дві дочки залишилися в Україні у Львові. Найстарша дочка Меланія померла в 1926 р.

УЧИТЕЛІ-УКРАЇНІСТИ

На протязі першого десятиліття свого існування заліщицька семінарія не мала щастя мати доброго учителя української мови й літератури. В перших двох роках, як це вже було згадано, української мови навчав поляк В. Гіртлер, який ненавидів усе, що було українське. В роках 1903-1904 його заступив уже українець *Павло Банах*, який по двох роках покинув Заліщики і в 1904 році цю посаду обняв старший уже віком *Корнило Червінський*. Був він з українського священичого роду, але без крихітки якого-небудь патріотизму, до того ще й страшний боягуз. (Брат Червінського був у той час президентом львівського апеляційного суду і вважав себе поляком). Червінський був уже тоді старший віком і як учитель української мови не прив'язував жодної уваги до свого предмету; він учив дуже мало, а вимагав ще менше. Коли в 1909 році він пішов на емеритуту, а на його місце прийшов Тадей Залеський, то тодішній директор д-р Мандибур у ході інформації про стан української мови й літератури сказав: «у мене були кандидати й запитували, що їм робити при maturі з українською мовою та літературою, якої вони не знають, бо п. Червінський їх нічого не вчив».

Учні-поляки, а то й деякі українці, легковажили українську мову, будучи певними, що на свідоцтві вони не одержать поганої оцінки, а при maturі, якщо треба буде, то дістануть навіть дуже добре, хоча б вони і нічого не відповіли. Своє легковаження предмету Червінський виправдував тим, що він «не хотів задиратися із поляками на старі літа. Як прийде молодший учитель української мови, то він мусітиме поважно поставити справу навчання свого предмету». Домашніх та шкільних робіт з української мови та літератури він майже не поправляв, тільки давав оцін-

ку за дбайливе чи недбайливе письмо, а не за зміст. У змісті можна було знайти дурниці, глузування, а навіть непристойні слова, але це не мало впливу на оцінку, бо він праць не читав.

Мабуть за легковаження української мови, що було зовсім по лінії бажань польської адміністрації, Червінський одержав титул «шкільного радника».

На закінчення перегляду учительського складу Заліщицької семінарії в перші роки її існування, слід згадати ще й *Станіслава Юхновича*, рід якого — Юхновичі-Гординські — був другою віткою того самого роду, що і Федьковичі-Гординські, які видали з себе відомого відродителя Буковини Юрія Федьковича. Станіслав Юхнович, хоча і з українського роду, на ділі був крайнім польським шовіністом. Він учив господарських робіт, предмету, що мав викладатись українською мовою, але всупереч усім законам, він учив по-польськи. Те саме можна сказати і про вчителя *К. Коцовського*, який прийшов до Заліщик на місце емеритованого Т. Слоневського учити фізику українською мовою, але користувався виключно польською. Помимо того, що сам він був українського роду (братанич д-ра В. Коцовського, автор української граматики та розвідки про М. Пашкевича) він заявляв, що української мови не знає і не розуміє.

Реасумуючи учительський склад утравістичної семінарії, доводиться ствердити, що на протязі перших п'яти років її існування утравізм був зведений до нуля і перемінений був радше у кпини із української мови та десятків української молоді, яка відвідувала цю школу. Більшість предметів викладалась польською мовою, українська мова, навіть як предмет, була принижена й, до речі, ніхто не вимагав її знання. Історії України ніхто навіть не думав учити, хіба що ті моменти, які заторкували історію Польщі. Навіть обго-

ворування практичних лекцій, ведених студентами, проводилось звичайно польською мовою. Тільки час до часу, немов знехотя, вживали й української мови для дотримання формального закону. Зберігаючи сповідно текст закону, поляки позбавили його первісної ідеї, чим перекреслили сподіваний успіх українських парламентаристів. Школа, яка згідно з законом мала бути утравістичною, перетворилася в польську школу, в якій було пересічно тільки двох учителів, які себе зачисляли до українців і вчили свої предмети українською мовою. Ними були о. Туркевич та о. Раковський.

В 1906 році Титус Слонєвський, директор семінарії, пішов на емеритуру і на його місце прийшов *д-р Тадей Мандибур*, товариш по праці о. Туркевича з Академічної гімназії у Львові. Побачивши в Заліщиках свого колишнього товариша, о. Туркевич зрадів і на привітання сказав: «Який я радий, що ви будете у нас директором. Може трохи відітхнемо, бо тут нас так ляшня обсіла, що годі українське слово промовити».

У відповідь на те *д-р Мандибур*, ніби недочувши, запитав: «Що ксьондз професор муві?»* Цього було досить для о. Туркевича, щоб зрозуміти, що його радість була не тільки передчасною, але й не на місці. Це вже не був той українець Мандибур, якого він знав, а Мандибур-перекінчик, який відцурався свого народу і став на службу його ворогам — полякам. Від того часу директор Мандибур говорив із о. Туркевичем тільки по-польськи, хоч з іншими священиками говорив по-українськи. Про Мандибур^а одні говорили, що він «руський поляк», а інші, що “polski Rusin”.

* Що отець професор каже?

Д-р Т. Мандибур не був, однак єдиний перекінчик. Слоневський, Мандибур і Коцовський офіційно фігурували як русини, чим задовольняли вимогу закону, зокрема якщо йшлося про посаду директора, але на ділі вони були поляками з українського роду. Українцям від них і їм подібних було більше шкоди, ніж від деяких родовитих поляків. Коротко кажучи, заліщицька семінарія, подібно як і ціла Галичина, була тільки номінально під владою Австрії, а в дійсності нею управляли поляки по своїй власній волі, намагаючись зробити з неї bastion польськості і підготовляли ґрунт для відбудови «ягайлонської Польщі». Якщо йдеться про заліщицьку семінарію, то там вся адміністрація проводилася польською мовою, річні та матуральні свідоцтва видавались тільки у польській мові. Єдине що там було австрійське — то був чорний двоголовий цісарський орел, але вже напис над входом до будинку семінарії був тільки польською мовою.* Німецька мова вивчалась тільки як предмет, а так звана польсько-українська двомовність, отже рівноправність, була тільки паперовим зобов'язанням, на яке польська Крайова й Шкільна адміністрація не звертала найменшої уваги.

В 1909 році проф. К. Червінський пішов на емеритуру і на посаду учителя української мови й літератури Крайова Шкільна Рада прислала молодого учителя, який щойно закінчив Львівський університет, Тадея Залеського.

* C. K. Seminaryum Nauczycielskie Męskie w Zaleszczykach.

Тадей Залеський народився в селі Тростянець-Малий, Золочівського повіту, 30 серпня 1883 р. До гімназії він ходив у своєму повітовому містечку Золочів, закінчив її в червні 1903 р., після чого записався на Філософічний Факультет Університету, де студіював українську мову й літературу.

В 1909 р., закінчивши університетські студії, Т. Залеський дістав свою першу посаду вчителя української мови й літератури в Заліщицькій учительській семінарії.



Проф. Тадей Залеський

Приїхавши до Заліщик повний енергії й охоти до праці, він намагався піднести престиж української мови й літератури на терені семінарії щонайменше як предмету. Але становище його, як українста, було незavidне. Його попередники, а особливо К. Червінський, привчили були польських студентів семінарії легковажити українську мову й літературу, і через те вони трактували їх як маловажні предмети. Це було явище, з яким не легко було боротися, тим більше, що так само дивилися на українську мову й учителі-поляки, чим заохочували до легковаження її й учнями. При матуральному іспиті, що на ньому був присутній і проф. Т. Залеський, у 1909 р. трапився ненормальний випадок, що був клясичним прикладом, як легковажили тут українську мову й літературу. Один із найкращих учнів, поляк, при maturі заявив зовсім одверто, що він не читав нічого з української приватної літератури поза тим, що перероблялося в школі. Не зва-

жаючи на таку заяву, під тиском предсідника мату-
ральної комісії, директора та інших учителів, Т. За-
леський був змушений погодитися на «дуже добру»
оцінку, бо інакше кандидат не міг би був одержати
відзначення.

Розуміється, що проф. Залеський мав можливість
настояти на своєму й дати таку оцінку, на яку кан-
дидат заслуговував, але це, мабуть, більше пошкоди-
ло б українцям, ніж допомогло. Це означало б, крім
персональних неприємностей, ще й переслідування та
загострення відносин поміж українцями і поляками
на терені семінарії. Учителі-поляки, маючи більшість
предметів у своїх руках, могли б пімститися на учнях-
українцях, позбавляючи неодного з них можливості
перейти на вищий курс, змушуючи його повторяти.
Це в свою чергу мало б далеко прикріші наслідки, бо
дискваліфікувало б учня від державної стипендії, якою
користувалися більшість українців, що походили з
бідних селянських родин. Брак стипендії — означав
кінець фінансових можливостей продовжувати навчан-
ня в середній школі й здобути професійну вчитель-
ську освіту. Зважавши всі можливості й знайшовшись
між молотом і ковадлом, Т. Залеський, для добра уч-
нів-українців, волів піти на вимоги поляків і дав не-
заслужену високу оцінку, всупереч своєму власному
переконанню.

Крім навчання у семінарії, Т. Залеський був та-
кож і настоятелем хлоп'ячого гуртожитка, де він мав
нагляд над «бурсаками». Своєю працею і поведінкою
він скоро здобув собі признання серед учительського
складу семінарії та серед української громади в За-
ліщиках. Помало він поборов чимало труднощів, по-
ставив предмет української мови й літератури на на-
лежну висоту і здобув собі пошану серед студіюючої
молоді, не лише української, але й польської та жи-

дівської. Перебуваючи в Заліщиках, Т. Залеський не задовольнявся тільки своєю працею учителя семінарії, він цікавився також і культурно-громадським життям української громади. В неділі він часто влаштовував у Народньому Домі доповіді на літературні теми та старався поширювати твори класиків української літератури, І. Франка, М. Коцюбинського, Лесі Українки та інших, головню серед молоді. В 1911 р. він почав учити українську мову й літературу і в приватній жіночій семінарії в Заліщиках, поширюючи свої впливи й на дівчат, які до нього відносилися з довір'ям і пошаною. На жаль, його побут у Заліщиках тривав тільки чотири роки. Під час вакацій 1913 року він перейшов на посаду вчителя української мови й літератури в 1-ій гімназії у місті Самборі на Підкарпатті. Воєнні роки Т. Залеський перебув у Галичині, бо як інвалід був звільнений від військової служби, за те він активно включився у відбудову української держави ЗУНР. Від 3 січня до лютого 1919 року він був послом до Української Національної Ради у Станиславові, а коли надійшла криза весною 1919 р. зголосився добровільно до УГА, але був звільнений військовою владою. Від червня 1919 р. до половини січня 1920 р. був інтернований поляками, як небезпечна для польської держави особа, але вже в жовтні 1920 р. розпочав працю у 1-ій гімназії в Стрию на уtrakвістичному відділі. В шкільних роках 1921-22 по 1924-25, крім праці у державній гімназії, був також директором приватної жіночої семінарії «Рідної Школи» в Стрию. Тут працював аж до 1939 року, коли на короткий час був переведений до 2-ої гімназії в Станиславові.

З упадком Польщі і приходом большевицької влади проф. Залеський був переведений на посаду вчителя у польській Середній Школі у Стрию, а за німецької окупації в 1941-44, вчителював в українській гімна-

зії. Коли літом 1944 року західньо-українські землі знову залляла большевицька навала, проф. Залеський разом з дружиною й дочкою покинув рідні землі й подався на захід.

Після закінчення війни переїхав до Канади й довгі роки перебував у Торонто, де знову включився у суспільно-громадську працю, був активним в Об'єднанні Українських Педагогів Канади та ін. організаціях, не покидаючи й наукової праці. З-поміж важливіших його наукових дослідів слід згадати «Спогад про Івана Франка» (ЛНВ, Львів 1923), «Слово в розумінні Шевченка» (журнал «Київ», Філадельфія, ч. 5-6, 1963), «Шевченко і Мазепа» («Київ», ч. 3, 1964), «Шевченко і Галичина» («Київ», ч. 4, 1964), «Маркіян Шашкевич — особник» («Шашкевичіана», ч. 4-5, 1965) та історична розвідка «До характеристики української провідної верстки з другої половини 18-го сторіччя», що появилася серією в Торонтонському тижневику «Гомін України» в 1963-64 рр. та ін. В 1971 р. професор Т. Залеський з дружиною переїхав до З'єднаних Стейтів Америки.

УЧНІ И ПРОФЕСОРИ СЕМІНАРІЙ

На перший рік навчання в учительській семінарії вписалося 42 учні, яких офіційно називали кандидатами (на вчителів). З цього числа найбільше (бо аж 22) було українців, переважно селянських дітей, не лише з самої Заліщищини, але також і з сусідніх повітів. В пізніші роки тут уже були й студенти з багатьох різних повітів Галичини, які з тих чи інших причин переходили до Заліщик. На другому місці були поляки, 18 кандидатів, між якими не бракувало і спольщених українців, навіть був один вірменин з Коломиї, але вже як поляк. Найменше було жидів, бо

тільки двох. В групі українців було двох москвофілів, Йосиф Кенс та С. Барна, але своїм москвофілством вони зовсім не гордилися, а радше уникали всякої співучасті в починах своїх товаришів-українців. Перші роки вони могли ще числити на заступство катехита, о. Глібовицького, ярого москвофіла, але з його відходом вони залишилися зовсім осамітнені.

Багато з цих селянських синів утримувалися в Заліщиках, як і в багатьох інших учительських семінаріях в Галичині, завдяки державним стипендіям, які влада виплачувала на кожного доброго учня в сумі від 12 до 18 корон місячно. Щоправда, це не була даровизна, бо кожний, хто одержував стипендію був зобов'язаний учителювати впродовж шести років.

Коли стипендист резигнував з учительства, що було дійсно дуже важкою професією, він був зобов'язаний повернути суму, яку він одержав як стипендію у часі науки. Отже, ці стипендії не були жодним дарунком, а радше контрактом у відношенні до молодого учня. А все ж таки вони дозволяли неодній селянській дитині закінчити середню освіту, здобуваючи одночасно й учительську професію. Більшість з цих загартованих селянських дітей виявили себе незломними характерами, в боротьбі за кращу долю селянства, яке й було основою української нації.

Поруч з першим курсом семінарії був відкритий також і підготовчий курс. На підготовчий курс приймали із закінченою шостою клясою, а на перший курс — по сьомій клясі народньої школи, але за вступними іспитами. З кожним роком відкривався новий вищий курс, так що в шкільному 1902-1903 р. семінарія уже мала повних чотири курси з додатком підготовчого. На третьому році кандидати прислухувалися практичним лекціям у школі вправ, а на четвертому вже самі переводили практичні лекції в присутності своїх професорів.

В 1903 році в Заліщицькій семінарії відбулася перша матура, яка надавала кандидатам право вчителювати в народніх школах, з тим, що треба було ще далі вчитися й здавати різні кваліфікаційні іспити. З сорок-двох учнів, що вписалися були на перший рік, до матури дійшло тільки тридцять один кандидат: 16 українців та 15 поляків.* Усі вони успішно здали іспити, при чому тільки один кандидат, українець Юрій Павлюк склав усі іспити з відзначенням. Одинадцять учнів відпало протягом чотирьох років: шість українців (з них два померли від тифу ще таки першого року); трьох поляків та два жиди. Два останні залишили семінарію з уваги на дискримінаційну практику вчителів. Один зі згаданих шести українців, Іван Калинович, здав матуру як екстерніст в 1904 році.

Кількість аблікантів до учительської семінарії зростала із кожним роком і на 1900/901 вписалось уже 52 учні, з яких 23 були українці (в тому числі один москвофіл); 24 поляки та 5 жидів. З цих чисел видно, що збільшення учнів відбувалося здебільшого на користь поляків, яких у порівнянні із попереднім роком збільшилось на шість осіб, жидів — на три особи та одного українця. Ця група учнів потерпіла без порівняння більші втрати на протязі слідуючих чотирьох років, чим перший річник, бо 52 учнів до матури в 1904 році дійшли тільки 31 кандидат, у тому числі 11 українців та 19 поляків.** Усі п'ять жидів відпали на протязі чотирьох років. Зі згаданих 12-ти українців, Дмитро Симкович відпав при maturі. Симкович мав чудовий баритон і професор Марчинський, підготовляючи якийсь польський концерт, хотів, щоб він співав на ньому, але Симкович відмовився. Коли

* Список абітурієнтів 1903 року гляди Додаток ч. 1.

** Гляди Додаток ч. 2.

дійшло до матури, Марчинський пригадав йому це двійкою з польської мови, так що Симкович мусів повторяти рік.

Жахлива поведінка предсідника матуральної комісії у відношенні до студентів довела до того, що в 1905 році абітурієнти семінарії в Заліщиках застрайкували, вимагаючи усунення відомого зі свого ворожого наставлення до молодих кандидатів предсідника. Але це не допомогло, бо польська дискримінаційна практика показалася більшою в цьому році, ніж у попередньому. З 23-ох українців здало матуру тільки 11 кандидатів; з п'яти жидів ніхто не дійшов до матури взагалі, а з 24-ох поляків успішно закінчили аж 19 учнів, що у відсотковому відношенні, беручи кожну групу за 100, становило: для українців — 48%, для поляків — 79%, а для жидів 0%. Тут не можуть нікого переконати жодні аргументи, що це був збіг обставин; що найбільш успішною виявилася польська група аж у такій великій пропорційній неспівмірності у відношенні до української групи. Хто може повірити в те, що на протязі двох років з-поміж семи кандидатів-жидів не знайшлося ані одного здібного, щоб міг закінчити семінарію успішно? Цікаве при тому було ще й те, що на 31 кандидата, що приступали до матури, з відзначенням здало тільки двох: Евстахій Якубчук — українець та Леон Злоховський — поляк.

В 1905 р. на перший рік семінарії було прийнято 36 учнів: 19 українців, 14 поляків та 3 жида. До матури в 1909 р. дійшло 33 учні, з них 18 українців, 12 поляків і всі жида, а матуру здало 30 учнів — 16 українців, 11 поляків і 3 жида. З-поміж тих, які не дійшли до матури був і дуже здібний учень Матвій Попович, який упав жертвою переслідування Марчинського і Гіртлера.

Дискримінаційна політика учителів поляків, головню Гіртлера та Марчинського супроти учнів-українців знайшла свій відгук на сторінках учительського журналу «Промінь», що виходив у Чернівцях. Це заставило шкільну владу перевірити наведені факти. Вислід цієї перевірки не був поданий до загального відома, але Марчинський та Гіртлер на деякий час стримались від своєї дискримінаційної практики.

Коли боротьба українців на терені Галичини загострювалася, як це було на початку 20 ст. аж до вибуху першої світової війни, загострювалися і відносини на терені Заліщицької учительської семінарії. І так напр. уже в 1909 році на перший рік семінарії записалося 82 учні, з них більше половина були українці. Із цього числа, як згадує Михайло Малюк у своєму споміні, до четвертого року і до матури дійшло тільки 29 учнів, у тому — сім українців, два жиди та аж 20 поляків. Цим разом уже не було українців, які закінчили семінарію із відзначенням, за те з двадцятьох поляків було аж чотирьох визначних, тобто кожний п'ятий. Українці й жиди не мали вже доступу до цієї категорії оцінок, зрештою, із споминів професора Т. Залеського відомо, як поляки діставали свої визначні оцінки з української мови й літератури.

Як видно з цих зіставлень, число учнів семінарії усіх трьох національностей зростало з року на рік і тому початкове приміщення семінарії виявилось занадто тісним і деякі класи семінарії перекинули до одного з будинків графа Турнава, зараз через дорогу, побіч його палати. Але і це приміщення не було відповідне для потреб семінарії ані під оглядом санітарним, ані педагогічним. Та Крайовий сойм замість того, щоб збільшувати видатки на потреби народніх і середніх шкіл постійно їх зменшував і рекомендував ощадність навіть там, де йшлося про необхідні видатки.

Вимоги учителів семінарії бували часом непомірковані у відношенні до всіх учнів, незалежно від національності. Наприклад, у жовтні 1911 р. учителі: Коньор, Коцовський, Марчинський та Старжинський поставили учням вимогу, щоб вони кожного дня приносили до семінарії всі шкільні підручники, а не тільки ті, що були потрібні згідно з розкладом годин.

Носити десять книжок кожного дня, а в додатку до того ще і скрипку, було доволі не вигідно і зрештою, непотрібно. Протестувати проти такого розпорядження учителів було ризиковно, бо шкільна адміністрація могла трактувати це як бунт, а за бунт викидали з семінарії. Треба було знайти якийсь інший вихід з цієї неприємної ситуації. На протязі двох тижнів учні слухняно носили зі собою всі книжки і тихо під носом нарікали на таке безглузде розпорядження. Остаточ-но в колі українського Таємного Гуртка виникнув можливий до здійснення плян. Ініціативу у цьому випадку дала відома тоді в семінарії співуча «трійка Дмитрів», а саме: Дмитро Бойчук, Дмитро Ткачук і Дмитро Фодчук. Вони зібрали поміж бурсаками 2 корони (як на ті часи не мала сума грошей для учнів середньої школи) і винайняли в жида Янка Покутника коника з возом, яким він розвозив по місті товар.

На другий день ранком коло бурси з'явився кінь з невеличким возом та коло 25 учнів семінарії, деякі з бурси, а деякі з-поза неї, що жили в сусідстві, і всі вони поклали свої книжки на віз. Дмитро Ткачук сів на віз, як фірман, і поганяв коника батогом, а решта студентів усталилися за возом і повільним кроком рушили в напрямі учительської семінарії. Десь узявся якийсь фотограф і, коли похід опинився на подвір'ю, він зробив їм знімку під стінами семінарії. Семінаристи забрали з воза свої книжки і подалися кожний до своєї класи.



Студенти привезли свої книжки до семінарії, які стили видно на задньому плані (жовтень, 1911). У першому ряді сидять (з ліва до права) Павло Кісь, Штепелер, Іван Вісентий, Маріян Квятковський і Франц Когодницький. Тримас коня за уздечку Маріян Малевич, сидить на дилжі Іван Чайка, а на возі з багатом — Дмитро Ткачук. Стоять за возом: Інн ряд: Юліян Уліанський, Юзефчук, Михайло Гайворонський, Маріян Черкавський, Петро Кальчук, Маріян Косіньський, Михайло Малюк а біля розвори Михайло Найдан (в кашкеті), Іван Загорецький (у кашкеті) та Маріян Андригевич. Стоять під самою стіною: Михайло Миронюк, Дмитро Фодчук, Микола Габолінський, Дмитро Бойчук, Іван Казимірук і Іван Нисолик.

Ніхто з учительського колективу цього походу не бачив, за те бачив його шкільний сторож, який про все розповів учителям відразу, як тільки вони прийшли до семінарії.

Наука в семінарії починалася в год. 8-ій рано, а кінчалася в годині 2-ій по полудні. На останній лекції коло год. 2-ої прийшло розпорядження від проф. Марчинського, щоб усі учасники ранішньої демонстрації зібралися у вказаній ним кімнаті семінарії. Крім «демонстрантів», прийшли там також і директор Мандибур з чотирьома учителями: Коньором, Коцовським, Марчинським та Старжинським. Але допити розпочав не директор семінарії, а Марчинський, який покликав на сам перед учня Дмитра Фодчука. Самі допити довго не тривали, бо трійка Дмитрів узяла всю відповідальність за «демонстрацію» на себе. Не маючи про що більше допитувати, директор Мандибур вийшов з учителями на нараду. Остаточний вислід був такий, що, на пропозицію учителя Старжинського, неprisмне розпорядження касувалося й учні мали приносити до школи тільки ті книжки, які в даний день вимагалися за розкладом годин. Але всіх трьох Дмитрів за організацію «демонстрації» директор покарав, у той спосіб, що вони мусіли кожного дня на протязі двох тижнів залишатися «по школі» на 15 хвилин, разом три години кари.

Беручи під увагу цілу історію, доводиться ствердити, що вона закінчилася дуже позитивно. Ніхто нікого не образив, семінарія не потерпіла на своєму престижі, а тільки три студенти відбули по три години кари за те, щоб їхні друзі і вони самі не мучилися ношенням зайвих книжок. Три Дмитри вийшли «мучениками» для добра своїх колег. Одним словом, демонстрація досягнула намічену ціль.

ГІРТЛЕР І МАРЧИНСЬКИЙ

Польські переслідування учнів-українців не обмежувалися тільки до дискримінаційної практики у класі та в оцінюванні успіхів навчання. Поляки-учителі, з малими виїмками, дошкулювали українцям на кожному кроці, обмежуючи їхню діяльність, з одного боку, та насмішками над українською мовою і літературою, з другого. Яскравим прикладом польської толеранції, а зокрема педагогічного підходу до своїх учнів, може послужити дуже характерний випадок, про який згадує у своїх споминах колишній учень заліщицької семінарії, Семен Фодчук.

С. Фодчук у споміні «Мої спомини про Заліщицьку семінарію» пише: «Одного разу екстерніст Дмитро Макогон вступив до книгарні, щоб купити книжечку. В тім надійшов учитель польоніст Юзеф Марчинський, а побачивши українські книжечки, сказав: «в рускєй літератузе нема ніц до читаня». Та екстерніст відпавив йому з місця: «Так може говорити людина, яка ніколи не читала українських книжок». Марчинський, як то було в його звичці, відкашлянув, покліпав очима і вибіг на дорогу», — закінчує С. Фодчук і додає, що «Дмитро Макогон, це пізніший автор нарисів з учительського життя п. н. «Учительські гаразди» та батько відомої письменниці на службі совєтського режиму — Ірини Вільде».

Учителі поляки ставили учням прямо провокативні вимоги незгідні із утравістичним характером семінарії. Наприклад, усі зошити та нотатники мусіли бути обов'язково підписані по-польськи. Зокрема велику нагінку розпочали вони, під проводом Марчинського, на українські вишивані сорочки, що їх українці-семінаристи вдягали для підкреслення свого українського «Я». Їх поляки називали погордою «ночне кошуле» (нічні сорочки), а тих що їх одягали «гай-

дамаками». Тому що вишивана сорочка тоді була ознакою національної української приналежності і свідомости, поляки-учителі, заборонили приходити до школи в них, а впертих переслідували, обнижуючи оцінки з поведінки. Найбільше їх мабуть нервував семінарист Матвій Попович, який постійно приходив до школи в вишиваній сорочці, помимо заборони Марчинського і Гіртлера. Нарешті, коли Поповича приловили на тому, що він брав активну участь у передвиборчій агітації в 1907 р. на користь українських кандидатів, Марчинський і Гіртлер домоглися його усунення з семінарії незадовго до матуральних іспитів. Так поводитися кваліфіковані «педагоги» з своїми учнями-українцями — кандидатами на учителів в утравістичній учительській семінарії.

Наругами, кпинами та всякими іншими неоправданими карами намагались учителі семінарії відстрашити своїх учнів від читання української книжки, часопису та взагалі від усякої національно-освідомлюючої праці, як у своєму власному гурті, так і серед ширшого українського громадянства. Одначе, це не спиняло українську молодь, майбутніх українських учителів від ризика. Щоб уникнути неприємностей, деякі кандидати, які бажали передплачувати український часопис, робили це при допомозі прибраних прізвищ, але через брак досвіду у цій ділянці, їм важко було розплянувати і зорганізувати усе до деталей. Вислідом цього були, звичайно, неприємності.

Кандидат Михайло Булка, родом із Рогатинщини, який прийшов до Заліщицької семінарії в 1901 р. вже на другий курс, замовив з Коломиї на свою адресу часопис «Хлопська Правда», який видавав Кирило Трильовський. Звичайно, на приbrane прізвище «Михайло Тихий». На нещастя він забув, чи не хотів поінформувати про це господиню, де він був на квар-

тирі. Коли часопис прийшов, господиня відмовилася прийняти його під претекстом, що жодний Тихий у неї не живе. Невідомо як і чому поштар пішов із тією газетою до семінарії, де «Хлопська Правда» попала в руки Марчинського, який дізнавшись хто це Тихий, негайно пішов до директора Слонєвського.

Справа набрала широкого розголосу, бо нею зацікавився навіть львівський часопис «Дзєнік Польскі», з того приводу писав, що «учні русини учительської семінарії в Заліщиках займаються кольпортажею гайдамацької преси і занедбуються в науці». Останній закид був зовсім безпідставний, одначе сам факт, що такий невинний акт, як передплатування української преси кандидатами на вчителів в далекому провінційному містечку викликав реакцію в столичній польській пресі, ба навіть те, що Крайова Шкільна Рада зарядина в цій справі слідство, говорить, як поляки боялися росту національної свідомости українців. Слідство, що правда, було непотрібне, бо кандидат М. Булка, ради миру господнього і, щоб не втягати в цю «аферу» ще й інших своїх товаришів, виступив із семінарії незадовго до матури.

Інший дуже промовистий випадок, який кидає чимало світла на задушливі відносини в семінарії, та який також характеризує відношення учителів до своїх учнів, трапився в 1908 році. В цей час старші учні семінарії почали активно включатися в культурно-освітню діяльність повіту та допомагали організувати читальні «Просвіти». В цей же самий час проводилася підготовка до урочистого відкриття читальні «Просвіти» в селі Бураківка, на яке організаційний комітет запросив кандидата четвертого року Степана Паладійчука, який приклав до цієї праці чимало свого власного труду. Нещастя хотіло, що польські чинники, з наміром розбити це загально-громадське свят-

кування села Бураківки, вирішили влаштувати у цей самий день відкриття польської установи «Дом Людови», на яке приїхав із Заліщик учитель семінарії Владислав Гіртлер. Паладійчук і Гіртлер зустрілися у тому самому селі на подібних, але в ґрунті речі протилежних своїми завданнями імпрезах. Ця непередбачена й неофіційна зустріч учителя із своїх учнем закінчилась виключенням останнього з семінарії і то на останньому році навчання, перед матурою.

Справа виглядала безнадійно, бо в даних обставинах не було найменшої можливості розраховувати на справедливість вищої шкільної влади. В додатку до того, директор Мандибур видав розпорядження, яким забороняв С. Паладійчукові входити на шкільне подвір'я, а учням семінарії заборонив зустрічатися із ним, як з дуже небезпечною особою.

Та несподівано, також через сліпий випадок, справа закінчилася зовсім не згідно з бажанням директора Мандибура, який був змушений проковтнути доволі гірку пігулку. До Паладійчука, який був у дуже прикрій ситуації, зголосився посередник, який ціною хабаря — 200 корон, зобов'язався дістати для нього дозвіл повернутися до семінарії та приступати до матури. Паладійчук погодився на цю пропозицію при свідках і, довго не думаючи, пішов із цією справою до директора семінарії. По немалих торгах, директор Мандибур, щоб уникнути скандалу, у якому безпосередньо були замішані учителі Гіртлер і Марчинський, дозволив Паладійчукові повернутися до семінарії з правом приступати до найближчої матури. Рішення директора викликало багато коментарів, тому що ніхто не давав жодних пояснень чому «заказаній» особі повернено усі права і обов'язки учня семінарії. Весною 1909 р. Паладійчук склав матуральний іспит і покинув учительську семінарію.

ЗАСНУВАННЯ ЖІНОЧОЇ УЧИТЕЛЬСЬКОЇ СЕМІНАРІЇ

Тому що державна учительська семінарія була призначена тільки для хлопців, шість років пізніше, тобто в 1905 році, у Заліщиках була заснована ще одна семінарія, але вже тільки для дівчат. Вона була приватною і до того не утравістичною, але таки польською, а українська мова була введена тільки як предмет. Тому що школа була зорганізована заходами поляків, до неї головно приймали дівчат з польських родин, але не виключно. На перший рік семінарії в 1905 р. було допущено й чотири українки. Це були: Катря Черлінка, Катря Гембатюк, обидві з Заліщик, Марія Рудницька, дочка українського священика із села Торське та Антоніна Чолкан із села Бураківка, заліщицького повіту. Вписи до жіночої семінарії відбувалися тільки кожного другого року і тому щойно в 1907 році прийшло ще п'ять дівчат українок: Михайлина Дудлей, Софія Томкевич і Варвара Теслюк з міста Заліщик, (?) Крупневич зі Старих Заліщик та Анна Онуцька зі села Серафинець, городенського повіту. І так, у приватній жіночій семінарії, на всіх близько 60 учениць, було вже дев'ять дівчат українок.

Директором жіночої семінарії був Тит Слоневський. Учителями були ті самі педагоги що і в чоловічій семінарії. Тільки після відходу на емеритуру учителя Червінського, на його місце учити українську мову прийшов учитель віділової школи в Заліщиках, Андрій Бирович. Катехит семінарії о. Іван Туркевич докладав усіх зусиль, щоб приєднати до семінарії, як чоловічої так і жіночої, якнайбільше учнів, бо учителів-українців відчувався великий брак по цілій Галичині. Для улегшення матеріяльних труднощів, які часами були прямо непоборні для наших селян, о. Туркевич почав організовувати засоби матеріяльної допомоги для незаможних учениць. На його заклик від-

гукнулася уся українська інтелігенція міста Заліщик, яка складала грошові пожертви на оплату коштів прожитку у місті селянських дітей, учнів семінарії, які виносили 7-12 корон місячно, залежно від якості квартири та харчів. Як на тодішні часи це були доволі високі кошти для українських селян. Із цих грошових збірок рік-річно покривалися кошти і для однієї або двох учениць.

В організації цих збірок, найбільше прислужились о. Йосиф Раковський, учитель природознавства також і в жіночій семінарії та Марія Старжинська, яка присвячувала багато енергії та грошей для допомоги дівчатам-українкам. В її домі виховувалися та утримувалися здібні учні й учениці, яких вона вибирала з-поміж найбільш необхідних прошарків населення. О. Й. Раковський, щоб підтримати матеріально учнів і учениць, вишукував для них різні приватні лекції, чим давав їм можливість утримувати самих себе у школі. Він навіть пропонував їм учити його власних дітей. Отець Й. Раковський, хоч і видавався людиною суворою та був дійсно вимогливим у школі, але був дуже доброю і щирою душею для всіх студентів семінарії, а для українців зокрема.

В 1909 році відбулися чергові вписи до жіночої семінарії і число українок збільшилося на п'ять. Це були: Анна Теслюк, та Ірина Слободян зі Заліщик, Зеня Комарницька з Винятинець, Юстина Сохацька з Дзвиняча і Сивяк, усі з Заліщицького повіту.

Тому що жіноча семінарія була без права прилюдности, тобто не мала права проводити кінцевих матуральних іспитів й видавати абсолювентам свідоцтва з правом працювати учителями в державних школах, дівчата мусіли здавати матуральні іспити в державних семінаріях. Антоніна Чолкан складала іспити в 1909 році в Станиславові, а в чоловічій семі-

нарії в Заліщиках склали матуральні іспити — Катря Черлінка в 1910 році, а В. Теслюк, А. Онуцька та Крупневич в 1911.

В 1911 році зорганізовано було й дівочу бурсу в Заліщиках, до якої відразу зголосилось вісім семінаристок та три учениці з народної школи. Дівочим гуртожитком опікувалася пані Весоловська та її сестра учителька Емілія Вітковицька. Вони провадили там і виховну працю і втішались великим довір'ям, авторитетом, ба навіть любов'ю дівчат-бурсачок. В бурсі також продовжували навчання історії України. Цього самого року відбулися четверті вписи студенток до семінарії, завдяки чому число українок значно зросло. На це вплинув до деякої міри існуючий вже дівочий гуртожиток, що дозволяв і біднішим забезпечитись відповідним приміщенням, а що найважливіше, доброю опікою. Але покищо тільки із деяких сіл Заліщищини батьки почали посилати своїх доньок до середньої школи. Із нових дівчат, які вписалися в 1911 р. були: Парася Гембатюк (дочка Олекси), Анна Красій і Олена Мамалига зі Заліщик; Марія Мартинчук, Марія Найдан та Анна Сохацька з Дзвиняча; дві сестри: Варвара й Анастасія Ягничівни зі села Садки та А. Кметюк з Хмелеви Заліщицького повіту; Ощипко з Городенки та Степанія Рогожинська з Серафинець, Городенського повіту.

Цього самого року відійшов учитель української мови Бирович і на його місце прийшов україніст із чоловічої семінарії професор Тадей Залеский, який на жаль, учителював тут усього два роки. Але і за цей час він зумів показати, що може зробити добрий учитель.

В 1912 році здала матуру Катря Гембатюк, яка, як піонерка серед дівчат українок польської семінарії, могла із гордістю дивитись на пройдений шлях. У цей

час українки у жіночій семінарії становили вже приблизно одну четверту частину всіх учениць.

В 1913 році, весною, відійшов проф. Тадей Залеський, за яким усі дуже жаліли, але, на щастя, того самого року прийшов до Заліщик новий директор семінарії, д-р Осип Маковей, який став також і директором дівочої семінарії. Із приходом Маковея умови у жіночій семінарії, так само як і в чоловічій, змінилися на краще, бо новий директор, хоч і не міг зробити якогось революційного перевороту, не тільки що не переслідував учнів-українців за їхню співучасть у суспільно-громадській праці, але, навпаки, він і словом і своїм власним прикладом заохочував до неї. І нічого дивного, бо ж у цей час д-р Маковей був уже одним із передових працівників на народній ниві. На жаль, такий стан довго не проіснував, бо, вже рік пізніше, вибухла перша світова війна і Галичину залили московські війська, а вслід за ними, прийшла нова адміністрація, яка усюди дошкукувалася «мазепинства» і безжалісно нищила усе українське. Жіноча семінарія перестала бодай на час війни існувати, а чоловічу, офіційно було перенесено до Самбора, але ще того самого року Самбір також опинився під московською окупацією і навчання у ній цілковито перервалося.

“РУСЬКА ХЛОП'ЯЧА БУРСА ІМ. Т. ШЕВЧЕНКА”

Тому що з кожним роком до заліщицької учительської семінарії збільшувалось число аплікацій-прохань на навчання від української молоді, виникнула потреба організації гуртожитка для тих, що приходили із сіл. Учити дитину в середній школі для українського селянина було неабияким зусиллям. На це могли собі дозволити тільки багатші господарі, або

ті, що жили в Заліщиках чи в поблизьких селах. А таких було небагато, бо як показав перепис населення в 1900 р. в Заліщицькому повіті польські пани-дідичі були власниками 42.7% орної землі, 64.8% лук і пасовиськ та 96.5% лісів. Діти бідніших батьків не могли навіть мріяти про середню школу, коли само утримання дитини в місті коштувало від семи до дванадцяти корон місячно. Правда, були ще й державні стипендії, які дещо допомагали, але вони були призначені тільки для кращих учнів і не вистачали на повне утримання дитини в школі. Польська бюрократія в Галичині не була дуже щедрою признавати стипендії українським дітям.

Щоб допомогти селянським дітям оплатити утримання в місті і забезпечити їм умірковані кошти прожитку та відповідну опіку над ними — єдиною зв'язкою був український гуртожиток. Тут варто згадати, що в Заліщиках про такий гуртожиток подбала крайова адміністрація, і від самих початків існування семінарії був зорганізований гуртожиток відомий під



Будинок Інтернату, в якому в 1930-их роках приміщувалася державна гімназія і гуманістичний ліцей.

назвою *Інтернат*. Як державна установа, він утримувався на громадські кошти і учні обох національностей, польської та української, повинні були мати у ньому рівні права. До управи Інтернату повинні були, згідно із законом, належати катехити обох віровизнань, греко- і римо-католицького, а педагогічний нагляд мали здійснювати: один українець та один поляк. Обидві мови, українська і польська мали мати однакові права. На таких, до речі, засадах був організований «Інтернат» у Чорткові, але в Заліщиках існували зовсім інші закони. Тут поляки захопили у свої руки управу Інтернату і зовсім не мали наміру ділитись з ким би то не було правами завідування цією важливою інституцією. Інтернат у Заліщиках став польським осередком, і перебування дітей у ньому було рівнозначне із згодою на полонізацію. Тут також було двох настоятелів, але вони були поляками, а на засідання управи Інтернату ніхто ніколи не запрошував українського катехита, бо поляки вважали Інтернат своєю власною інституцією і доменою.

Якраз це і стало причиною, що українці вирішили побудувати, або організувати свій власний гуртожиток, до якого поляки не могли б мати жодного права. І так заліщицький суддя-українець Кимакович почав організувати гуртожиток, який став дійсністю в 1902 році. Першого року гуртожиток існував тільки як організація, але ще без власного приміщення і через те учні жили по приватних домах, з якими договорювалася управа гуртожитка. Це зрештою цілком задоволювало початкові потреби, бо на перший рік до гуртожитка зголосилося всього семеро учнів і то аж з двох повітів, а саме: Степан Паладійчук із села Шупарка, Борщівського повіту та з Заліщицького із села Колодрібка — Іван Дребіт, Яків Кикоть, Петро Лукасевич, Гриць Якимівський та Василь Верига із

Синькова. Це були далеко віддалені від Заліщик села (від 25 до 30 км.), і бурса була якраз тим чинником, який вирішив чи бути цим учням у середній школі чи ні.

В 1903 році суддя Кимакович та Дмитро Вітульський купили будинок у центрі міста при Добровлянській вулиці і там відкрили гуртожиток п. н. «Селянська Бурса». Вже в тому самому шкільному році (1903-04) число бурсаків зросло до 30-ти, а рік пізніше — аж до 64. Раптовий зріст попиту на гуртожиток був найкращим показником доцільности організації «Селянської Бурси» з одного боку та зросту свідомости серед нашого селянства з другого. У зв'язку з цим будинок гуртожитка виявився рішучо замалим, щоб примістити у ньому всіх аплікантів, і це заставило Філію Руського Педагогічного Товариства в Заліщиках набути більший будинок. До реалізації цього діла найбільше спричинився багатий і свідомий господар із сусіднього села Добровляни, Гриць Кузняк, який у 1907 році відступив на гуртожиток просторий дім на розі вулиць Шашкевича і Шевченка, недалеко від старої бурси. Новий гуртожиток названо «Руська Хлоп'яча Бурса ім. Т. Шевченка». Господарською ділянкою гуртожитка завідував Д. Вітульський, але душею її була пані Наталя Стефанович. Вона провадила книговедення гуртожитка (бурси) і під її зарядом була кухня, що приміщувалась в окремому будинку збудованому на подвір'ї. Так само активною в бурсі була весь час пані Старжинська.

Пані Наталя Стефанович, дружина знаного українського адвоката в Заліщиках д-ра Романа Стефановича, була дочкою відомого культурно-громадського діяча на Буковині Омеляна Поповича. Будучи ще студенткою учительської семінарії в Чернівцях у 1898 році вона була організатором і членом-основником та-

емного товариства п. н. «Кружок Українських Дівчат», до якого належали її товаришки з семінарії. Завданням цього «Кружка» було боротись із румунським насильством на Буковині, яке у багатьох випадках дорівнювало польському в Галичині, та ширити українську національну свідомість серед дівчат середніх шкіл Черновець. Це Товариство згодом було виявлене і вона, а особливо її батько, який був тоді на відповідальній посаді як референт Крайової Шкільної Ради Буковини та учителем учительської семінарії в Чернівцях, мали чимало неприємностей.

Працюючи у «Руській Хлоп'ячій Бурсі» пані Наталя знала не тільки свою роботу, але й розуміла молодь з її поривами та бажанням, що намагалась якось себе виявити і спричинитись до покращання долі українського народу.

Менш-більш у тому самому часі, щоб піти на зустріч дівчатам, для яких у 1905 році була відкрита приватна учительська семінарія. Засновано було також і дівочий гуртожиток — бурсу. Ця бурса, імені Лесі Українки, приміщувалась на розі вулиць Грунвальдської і Граничної у домі, який подарував на гуртожиток багатий заліщицький купець Іван Семенюк, що був власником цілого блоку домів між Грунвальдською та Граничною вулицями. Цей гуртожиток був також під зарядом тих самих людей що і хлоп'ячий, тобто Дмитра Вітульського та Наталії Стефанович. (Після першої світової війни на цьому місці було збудовано захоронку для українських дітей-сиріт, під зарядом Сестер Служебниць).

Виховними керівниками у хлоп'ячому гуртожитку був звичайно учитель семінарії, а йому допомагали учні третього або четвертого року, яких звали інструкторами. До речі, тут варто згадати, що більшість мешканців в гуртожитку становили учні народної, т. зв.

виділової школи, які хотіли закінчити семиклясову народню школу, з якої приймали до учительської семінарії. Тут їх зобов'язував окремий розклад занять після нормальних шкільних годин. Інструктори щодня перевіряли чи учні належно підготовані до школи при допомозі усних і письмових перевірок. Щосуботи у гуртожитку треба було обов'язково вивчати історію України в окремих, залежно від віку і класи, гуртках. Таким чином гуртожиток був також і навчально-виховною установою, а не тільки звичайним місцем проживання учнів під учительським наглядом та контролю.

В 1912 році в гуртожитку організовано український пластовий відділ ім. Івана Богуна, до якого вписались усі учні семінарії, а також і учні старших класів народної, т. зв. виділової школи, які проживали в гуртожитку. В цей самий час при семінарії засновано було також і польський скавтінг відомий під назвою «гарцерство», яким опікувався учитель гімнастики Скуповський. Тоді як семінарія, згідно із законом, мала бути школою в однаковій мірі для українців як і для поляків, то в дійсності те, що могли робити поляки і робити було дозволено, натомість навіть найменша українська культурно-освітня праця вважалася підприємною діяльністю. Український пластовий відділ не міг знайти належного йому місця на терені самої семінарії. Українським виховним центром стали обидва українські гуртожитки, які втримувалися виключно коштом самих українців. Те, чого через польську узурпацію не могла дати українській молоді семінарія, а тим більше крайовий гуртожиток Інтернат, спільними силами зробила українська громада. Серед щедрих меценатів цього гуртожитка знаходилися представники різних прошарків українського суспільства; священики, як о. М. Баричко з Бедриковець; о. Боярський з

Новосілки Костюкової (в 1941 році його застрілили відступаючі перед німцями большевики на подвір'ї його ж приходства); о. Коцик зі Щитовець; о. Іван Рудницький з Торського; о. Йосиф Фльорчук з Дуплиська та о. Йосиф Яворський з Колоднівки. (Отець Яворський був відданим суспільно-громадським діячем і, завдяки йому, в Колоднівці у той час уже процвітала читальня «Просвіти» та Кооператива. Одночасно його ж заходами зі села до школи і гуртожитка в Заліщиках прийшло аж чотири хлопці).

З українських професіоналістів слід згадати д-ра Володимира Охримовича та Василя Бараника, заліщицьких адвокатів та учителів: Рудакевича, Колопенюка, Штронера, Олену Дубівну та Емілію Вітковицьку, що учителювали у різних селах Заліщищини.

Щедрими добродіями гуртожитка були Іван Стернюк, купець зі Заліщик, а з українських селян-господарів Гриць Кузняк з Добровлян, Іван Попович з Касперовець, Степан Оробчук з Хмелеви та інші. Так спільними силами свідомих українських священиків, професіоналістів та селян-господарів «Руська Хлоп'яча Бурса ім. Тараса Шевченка» стала не тільки житловим приміщенням для з-поза місцевих учнів семінарії та виділової школи, але також і головною квартирою української культурно-освітньої праці і в самих Заліщиках. Вся діяльність українців семінаристів згущувалася якраз головно навколо цієї інституції.

Те, що в першому десятилітті ХХ-го століття Заліщицький повіт був уже покритий мережею читалень «Просвіти», було у великій мірі заслугою і студентів та абсолювентів заліщицької семінарії, які заправлялися до суспільно-громадської праці у скромних кімнатах «Руської Хлоп'ячої Бурси». Старші семінаристи їздили по селах повіту й організовували концерти та драматичні гуртки, а також читали різні актуальні ре-

ферати, які поширювали і скріплювали національну свідомість серед українського селянства. Згадати б тут хоча таких семінаристів як Степан Паладійчук, Іван Бакун, Михайло Приймак, Антін Васильців, брати Фодчуки, Орест Онуляк, Михайло Найдан, Михайло Гайворонський, Михайло Малюк, І. Гнатюк, Дмитро Ткачук, Павло Баранецький і ін.

Одним із засобів перегляду успіхів праці цих молодих і невтомних ентузіастів українського руху можна вважати повітовий злет відділів «Січ», який відбувся перед крайовим злетом у Львові, на передодні вибуху першої світової війни в 1914 році. Сам злет був вдало zorganizований і в ньому взяли участь усі відділи Січей Заліщищини, що тоді існували вже майже в кожному селі й давали основну підготовку організаційної діяльності молоді. У цьому злеті взяли участь і бурсаки-семінаристи організовані у першому пластовому полку ім. полковника Івана Богуна.

МИСТЕЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ СЕМІНАРІЇ

В перших роках існування семінарії почалося повільне розгортання мистецької діяльності, зокрема у ділянках хорового та музичного мистецтва. Семінарія мала щастя мати у себе добрих диригентів, якими були учителі Францішек Коньор і Еразм Старжинський. Останній, як любитель музики, взявся за організацію струнної та духової оркестри з учнів семінарії. Це вимагало довгої та наполегливої праці як з боку учителя так і з боку учнів і забрало довший час, поки семінарія могла похвалитися своїми власними оркестрами.

Не легко приходилось і з організацією семінарійного хору тому, що це вимагало додаткових годин праці поза шкільними годинами. Учитель музики Ф.

Коньор мав за завдання, крім різних шкільних виступів хору, виступати також на шкільних богослуженнях в неділі і свята у костелі та церкві. У костелі співали, звичайно, учні-поляки під керівництвом Коньора, а в церкві — учні-українці під керівництвом одного з семінаристів. Але такий стан не існував довго, бо поляки не дуже рвалися до хорового мистецтва й тому український хор у церкві вив'язувався краще зі свого завдання, ніж польський у костелі. З уваги на це прийшло розпорядження, щоб весь учнівський хор співав одної неділі у костелі, а другої в церкві. Але і ця спроба не увінчалася успіхом, бо українці не радо йшли співати до костела, а поляки не хотіли йти до церкви, ба, що більше, вони не дуже то рвалися співати навіть у костелі і тому скоро ці практики було занедбано.

В 1901 році директор Титус Слонєвський, щоб заманіфестувати перед заліщицьким громадянством утравізм семінарії, наказав влаштувати на більшу скалю спільний концерт у честь Адама Міцкевича та Тараса Шевченка. Концерт відбувся у залі польського спортивного товариства «Сокул» і був розрахований на численну аудиторію з міста Заліщик. Але тому, що сам задум був дивовижний, на концерт з-поза учительського збору та, самозрозуміло, учнів семінарії, не прийшов ніхто. Ані поляки, ані українці не трактували цього свята поважно. Концерт був дійсним відображенням утравізму так, як він існував на терені семінарії. З доповіддю у польській мові виступив сам директор Т. Слонєвський. Він увесь час говорив про Адама Міцкевича, а про Шевченка згадав тільки кількома словами і то тільки тому, що не годилося про нього не згадати на концерті, який був призначений і в його честь. Підсумовуючи вислід Міцкевичовсько-Шевченківського концерту доводиться ствердити,

що він виявився цілковитим фіяском і тому більше подібних імпрез не влаштовувано.

Перший український учнівський хор при заліщицькій семінарії зорганізував у 1905-1906 році Василь Цаленюк, учень із непересічними музикальними здібостями. Цей хор скоро став окрасою цілої семінарії. Із відходом Цаленюка із семінарії, хором диригували інші учні: у 1907-1908 — учень Рівний, в 1909 році — Михайло Орест Гайворонський, родом із самих Заліщик. Коли Гайворонський закінчив семінарію — диригентуру українського хору перебрав Михайло Найдан, родом із Дзвиняча, біля Заліщик. Останнім диригентом цього хору був Богдан Витвицький, студент прав Львівського університету, який у 1913-14 році працював у Заліщиках. Із вибухом світової війни семінарію замкнуто, бо незабаром прийшли москалі, а Богдан Витвицький був покликаний до війська (згинув на італійському фронті у 1917 році).

Підчас організації репрезентативного українського учнівського хору було запрошено до співучасті також і дівчат українок із нововідкритої уже в той час приватної дівочої семінарії і таким способом повстав гарний мішаний хор. Незалежно від того, хто був дійсним диригентом хору, офіційним опікуном завжди був учитель співу і музики Фр. Коньор і він заступав хор перед шкільною владою. При цьому варто згадати, що Коньор як ентузіаст музичного мистецтва, не тільки не стояв ні в чому на перешкоді організації семінарійного хору, а, навпаки, зробив усе можливе для його реалізації, а потім і для його публічних виступів.

В 1906 році в Заліщиках гостював наддніпрянський театр М. Садовського, в якому виступали визначні корифеї української сцени як Іван Тобілевич, Микола Садовський, Марія Заньковецька та інші. Від-



Хор чоловічої та жіночої семінарії весною 1913 р. З ліва до права (сидить на землі): Маркевич, Василенко і Вонсович; у першому ряді: Марія Мартинчук, Олена Мамалига, Галя Семкович, диригент Богдан Витвицький, Оля Рудницька (Найдан), Ашпа Гметюк, Степанія Рогожинська; другий ряд: Марцели Заровецька, Марія Рудницька (Семкович), Марія Корецька, Дмитро Фодчук, Дмитро Ткачук, Петро Васкул, (?), Варвара Ягнич, Зеня Комарницька; третій ряд: Василь Хомський, Михайло Найдан, Юрко Козьмук, Василь Борсук, Дмитро Бойчук, Михайло Малюк, Володимир Починок, Павло Баранецький, Іван Савчук

відини українського театру мали великий вплив на розвиток театрального мистецтва в Галичині, а в тому числі і на учнів українців учительської семінарії в Заліщиках. Семінарист Євген Кохан, родом з села Шупарка, Борщівського повіту так захопився театральним мистецтвом, що проміняв свою майбутню кар'єру учителя в користь сценічного актора. Він вступив до

театру і виступав пізніше під прізвиськом Євген Коханенко. Більшість учнів також захопилася театральним мистецтвом, але замість того, щоб іти слідами Кохана-Коханенка, вони почали організувати за дозволом шкільної влади свій власний театр при «Руській Бесіді» у Заліщиках.

На протязі свого існування цей драматичний гурток, де головну роль відігравали українці, учні семінарії, поставив ряд українських п'єс, між якими були «Мартин Боруля» І. Тобілевича, (головну роль у цій п'єсі грав Іван Навізівський, у повоєнних роках відомий комуністичний діяч у Канаді й Америці), «Назар Стодоля» та «Невольник» Тараса Шевченка; «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка; «Свекруха» Л. Лопатинського (у головних ролях А. Теслюківна); «Учитель» І. Франка; «Дай серцю волю — заведе в неволю» М. Кропивницького (у головних ролях Микола Гарболінський) та ін. З цими імпрезами драматичний гурток відвідав більшість сіл заліщицького повіту. Це ще більше зв'язувало учнів обох семінарій у їхніх задумах працювати для добра свого народу. Це також спричинялося до освідомлення українського села, яке, дивлячись на свою молодь, як вона працює, раділа й очікувала кращого майбутнього для своїх дітей, а може, і для себе.

На допомогу семінаристам підчас вакацій, приходили й черновецькі гімназисти з недалеких сіл Буковини, як Василь Мороз з сусіднього від Заліщик села Хрещатик, Манолій Бурик та Сандул з Брідка. Вони спільно підготовляли чотири п'єси: «Сільські аристократи», «Настоящі» Ол. Бобикевича та в українському перекладі комедію «Медвідь» та «Освідчини» А. Чехова, з якими у часі різдвяних вакацій 1910-1911 шк. року виступали в Заліщиках і на Буковині, в Заставній, Кіцмані, Прилипчу, Луці та інших місцевостях.

Деякі із хлопців і дівчат виявили справжній талант у виведенні доручених їм роль. До таких належали Гарболінський, Казимірчук, Мартинюк, Вербицький, Миронюк, а з-поміж дівчат: А. Теслюк, Ю. Сохацька, та інші.

В 1911-14 роках семінаристи українці створили ще й своє власне співуче тріо, яке виступало на концертах у недалеких селах, як напр., у Добровлянах, Касперівцях тощо. До цього тріо належали Дмитро Ткачук — перший тенор, Дмитро Фодчук — другий тенор та Дмитро Бойчук — бас. Тріо мало нагоду виступити й по сусідніх селах Буковини, але шкільна влада заборонила греко-католикам співати у православних селах (Буковина була, в основному, православного віровизнання). Розуміється, що ходило тут більше про те, щоб послабити український елемент на релігійному тлі.

Реасумуючи діяльність дівчат і хлопців із обох семінарій треба також відзначити те, що завдяки їм та їхнім учителям, як Т. Залеському та о. Йосифові Раковському було засновано у Заліщиках товариство «Відродження», завданням якого було поборювати розповсюджене тоді п'янство, яке до решти руйнувало знедолене українське село. Дівчата і хлопці — семінаристи влаштовували відчити про шкідливість алкогольних напоїв та на різні інші актуальні теми.

Незважаючи на всі переслідування та намагання поляків припинити ріст української національної свідомости, раз зрушена стихія не зупинилась. Остаточною перепорою у дальшому розвитку як самої семінарії, так і цілого культурно-освітнього процесу серед української громади, а зокрема серед середньошкільної молоді став вибух першої світової війни та прихід московських військ, які придушили українське націо-

нальне життя, намагаючись силою переконати галицьких українців, що вони зовсім не українці, а «руськіє люди».

ТАЄМНИЙ САМООСВІТНИЙ ГУРТОК

Шовіністично наставлені учителі-поляки, а ще більше свої власні ренегати викликали серед учнів-українців зовсім небажаний для польської політики відрух. Вже в 1900 р. на терені заліщицької семінарії за почином Семена Фодчука та Юрія Павлюка було створено ініціативну групу, яка мала організувати таємний т. зв. Самоосвітній Гурток. Безпосередній поштовх до цього дав запланований з'їзд делегатів таємних гуртків середніх шкіл Галичини підчас різдвяних ваканцій 1900/01 р. На цьому з'їзді Заліщицьку семінарію репрезентували делегати С. Фодчук і Ю. Павлюк. Весною 1901 р. формально організовано гурток та вибрано першу управу.

Головою став *Володимир Савкевич*, який відібрав від кожного члена присягу такого змісту:

«Присягаю на вірність Батьківщині, що ніколи не зраджу свого народу, ані товаришів і буду їм вірний. Так мені, Боже, допоможи.»

Завданням гуртка були національна самоосвіта, а згодом, організаційна, політичне виховання та боротьба за національні права в школі. Гурток взяв на себе обов'язок організовувати щорічні Шевченківські роковини і, звичайно, делегував своїх доповідачів, декламаторів та хористів на такі святкування.

Тому, що поляки влаштовували свято «Третього Травня» у річницю першої польської конституції схвалені польським «Чотирьохлітнім Соймом», 3 травня 1791 року таємний український гурток заініціював та влаштовував річницю знесення панщини в Галичині

(16 травня 1848). Поляки ненавиділи цю річницю тому, що вона сама собою була протипанським, а тим самим, і протипольським актом. Вони часто нападали на такі святкування, отже, треба було завжди бути готовим до оборони. Це завдання брав на себе таємний самоосвітній гурток.

Пізніше, самоосвітній гурток організував спротив проти польських намагань надати семінарії виключно польський характер, не дивлячись на те, що вона законно була утравістична. За таку активність, звичайно, терпіли провідні семінаристи, здебільша, при maturi, або виключенням із семінарії напередодні maturи «за участь у політиці», бо все те, що було українське — було, у розумінні поляків, політикою. До таких потерпілих учнів належали Тетенич, М. Попович, Ст. Паладійчук та інші.

Для успішного ведення самостійної праці необхідна була бібліотека, бодай із найбільш основних книжок українознавства та часописів. В семінарії колекція українських книжок була така бідна, що вона заповнювала заледве дві полицки, тоді, як польських книжок було аж три доволі великі шафи. У зв'язку із цим самоосвітній гурток вирішив організувати свою власну бібліотеку. У відносно короткому часі, завдяки самим учням, українська бібліотека почала наповнятися книжками. Це були, здебільша, книжки заборонені шкільною владою, як, наприклад, твори М. Драгоманова, Михайла Павлика та Івана Франка. Не бракувало тут і популярного тоді твору Юл. Бачинського «Україна ірредента» та багато інших, що обговорювали різні актуальні тоді теми: виборче право в Австрії, соціалізм, тощо. З'явилися також і українські часописи такі як тижневик «Гайдамаки», редагований М. Петрицьким у Львові, місячник «Гасло», орган РУП, що виходив у Чернівцях в 1902-1903 роках і інші.

Зайво навіть згадувати, що, тоді, як читання польської преси уважалося за річ самозрозумілу, ба, навіть і побажану, читання української преси шкільна влада траткувала як небезпечне явище, мало що не за підривну і проти державну роботу, негідну кандидата на вчителя.

Із заснуванням бібліотеки, виявилися нові труднощі, а саме, де знайти для неї заховане від всевидючого ока польських учителів-шовіністів приміщення. Звичайно, її переховував хтось із місцевих учнів-семінаристів у себе двома, а в роках 1907-1909 вона знаходилася на квартирі семінариста Івана Навізівського, який жив на квартирі в катехита о. І. Туркевича. Це було чи не найбільш безпечне місце і тому всі були з нього задоволені, а о. Туркевич, хоча і знав про це, як і про існування гуртка, але вдавав, що нічого не знає. (Тут варто згадати, що І. Навізівський був із бідного дому й о. Туркевич утримував його у семінарії на свій власний кошт, чи при допомозі зорганізованих фондів на терені Заліщик і повіту).

Майже з самого початку існування Самоосвітнього Гуртка вирізнялись у ньому дві ідеологічні течії, які нуртували тоді серед українського громадянства під австро-угорською займанщиною: народницька (націоналістична) та радикальна (соціалістична). Щоб обидві ці течії з різними програмами не привели до розбиття «Самоосвітнього гуртка», в 1908 році було схвалено, що кожного разу голова має бути від народників, а його заступник від радикалів. Дещо пізніше цей принцип було замінено прямим чергуванням уряду голови: один рік — націоналіст, а другий — радикал. Молоді учні семінарії здавали собі справу з того, що для одних і других головним ворогом були поляки, а не різниці поглядів між ними самими. У висліді цього їхні погляди не були причиною до ворогування між



Група учнів-членів Самоосвітнього Гуртка з 1918 р.
На переді сидить В. Підлеснюк, за ним зліва до права: Н.
Книгиницький, Євген Станецький, Адам Мартинюк та І. Гулін.
Стоять зліва до права: Дмитро Ткачук, Дмитро Бойчук та
Дмитро Фодчук, члени відомого тоді співучого "Тріо Дмитрів".

ними самими чи взаємного поборювання. Завдяки такій настанові існування цього гуртка не розконспіровано аж до самого вибуху війни.

Зібрання Самоосвітнього гуртка відбувалися по-тайки, кожного разу в іншому місці. Зимом, звичайно на квартирах учнів, а літом, здебільша, під голим небом, в характері прогульок. На таких сходинах відчитувано доповіді на різні теми, після яких відбувалися дискусії.

В 1903 році В. Савкевич, перший голова Самоосвітнього Гуртка, здав матуру і пішов учителювати на Гуцульщину (Він загинув у першій світовій війні на італійському фронті). Головою гуртка став учень останнього курсу *Семен Фодзук*. В дальших роках, аж до вибуху світової війни, головами були такі учні: *Михайло Приймак* (1904/905), був добрим промовцем і журналістом. В 1918-1919 брав участь у Визвольних Змаганнях, а також працював у Міністерстві Освіти в Києві. За Польщі не учителював, але працював у філії «Сільського Господаря» у Стрию та видавав часопис «Стрийські Вісті». Після нього став *Іван Бакун* (1905 - 1907), родом із села Кобиловолоки Тербовельського повіту, був із бідної селянської родини. Ним опікувався і посилав до семінарії директор школи в Кобиловолоках Ковальський. Бакун був хворий на сухоти і помер в 1911 році. Бакун і Приймак були сильні індивідуальності, добрі організатори і, маючи великий вплив на членів гуртка, поставили його на високий рівень і надали гурткові зміст та виробили належний плян праці. Закінчивши семінарію, вони обидва були примірними учителями: Бакун до своєї передчасної смерті, а Приймак — аж до вибуху першої світової війни.

Степан Паладійчук (1907 - 1909) селянський син, родом зі села Шупарка Борщівського повіту. Він був

душею гуртка і віддано працював над здійсненням його програми. Закінчивши семінарію в 1909 р., пішов на учительську посаду до села Більче Золоте і продовжував свою суспільно-громадську працю аж до вибуху війни, коли він був мобілізований до війська.

Орест Онуляк (1909 - 1910) перебрав головуство гуртка після Паладійчука. По закінченні семінарії працював учителем на Лемківщині, але після закінчення Визвольних Змагань перейшов на постійний побут до Чехословаччини і працював на Пряшівщині у селі Вишні Комарнік. Там він і помер у 1953 році.

Іван Казиміръзук (1910 - 1911), селянський син, родом зі села Ворвулинець Заліщицького повіту, брав участь у Визвольних Змаганнях у рядах УГА. По війні працював учителем у Польщі, а у вересні 1939 р. перейшов на працю до рідного села на посаду управителя школи.

Микола Гарболинський, родом з Мельниці Подільської, був головою в 1911 - 1912 р. Закінчивши семінарію в 1913 р., пішов до війська як «однорічник», де захопила його війна. Зі створенням Західньо-Української Народньої Республіки, як старшина австрійської армії, перейшов на службу до Української Галицької Армії, з якою у липні 1919 р. перейшов на східню Україну.

Адам Мартинюк (1912 - 1913), селянський син, родом з Касперовець Заліщицького повіту. Він виявився людиною слабого характеру. По війні одружився з полькою і, вчителюючи у рідному селі, ішов по лінії найменшого опору, щоб приподобатись, спочатку польській, а опісля, і большевицькій владі.

Дмитро Фодзук (1913 - 1914), селянський син з села Тулова Снятинського повіту (молодший брат Семена Фодчука), який зараз по війні виїмігрував до Канади і там працював на суспільно-громадській ниві.

Підсумовуючи працю самих тільки голів самоосвітнього гуртка Заліщицької семінарії, доводиться зовсім об'єктивно ствердити, що за виїмком, хіба, одного А. Мартинюка, усі вони зберегли вірність присязі, яку вони як молоді хлопці-учні семінарії складали, вступаючи у члени гуртка.

Самоосвітній гурток Заліщицької семінарії був організаційно пов'язаний з подібними гуртками у семінаріях інших міст Галичини, як напр., у Львові, Самборі, Сокалі, Станиславові та Тернополі. Існувала також і центральна управа цих гуртків, яка тримала зв'язок із гуртками усіх середніх шкіл, семінарій та гімназій Галичини. Централь гуртка знаходилася у Львові і видавала навіть свій пресовий орган п. н. «На Розсвіті», що появлявся аж до вибуху світової війни в 1914 році.

ТАЄМНИЙ САМООСВІТНІЙ ГУРТOK ПРИ ЖІНОЧІЙ СЕМІНАРІЇ

Весною 1907 року, діючий, в той час, голова, Самоосвітнього гуртка при чоловічій семінарії, у порозумінні з іншими членами проводу, вирішили притягнути до співпраці і дівчат українок із жіночої семінарії. Це могло бути успішно зреалізовано тільки при наявності подібного ж гуртка при вищезгаданій семінарії. За це діло взявся Степан Паладійчук і, в короткому часі, дівчата-семінаристки зорганізували і в себе таємний самоосвітній гурток.

До дівочого гуртка належало тоді сім учениць, а очолила його Катря Черлінка, заступницею була Антоніна Чолкан,* а секретаркою Ганя Онуцька. У про-

* Катря Черлінка пізніше вийшла заміж за відомого в Золочеві адвоката д-ра Теодора Ваня, а Антоніна Чолкан — за Степана Паладійчука.

граму навчання, у цьому гуртку, входила, у першу чергу, історія України, якої дівчата не могли вивчати в семінарії. Крім історії, відбувалися дискусії на різні теми, в основному на біжучі політичні події. Сходини відбувалися раз на тиждень і першим інструктором був Степан Паладійчук. Хоча цей гурток мав великий вплив на формування національних поглядів молодих дівчат, він довго не втримався. Долю цього гуртка припечатала голосна тоді подія у Львові, про яку заговорила не тільки ціла Австро-Угорська імперія, але також і ціла Європа.

Дванадцятого квітня 1908 року студент Львівського університету Мирослав Січинський виконав атентат на зненавидженого в українській Галичині польського шовініста та цісарського намісника у Львові, графа Андрія Потоцького. Атентат удався — Потоцький загинув від кулі молодого українського студента, який стріляючи в нього заявив, що карає його за кривди заподіяні українському народові.

Атентат був темою розмов усіх громадян, незалежно від національності. Українці раділи, що хтось відплатив Потоцькому за його анти-українську політику, а поляки шаліли з люті й вимагали кари для атентатчика, який, одначе, зник, не залишаючи по собі жодного сліду. Ця подія була і на устах молодих дівчат — семінаристок. Зібравшись на великопосні реколекції біля церкви вони почали дискутувати і під час палкої дискусії Марія Рудницька заявила, що «ім'я Мирослава Січинського повинно бути вписано в українській історії золотими буквами». Одна із семінаристок, Крупневич — українка, що жила в польському оточенні, комусь цей вислів переповіла. В короткому часі це дійшло до відома директора Мандибура, але вже в дещо змінений формі, а саме: що це мав сказати до учениць о. Туркевич на реколекціях у церкві.

У жіночій семінарії почалися переслухування усіх дівчат, що брали участь у розмові, яка відбулася перед реколекціями під церквою. Розуміється, що всі дівчата заперечили їхні закиди, тим більше, що тих слів о. Туркевич не сказав. Вкінці, покликали Марію Рудницьку (про яку уже мабуть і знали, що то вона, а не о. Туркевич сказав ті слова) і почали погрожувати їй, що її викинуть із семінарії, якщо вона не скаже правди. Рудницька, замість того, щоб оправдуватися, заявила директорові Мандибурові прямо в вічі: «Я не дбаю про ваш семінар» і виступила із нього на передодні закінчення третього року. Пізніше вона закінчила середню освіту в реальній гімназії в Чернівцях і вийшла заміж за відомого політичного і громадського діяча у Заліщиках Василя Бараника. В той самий час був хвилево усунений із семінарії й інструктор дівочої секції С. Паладійчук. Ці всі комплікації вплинули на те, що Самоосвітній Гурток при Жіночій семінарії перестав існувати вже восени 1908 року. Одначе, навчання історії України дівчата продовжували і далі, співпрацювали з хлоп'ячим Самоосвітнім Гуртком та брали участь в усій його діяльності.

СЕМІНАРИСТИ И ЧИТАЛЬНІ «ПРОСВІТИ»

Самоосвітня праця продовжувалась і далі, дівчата сходилися по черзі то в одній то в другій зі семінаристок і Варвара Теслюк, як старша уже тоді семінаристка, проводила навчання історії України. В цей самий час В. Теслюк, А. Теслюк та К. Гембатюк започаткували культурно-освітню працю в читальні «Просвіти» в Старих Заліщиках, де був великий застій. Мало-помало праця почала йти вперед, дівчата почали організовувати аматорський театральний гурток і вже в 1910/11 р. при допомозі хлопців із чоло-

вічої семінарії було влаштовано дві театральні імпрези: «Сільські аристократи» та «Безталанну», а також влаштовано Свято-Миколаївський вечір та Шевченківський концерт. У виставах брали участь К. Гембажук та А. Теслюк з жіночої семінарії, а з чоловічої — Олійник і Хаврун. Діяльність читальні «Просвіти» поширювалася і до неї, заохочені працею молодих хлопців і дівчат, почали вступати нові члени. У цьому активно допомагав молоді тодішній люстратор читальень Северин Левицький. Завдяки цьому, читальня, яка колись світила пусткою, тепер була при кожній імпрезі набита битком. За свою активність молоді працівнички та працівники дістали признання від судді Стрийського, який дуже похвально висловився про них на загальних річних зборах.

Початок ХХ століття — це роки посиленої боротьби українців Галичини за свої права, за український університет, а, зокрема, боротьба із польською адміністрацією, яка жажливо надуживала виборчі права для себе, так що фактично в Галичині виборче право на ділі не існувало. В 1907 р. члени Самоосвітнього гуртка брали активну участь у передвиборчій кампанії до австрійського парламенту у Відні, роз'їжджаючи по селах повіту із доповідями для українського селянства. Крім того, члени гуртка були зобов'язані працювати підчас вакацій у місцевих читальнях «Просвіти».

1-2 лютого 1909 р. відбувся у Львові перший про-світно-економічний конгрес з нагоди 40-літнього заснування т-ва «Просвіти». Поміж делегатами Заліщищини був о. Й. Раковський і двох семінаристів: Степан Паладійчук та Матвій Попович, які мали взяти участь також і в таємному з'їзді делегатів Самоосвітніх Гуртків усього краю. З'їзд відбувся, але великої користі не приніс, за виїмком того, що делегати обмінялися

своїми звітами та поглядами. На цьому з'їзді дійшло до різкого двоподілу поміж делегатами, так що організація розділилась на дві частини: націоналістичну та соціалістичну. Заліщицьких делегатів-націоналістів репрезентував С. Паладійчук, а соціалістів — М. Попович. Правда, організація існувала і далі, але вже із двома секціями і часто важко було дійти до якогось порозуміння. Секції почали змагатись між собою за впливи, а опісля, навіть поборювати одна одну. Ця боротьба послабила і єдність, і силу Самоосвітнього Гуртка. Намагання деяких голів об'єднати обидві секції разом не дали бажаного успіху. Вибух Першої Світової війни припинив діяльність семінарії, а разом з тим і Самоосвітнього Гуртка.

Підсумовуючи діяльність Самоосвітнього Гуртка при Заліщицькій семінарії, треба з об'єктивністю ствердити, що він мав великий вплив на українську семінарійну молодь. Завдяки йому учні самі розпочали змагатись за рівноправність української мови в Заліщицькій семінарії та остаточно таки змусили польонізуючу управу школи робити, хоч і не значні, але все ж таки, полегші. Коли, на початку, управа школи вимагала, щоб усі аплікації на стипендії писалися виключно польською мовою так само, як і посвідки на одержання стипендії, то завдяки гідній поставі семінаристів-українців, навіть Крайова Шкільна Рада визнала українцям право підписувати урядові документи українською мовою. Крім того, свідомість самої української спільноти та постійні обговорювання різних проблем на сходах гуртка впливали додатньо на скріплення моралі та єдності серед середньошкільної молоді.

Життя учнів-українців в Заліщицькій семінарії було незavidне, зокрема через відсутність директора, який би не дискримінував учнів під національним

оглядом. Для директора Слонєвського українці були якоюсь гіршою породою людей. Його погляд на українців чи не найкраще характеризує його ж таки власний вислів: «Не розумію як русин може бути інтелігентним чоловіком». Його наслідник, також «русин» Т. Мандибур вперто продовжував політику дискримінації та перекручування державних законів у користь пануючої польської верхівки і на шкоду своєму власному народові.

У травні 1913 року Крайова Шкільна Рада перевела Мандибура за його «заслуги» для школи, а на ділі за його вислужництво перед польською адміністрацією на кращу посаду, а на його місце призначила директором семінарії в Заліщиках д-ра Осипа Маковей.

Д-Р ОСИП МАКОВЕЙ

Призначення д-ра Осипа Маковей на директора Заліщицької семінарії було неабиякою несподіванкою для Заліщик, присмного для українців і зовсім неприємного для поляків. Хто ж такий був новий директор?

Д-р Осип Маковей народився 23 серпня 1867 року в бідній родині ремісника, в містечку Яворові на Львівщині. Свою освіту в гімназії та університеті здобув він власними силами, заробляючи на прожиток лекціями підчас шкільного року та, працюючи фізично підчас вакацій. Як добрий студент він одержував також і державну стипендію. Закінчивши в 1893 р. Львівський університет, Маковей став працювати редактором журналу «Зоря» (1893 - 1895) у Львові, а потім переїхав до Черновець, де редагував часопис «Буковина» (1895-97). Він був також одним з редакторів «Літературно-наукового Вістника» (1898 - 1899) у Львові, що його видавав професор Михайло Грушевський. З 1899 року Маковей викладав українську мову та літературу в учительських семінаріях, спершу в Чернівцях, а по-



Др. Осип Маковей

тім у Львові. В той час коли він прийшов до Заліщик, Маковей був уже також і відомим письменником, критиком, публіцистом та, взагалі, громадсько-культурним діячем. В цей час його письменницький дорібок становив більше десятка творів поезії і прози. Перша збірка його поетичних творів п. н. «Поезії» вийшли друком у 1894 році, оповідання «Весняні бурі» в 1895 р., а в 1897 р. появилася повість з галицького життя п. н. «Залісся». Своїм блискучим стилем Маковей скоро здобув собі популярність як дотепний гуморист і гострий сатирик. Останнім його твором перед приходом до Заліщик була повість «Ярошенко» (1905 р.), в якій автор змальовує бої українсько-польських військ проти турецької навали у 1621 році під Хотином. Маковей був також гумористом та критиком, сам грав на бандурі і лютні та komponував пісні. Це була всебічно й багато обдарована людина, яка, знаючи із власного досвіду гірке життя українського селянства й інтелігенції, відала усі свої сили для добра свого народу.

Маковей був надзвичайно релігійною людиною. Він був одружений із Ольгою Кордубою, дочкою о. кан. Т. Кордуби, з Бережан. У його домі всі українські свята святкувались з якнайбільшим збереженням усіх народніх звичаїв і традицій, бо він глибоко розумів значення традицій у житті народів. У нього, наприклад, ніколи не було на різдвяні свята ялинки, тільки старий традиційний український «дідух» — сніп української пшениці. Ялинка, як це він часто говорив, — це німецький звичай і немає нічого спільного з українською традицією.

Беручи під увагу популярність Маковея та його славу як українського письменника і патріота, Заліщицька Польонія прийняла вістку про призначення Маковея директором семінарії як замах на польський

стан посідання. У зв'язку з цим, до Львова, до Крайової Шкільної Ради, виїхала окрема депутація, щоб заявити свій спротив проти рішення Шкільної Ради та з вимогою змінити це рішення. Але ця депутація не мала жодного значення за виїмком того, що показала д-рові Маковесві справжнє обличчя своїх майбутніх співпрацівників. Сам Маковей був членом Української Національно-Демократичної Партії, яка тоді на пропозицію намісника М. Бобжинського вела переговори з поляками, щоб налагодити польсько-українські відносини в Галичині. Діялося це на вимогу центрального уряду у Відні і тому, що Бобжинському, як і урядовим польським колам, залежало на порозумінні з українцями, депутація повернулась зі Львова ні з чим. Навпаки, вона дістала доручення не загострювати відносин, бо призначення Маковея було якраз одним із польських уступків у користь українців. Тепер заліщицьким полякам не залишалося нічого іншого, як тільки вдавати, що вони «радіють» призначенням його на посаду директора семінарії.

На першій конференції учительського збору семінарії під проводом Маковея, учитель Марчинський виступив із привітальною промовою, в якій сказав: «Ми раніш чули, що Ви прийдете до нас на посаду директора, з чого ми дуже раділи. Але згодом розійшлася вістка, що Ваш приїзд непевний і це нас по-важно занепокоїло. Але тепер криза минула, Ви між нами, чим ми дуже тішимось і сердечно Вас вітаємо».

По конференції директор Маковей у розмові з учителями-українцями сказав: «Той Марчинський, що мене нібито так «щиро» вітав, був власне у складі депутації, яка протестувала проти мого іменування на директора». З цього було ясно, що д-р Маковей прекрасно орієнтувався в ситуації та знав кого мав довкола себе.

Із приходом Маковей нагінка на українських учнів семінарії хоча і припинилася, однак і він не міг повернути семінарії визнаного законом утравістичного статусу. Але вже на протязі першого року можна було відчутти його авторитет не тільки серед своїх, але навіть і серед зарозумілих поляків. Д-р Осип Маковей виявився не тільки директором чоловічої і жіночої семінарії, але він став справжнім батьком української молоді. Молодь часто влаштовувала прогульки до буковинських лісів, або поїздки човном по Дністрі, в яких брав участь і д-р Маковей. При таких нагодах він переводив дискусії на різні теми та оповідав молодим хлопцям і дівчатам багато різних історій, які мали великий вплив на розвиток національної свідомости української молоді.

Своїм дружнім відношенням до молоді Маковей уже в першому році свого побуту в Заліщиках здобув собі у неї великі симпатії та пошану, а що найважливіше, довір'я. Але, нажаль, йому не довелося цим разом на довго залишитися у Заліщиках, бо вже в серпні 1914 р. вибухла перша світова війна і д-ра Осипа Маковей, як резервового старшину військова влада покликала до активної служби. На щастя, Маковей був короткозорий і тому відбував свою службу в запіллі, у радіогрупі австрійської армії, яка стояла на постою в селі Сальєслятино, біля Сиготу, на Мармарощині (Закарпаття) аж до 1918 року, коли він був звільнений із військової служби на 51 році життя.

**
*

Вибух першої світової війни припинив діяльність учительської семінарії в Заліщиках, яку зрештою австрійська влада, відступаючи перед переможним наступом москалів, тимчасово, перенесла до Самбора. Але в то же самий час деяких учителів, як і старших

студентів семінарії, було покликано до військової служби і про нормальну науку не могло вже бути і мови. В скорому часі москалі захопили цілу українську Галичину й розпочалась нагінка на все українське. Московська влада закрила всі українські часописи, палила нелюбі їй українські книжки, арештувала визначних діячів, а між ними, і князя української церкви митрополита Андрея Шептицького. Вслід за цим почалася політика примусового навертання греко-католиків на московське православ'я. Одним словом, теперішня політика польонізації українського населення була замінена примусовою русифікацією, тільки тепер це робилося більш брутально та безоглядно. Навіть коли австро-німецькі війська відігнали москалів майже з цілої Галичини, заліщицький повіт все ще знаходився у фронтовій полосі і про відкриття якоїсь середньої школи у Заліщиках не можна було й думати. Такий стан проіснував аж до т. зв. «лютневої революції» в Росії в 1917 р., яка завершилась проголошенням Української Народної Республіки на руїнах московської імперії.

ЗАХІДНЬО-УКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА

Так, як упадок Російської імперії дав початок на Наддніпрянщині українській революції, яка завершилась створенням Української Народної Республіки, так само розвал Австро-Угорської Монархії дав змогу українцям, під австрійською займанщиною, розпочати на її руїнах будову своєї власної держави. Дня 1-го листопада 1918 р. українці перебрали владу в столиці Галичини — Львові і проголосили Західню Українську Народню Республіку, на всіх українських землях колишньої Австро-Угорської імперії.

Законодатним органом новоствореної держави стала Українська Національна Рада на чолі з президентом д-ром Євгеном Петрушевичем, а її виконавчим органом — урядом став Державний Секретаріат з д-ром Костем Левицьким як прем'єром. Справами шкільництва спочатку завідував Олександр Барвінський, а від 4 січня 1919 р. д-р Агенор Артимович, який був державним секретарем для справ «Просвіти і віроісповідання».

Законом із дня 10 лютого 1919 р. проголошено українську мову державною мовою, а дня 13 лютого був виданий окремий закон «Про основи шкільництва на Західній Області Української Народної Республіки», яким проголошувались усі публічні школи державними, а їхні учителі, державними урядовцями. Параграф 2 цього закону стверджував: «Викладова й урядова мова у всіх державних школах є українська. Національним меншостям признається право на школу у рідній мові».

Організацію та плани навчання покищо залишено з австрійських часів з тим, що їх було пристосовано до дійсних національних відносин. В лютому 1919 р. організовано повітові шкільні ради, які завідували школами у своїх повітах. Польські народні школи по містах переорганізовано на коєдукаційні, одні з українською, а інші з польською, а також і жидівською мовами навчання. Усі приватні українські школи удержавлено, а в школах неукраїнських запроваджено українську мову як обов'язковий предмет навчання.

З уваги на польсько-українську війну, яка розпочалась незабаром після проголошення ЗУНР, частина української території, включно з містом Львовом, опинилася під польською окупацією. Незважаючи на несприятливі обставини, українська влада відкрила поверх 2.000 народніх та 30 середніх шкіл з українською мовою навчання. У цьому числі було 20 гімназій, три реальні школи та сім учительських семінарій. Одною із них була «Державна Мужеська Учительська Семінарія» в Заліщиках.

З КРІСОМ НАД КНИЖКОЮ

Після свого звільнення з військової служби д-р О. Маковей повернувся назад до Заліщик вже в липні 1918 року. Часи були повні важливих подій. На сході, над Дніпром-Славутою, український нарід творив своє власне державне життя. Уряд УНР підписав із Центральними Державами Берестейський Договір, який, щоправда, залишав Галичину у складі австрійської імперії, але із повною внутрішньою автономією — цим разом в руках українців, бо поляки вже мали свою псевдо-державу, визнану обома воюючими сторонами. Майбутнє Галичини, як і інших українських земель, залежало у великій мірі від постави самих

українців. Маковей постановив узятися за відновлення знищених війною семінарійних приміщень, щоб воєни відкрити школу для майбутніх учителів, яких український нарi мав неймовiрно мало.

Тут, при працi, застав Маковей i Листопадовий Зрив 1918 р., який дав початок Захiдно-Українськiй Народнiй Республiцi. Знаючи вартiсть i значення армiї для новоствореної держави, д-р Маковей зголосився добровольцем до українського вiйська, але, як з уваги на його вiк, так i з уваги на його професiю, йому порадили вертатися до Залiщик i продовжувати розпочате дiло iз вiдкриттям української учительської семiнарiї. Так Маковей знову повернувся до Залiщик i ще з бiльшою наполегливiстю взявся до працi.

—○—

**Ольга i д-р Осип Маковей
в однострою сотника
Австрiйської армiї**

—○—



З реорганiзацiєю семiнарiї виявилось чимало труднощiв, бо семiнарiйнi примiщення з-перед вiйни були понищенi i, крiм того, вони вже зовсiм не вiдповiдали вимогам побудови середньої школи. Заходами директора Маковей семiнарiю було перенесено до iншого будинку в центрi мiста, недалеко залiзничного моста, що переходив понад головну вулицю Залiщик (вул.

Собеського). Цей будинок також був власністю графині Стеллі Турнав і він був далеко кращий і простірніший від попереднього. Невигодною, одначе, в цьому будинку було те, що в ньому на партері приміщувався городський суд, а приміщення учительської семінарії були влаштовані на поверсі. До новоорганізованої семінарії важко було дістати навіть найбільш елементарні предмети устаткування, як столи, лавки тощо.

Крім труднощів з приміщенням та вивінуванням семінарії виявився також і брак достатніх кваліфікованих сил, бо зі старого педагогічного складу семінарії в Заліщиках були тільки Старжинський і Ю. Марчинський. Довелося запрошувати учителів передвоєнної виділової школи. Щоб заповнити шкільні класи, директор Маковей звернувся з закликом до священиків та просвітянських діячів повіту, щоб вони спрямували здібних учнів до семінарії. По довгих трудах ще таки в листопаді 1918 року в семінарії розпочалося навчання і, незважаючи на те, що її офіційна назва «Державна Мужеська Учительська Семінарія» залишилася як і перед війною, до семінарії приймалися також і дівчата. Отже, в практиці, це була вже коедукційна школа.

До нововідкритої семінарії зголосилося коло 100 хлопців і дівчат (60% українців та 40% поляків і жидів), деякі з них із закінченою сьомою класом народної школи, але більшість із шостою, а деякі із п'ятою класом гімназії.* Багато із зголошених, зокре-

* З-поміж учнів-українців, які прийшли до семінарії в листопаді 1918 р., померло 5 осіб, виступили з семінарії з різних причин — 16 осіб; склали матуральні іспити після регулярного відвідування школи в 1924 році — 21 особа, в 1925 р. — 3 особи та склали матуральні іспити як екстерністи в 1923 р. — 7 осіб, разом 52 особи. В 1924 р. склали матуральні іспити також 26 поляків та 11 жидів. З 21-го абсолювента в 1924 р. учительовало тільки 15 осіб, з них 4 в Галичині, а 11 — в корінній Польщі.

ма хлопців, були уже у старшому віці через те, що чотирьохрічна війна вибила їх з нормального кола навчання. З тих, що мали закінчену шосту класу народної школи, директор Маковей zorganizував підготовчий курс, а з тих, що мали закінчену сьому народню, чи п'яту гімназійну класу, був створений перший курс учительської семінарії. Нарешті все було налагоджено і праця в семінарії провадилася майже нормально, беручи під увагу воєнні обставини, що на заході йшла війна із Польщею, яка не могла погодитися з утратою Галичини.

Директор Маковей запровадив у семінарії шкільне самоврядування, яке мало на меті допомагати відсталим учням в науці та, в разі потреби, заступатися за учнів перед Професорською Радою. Тепер, з проголошенням української держави, старші семінаристи взяли ще з більшим завзяттям до культурно-освітньої праці. Вони виїжджали на села з доповідями, концертами й театральними виставками, намагаючись надробити те, що було прогаяне в зв'язку з воєнними роками.

Але це не була ще пора на нормальні студії, бо, як про це писав і сам Маковей, «настав такий час, що умре кожний з нас не на ліжку, а в полі, у бою». Вісімнадцять учнів семінарії були також і вояками Української Галицької Армії приналежними до Заліщицької Повітової Команди. Ці учні-вояки були зобов'язані зголошуватися в Команді на кожноразовий поклик, коли на це заходила потреба. На такий поклик не довелося довго чекати.

РОЗЗБРОСННЯ МАДЯРСЬКОЇ ДИВІЗІЇ

В другій половині листопада 1918 року Борщівська Повітова Військова Команда повідомила Заліщицьку Команду, що через Борщів у напрямку на Залі-

щики просувається одна мадярська дивізія, яка відступала з України в повному озброєнні, з артилерією та військовими обозами. З Борщева інформували, що в них не було сил затримати мадярів, і тому може це вдалося б зробити в Заліщиках. У зв'язку із цією новиною на Повітовій Стаційній Команді відбулася окрема нарада, в якій взяли участь повітовий командант, поручник Степан Романко, його брат, хорунжий УСС Теодозій Романко, хор. УСС Олександр Українець, чотар Павло Баранецький, хор. Юрко Бобринський, хор. Василь Хомський та старший десятник Михайло Малюк (останні чотири — абсолювенти заліщицької семінарії), УСС Северин Борачок та ін. В той час у Заліщиках була всього одна сотня стрільців, здебільша, невишколених та недостатньо озброєних. Вона мала до розпорядження один скоростріл без запасу набоїв та кілька скриньок ручних гранат.

На нараді, на внесок молодого й енергійного хор. УСС Теодозія Романка, було вирішено роззброїти мадярську дивізію, а вояків відпустити під ескортою до Мадярщини. Задержувати їх не було сенсу, бо не було ані місця, щоб їх примістити, ані не було кому їх пильнувати. Отже, роззброєння, якщо б воно удалося, було найкращою розв'язкою.

Ще того самого дня у семінарії з'явився хор. Іван Казимірчук (абсолювент семінарії з 1913 року), і повідомив дир. Маковея про рішення Повітової Команди та просив відпустити 18 семінаристів — вояків УГА для підкріплення сотні. Директор Маковей відпустив студентів-вояків, яких Казимірчук узяв під свою команду, видав їм зброю і цей відділ зайняв становища на перехресті вулиць Добровлянської та Колійової, на схід від залізничного двірця.

Тому, що в Заліщиках знаходилась тільки одна сотня невишколених ще в боях вояків, довелося шу-

кати за допомогою там, де тільки можна було її знайти. На швидку руку організовано хлопців-підростків із Заліщик і те саме було заплановано зробити в Добровлянах, де в той час знаходилося трохи вояків, що були на відпустці. Але цей плян виявився більш складним, ніж це здавалося на початку. Двоє післанців, яких пор. Романко вислав до Добровлян, мадярська дивізія, яка розташувалася під вечір у селі, повернула назад до Заліщик. Отже, зв'язку не було, а поміч була конечна.

Щоб якось таки добитися до Добровлян, до Гриця Кузняка, який мав організувати допомогу, хор. Т. Романко вислав свою одинадцятирічну сестру Парасю, яка мала подати вістку до Добровлян. На щастя мадяри не звернули уваги на малу дівчину. Вона дісталась із умовленим гаслом до Г. Кузняка і виконала своє завдання. У скорому часі, під покривалом ночі, добровлянські хлопці разом із військовиками, що були на відпустці, зорганізували коло двох сотень добровольців. Тому, що дорога на Заліщики була замкнена мадярами, вони лісом пройшли на поля, в сторону села Дзвиняч, де також дістали добровольців на допомогу й окружною дорогою, а головню, полями, пізно вночі дійшли до Заліщик. Всі вони зайняли становища на горбах далше на північ, вздовж Добровлянської вулиці аж до цегольні на Садищі й тут розклали вогні. На мадярів, які отаборились внизу в Добровлянах, це справляло враження, що там поважна кількість війська.

Ніч була холодна й вогні стали в пригоді, бо хлопці мали де погрітися. В між часі із Добровлян прийшли гінці, які поінформували «штаб українського війська», що серед мадярів занепокоєння й вони висловлювали навіть перед цивільним населенням, що вони воювати не хочуть і єдиним їхнім бажанням було дістатися додому на Угорщину.

Стаційна команда використала ці новини. На другий день, ранком, вислала до мадярського командування делегацію у складі хор. Т. Романка, хор. О. Українця та УСС-а С. Борачка із вимогою — скласти зброю і здати все військове майно Повітовій Команді, а в заміну за це команда дасть їм паровіз і вагони і ще того ж самого дня їх відправить до мадярського кордону. В дивізії було трьох мадярських генералів, які відійшли на коротку нараду й мабуть, беручи під увагу здеморалізований стан своїх вояків, і, не знаючи дійсної сили українців, які їм ставили вимоги, прийняли українську пропозицію. Коло полудня мадярські полки зложивши свою зброю, відійшли до залізничної станції, де заладовувались до заздалегідь приготованих товарових вагонів. Зброю залишено тільки старшинам. Момент роззброєння був найбільш критичним, бо ж мадяри могли легко зорієнтуватися, якими силами диспонують українці і змінити своє рішення. На щастя, вони були занадто вже здеморалізовані, щоб наражати своє життя тоді, коли війна уже була закінчена.

У висліді роззброєння Заліщицька Повітова Команда одержала близько двох тисяч крісів, кілька польових гармат, 400 коней та багато усякого військового майна, включно із запасами аmunіції, ручних гранат тощо. Все це своєчасно перебрало командування УГА для потреб проти-польського фронту. Після цього мадярські частини відправлено під ескортою через Городенку й Коломию на Угорщину.

Мадярська дивізія, пройшовши через цілу Україну, щойно в Заліщиках пізнала, що вона є на чужій території і мусіла зложити зброю. Цього dokonala порівняльно невелика горстка людей, серед яких провід вели колишні семінаристи та близько трьох сот

молодих і недосвідчених людей, серед яких було вісімнадцять учнів семінарії.

Після цього випадку наука в семінарії продовжувалась безперерійно цілу зиму. В між часі учні підготовлялися відзначити шевченківські роковини.

В березні 1919 року учительська семінарія влаштувала в Заліщиках для широкого громадянства перший у вільній українській державі Шевченківський концерт, що його підготував Еразм Старжинський. На концерті виступав семінарійний хор і оркестра. Учень семінарії Михайло Совсун продеклямував Шевченку поему «До Основ'яненка» (Б'ють пороги), а доповідь про Тараса Шевченка виголосив серед великого національного піднесення присутніх сам д-р Осип Маковей.

ЗА ЗБРУЧ РІЧКУ...

Тим часом польсько-українська війна розгорялась чимраз то більше. Українська Галицька Армія потребувала підкріплення і уряд проголосив мобілізацію. Прийшла черга і на учнів семінаристів. Тому що Повітова команда приділила семінарійну групу до підстаршинської школи, директор Маковей призначив кінцевий іспит для них на день 26 травня 1919. До іспитів приступили: Нестор Ворик, Павло Заровецький, Антін Корчинський, Іван Малюк, Павло Никорук, Іван Савчук, Евстахій Слободян, Сильвестер Сохацький, Павло Тимчук, Іван Ткачик, Максим Шипітка і Микола Шумейко. На другий день, 27 травня, всі вони відійшли до підстаршинської школи в Чорткові. Але незабором український фронт, перед переважаючими силами ворога, почав відступати на схід. Крім того румуни і собі вислали до уряду ЗУНР ультиматум, щоб їм відступити Покуття. Український уряд не мав

змоги боротися на два фронти, бо й на один, польський, не вистачало не так людських сил, як військового виряду, а, головню, амуніції. З початком червня уряд ЗУНР опинився у Заліщиках, а вся влада його обмежувалася до невеличкого трикутника поміж ріками Дністром на півдні та Збручем на сході. Тут же була скупчилася і ціла Українська Галицька Армія. Із цього, власне, трикутника розпочалась і славна Чортківська Офензива, яка відіграла польську навалу аж під Львів. Але «встоятись не було сили», бо Українська Галицька Армія вистріляла всі набої і оборонятися вже не було чим. 16-го липня 1919 року уряд ЗУНР, на чолі із президентом Петрушевичем, та ціла УГ Армія перейшли на схід через річку Збруч і, залишивши свою вужчу батьківщину, пішли на допомогу Армії УНР, яка, також, хоч і знесилена, ще продовжувала героїську боротьбу із московсько-більшевицькою навалою. В рядах Армії відступили й вояки-учні Заліщицької учительської семінарії. Вони повернулись із східної України щойно, коли фронтові бої були закінчені, у 1920 р. Але не всі вони повернулись. Ст. десятник Нестор Ворик та ст. десятник Павло Тимчук упали жертвою невмолимої епідемії тифу і залишилися на віки-вічні у місті Бар, на Поділлі, віддавши своє молоде життя як воїни, за волю України.

З відходом УГА за Збруч Заліщики захопили поляки, які тепер уже не мали жодної причини обмежувати своєї анти-української діяльності. Найвища Рада Антанти, з ласки якої вони опинилися на цих українських землях, була задалеко й поляки скоро дали населенню відчутти, що вони, а не українці, були переможцями.

Змінилися обставини і в учительській семінарії в Заліщиках, де, щоправда, хоч д-р Маковей і надаліше залишився на своїй посаді, його співпрацівники чули

уже тепер свою силу, бо вони були під польською владою. Але це були ще часи дуже непевні, бо війна на сході, на широких просторах України, продовжувалась. Директор Маковей робив усе можливе, щоб навчання відбувалося безперебійно. Зрештою, питання Галичини було вирішене тільки «тимчасово» й тому поляки не зачіпали дир. Маковея. А все ж таки, коли прийшов місяць березень, у якому вся українська спільнота вшановує пам'ять Т. Шевченка, польська окупаційна влада не дозволила на традиційні святкування.

Тим часом, на сході ішла війна, в якій, завдяки химерній долі, армія УНР була союзником поляків у боротьбі із московським більшевизмом. Цей союз не був популярним не тільки в окупованій поляками Галичині, але навіть і на Наддніпрянщині, де поляки негайно показали своє правдиве обличчя у відношенні не тільки до уряду УНР, але ще більше й до українського населення.

На наслідки цього союзу довго чекати не довелося. Він сам заставив українські селянські маси брати зброю, щоб самооборонятися перед польськими напастями, незважаючи на загрози з боку Москви. В половині червня 1920 року поляки, а з ними й частини Армії УНР, були змушені відступати під натиском московських військ. З початком липня большевицькі орди захопили декілька повітів Галичини від Дністра на північ.

ГАЛИЦЬКА СОВЕТСЬКА РЕСПУБЛІКА

З захоплених повітів Галичини большевики почали творити новий політичний дивогляд — Галицьку Советську Соціалістичну Республіку. Вони привезли з собою готову галицьку комуністичну партію і 8 липня 1920 р. створили Галицький Революційний Ко-

мітет (у скорочені Галревком) з осідком у Тернополі (Львів усе ще був у польських руках). Головою цього Галревкому став імпортований зі сходу, большевик українського роду, Володимир Затонський, а його заступником українець з Галичини, Михайло Баран.

Михайло Баран, родом із містечка Скала Подільська, до війни працював у редакції місячного журналу «Прапор», який виходив у Коломиї. На його сторінках він уже тоді поміщував свої статті, у яких пропагував анархістичні ідеї. Проти цього гостро виступив Маковей на сторінках часопису «Руслан», у висліді чого, Барана було усунено із редакції «Прапора». Цього Баран ніяк не міг забути Маковесві і тільки чекав нагоди, щоб на ньому відповідно пімститися.

З вибухом світової війни Баран вступив у ряди Українських Січових Стрільців і був командиром сотні, але вже на самому початку війни він вибрався ніби то в розвідку і перейшов до москалів. Його відставили до табору полонених у Московщині і там, після большевицького перевороту, він став членом Російської Комуністичної Партії. Пізніше, коли УГА була тимчасово в «союзі» з большевиками, Баран за дорученням Затонського став командиром і політруком I бригади УГА. І ось тепер Баран став заступником голови Галревкому і беззастережно виконував доручення Затонського та служив москалям.

По відході поляків перед большевицьким наступом, червона армія не спішила «здобувати» чи «визволяти» Заліщик і там панувало безвладдя. Щоб запобігти злочинним елементам взяти владу у свої руки, що большевики дуже одобряли, громадяни міста Заліщик створили свою власну владу з представників жителів міста: українців, поляків та жидів. На голову цієї влади вибрали вони найбільш шановану у місті людину — д-ра Маковея, а секретарем Василя Цале-

нюка. Тому що Маковей був також і військовою людиною, у ранзі сотника, йому громада доручила організувати для збереження спокою і порядку в місті, міську міліцію. Це доручення Маковей виконав якнайкраще.

З приходом большевицької військової влади до Заліщик, Маковей передав свій уряд і вслід за цим, за розпорядженням Галревкому, був обраний Повітовий Революційний Комітет (ревком). До цього ревкому ввійшли здебільша чесні та свідомі українці, які вважали своїм обов'язком охороняти населення від різних несподіванок московсько-большевицької окупаційної влади. Але під тиском нових володарів повітовим комісаром був «обраний» якийсь залізничник зі Станиславова, якого в Заліщиках ніхто не знав, але видно, що він був довіреним влади. За те комісаром народної освіти став Василь Цаленюк, а комісаром для справ культури — д-р Маковей.

Заходами Маковея і Цаленюка Заліщики відсвяткували, зі спізненням, Шевченківське свято, в якому взяли участь і семінаристи, які в той час перебували в Заліщиках. Концерт відбувся у великій залі польського товариства «Сокул», на розі Грунвальдської та Колійової, при співучасті семінарійського хору. Сценічне оформлення підготував учень семінарії, Олесь Українець, згідно з українською традицією. На задній стіні сцени був зображений схід сонця із золотими проміннями на блакитному тлі. Це, розуміється, зразу викликало обурення у представників влади, які у золотому й синьому кольорах вбачали символ «контрреволюції».

Вони покликали до себе Олесь Українця, маляра декорації, Уляну Долинську та Івана Малюка, як відповідальних за декорування сцени і вимагали, щоб декорацію зняти. Але із неприємної ситуації вдалося

вийти зовсім задовільно, бо большевики дозволили себе переконати, що золоте сонце — це сонце волі, яку несе большевицька революція для Західної України і декорації залишилися.

Головну доповідь про Т. Шевченка виголосив д-р Маковей. Ця доповідь мала також уже свою історію, бо напередодні свята до Маковея зайшли представники військової влади й давали йому директиви, що і як треба говорити про «Тараса Грігоровіча». Це викли-



Семінарійний хор, який виступав на Шевченківському концерті за большевицької окупації Галичини в серпні 1920 р. З ліва до права: Перший ряд: Микола Шумейко, Михайлина Свіченко, Марія Бедрій, Уляна Долинська, Антін Корчинський. Другий ряд: Параня Гембатюк (стоїть), Ольга Слущинська, Анна Сопівник, Василь Цаленюк, учитель музики і диригент хору, Марта Ворик, Ольга Баранецька, Марія Ткачик (стоїть); Третій ряд: (1-ий — прізвище не устійнене), Ольга Тишковська, Ольга Долинська, Анна Клічук; Четвертий ряд: Василь Мамалига, Василь Гуляй, Адам Погорецький, Осип Гембатюк, Михайло Совсун.

кало довгу і гарячу дискусію, бо Маковей рішуче відмовився, виконати вказівки представників московської партії, заявляючи, що він, як літературознавець знає творчість Шевченка і знає, що про нього треба сказати. Не бракувало і погроз, але Маковей не відступив і виголосив доповідь про Шевченка як про великого сина українського народу, зовсім не згадуючи про його любов до «русскаво народа». Немає сумніву, що це не був ще для большевиків час на розрахунок з Маковеем. Велика його популярність серед народу, як і непевне становище большевицької окупації Галичини тимчасово врятували його від прикрих наслідків.

Незважаючи на несприятливі воєнні умовини, д-р О. Маковей разом з «комісаром народної освіти» Василем Цаленюком, скликали повітову нараду учителів, на якій було обговорювано шкільні справи, а зокрема питання навчання української мови у школах повіту. Народою керував сам д-р Маковей і вона, на загал, була успішною і корисною для учителів, які могли обмінятися своїми думками та досвідом навчання у воєнних роках.

СОВЕТСЬКА ВЛАДА — ЧАС НА ПИМСТУ

Сповідної лояльності Маковея не вистачало на те, щоб він міг спокійно перебувати большевицьку окупацію дома та належно підготувати семінарію на відкриття нового шкільного року. В половині серпня 1920 року у Борщеві відбулися повітові наради представників громад, які, на розпорядження Галревкому, скликав голова борщівського ревкому Іван Копняківський. Крім сільських делегатів на наради приїхали також представники з Галревкому, Володимир Затонський, голова, його заступник, Михайло Баран та комісар народної освіти на Галичину, Мирослав Гаврилів.

Після нарад із сільськими делегатами відбулося засідання борщівського ревкому при співучасті зга-

даних членів із Тернополя. Михайло Баран, будучи на вершинах влади, згадав за д-ра Маковея, як одного із своїх найбільших опонентів і, мабуть не без згоди Затонського, задумав на ньому помститися. На цьому ж таки засіданні Баран заявив, що на другий день він виїжджає до Заліщик «ліквідувати ворога народу» Маковея. Ця заява сильно вразила голову борщівського ревкому, Івана Копняківського, який, незважаючи на свої ліві переконання, високо цинив Маковея. Він довірочно переповів замір Барана, перебуваючому в той час у Борщеві, Степанові Паладійчукові, учителеві із села Більче Золоте, з проханням якось допомогти врятувати Маковея. Справа виглядала нелегкою і С. Паладійчук вирушив негайно до Більча Золото-го, роздумуючи як вив'язатись із того нелегкого завдання. Але, як, кажуть, і козак не без долі. Приїхавши до Більча, він застав у себе вдома директора школи села Блищанка Миколу Колопенюка, який збирався заночувати у Більчу, а вранці вибратися додому. Паладійчук переповів Колопенюкові про небезпеку, яка висіла над головою О. Маковея і, по короткій нараді, Колопенюк зрезигнував зі свого запланованого спочинку та негайно вибрався у дальшу дорогу, але не до Блищанки, а таки прямо аж до Заліщик. На світанку Колопенюк був уже в Заліщиках, розбудив Маковея та розповів йому про пляни Барана. Роздумувати довго не було часу, як і не було великого вибору дій. Одним рятунком була окупована румунами Буковина, яку відділяв від Заліщик Дністер. Заки на дворі почало світати, Маковей уже був у безпечному місці, за Дністром.

На другий день гордий заступник наркома Галичини Михайло Баран дійсно приїхав до Заліщик і за-бажав «відвідати» повітового комісара для справ культури Маковея то покінчити з ним старі довги. Але

виконати свого заміру йому не вдалося, бо Маковей у Заліщиках уже не було, а на Буковину його влада не сягала. Баран не міг з дива вийти, як Маковей міг довідатися про його приховані пляни і так зникнути майже зі самих рук.

На щастя, цим разом большевики, а з ними і Галревком із Затонським, Бараном та іншими, довго не загрили місця в Галичині і розправитись із всіма своїми опонентами, так як це вони робили в Україні, їм не вдалось.

В другій половині серпня польсько-українські війська зуміли здержати большевицький наступ на Варшаву вже над самою Вислою (відоме у польській історії «чудо над Вислою») і пішли у протинаступ. Заліщицький повіт, як і ціла Чортківщина, знаходився в районі дій армії УНР. Її південна група під командою ген. Олександра Удовиченка знаходилася на Покутті. Вона в половині вересня, перейшовши ріку Дністер, вдарила на большевиків із південного заходу. В днях 15-18 вересня Група Армії УНР змела большевицьку навалу й перейшла річку Збруч. Заліщицький повіт був звільнений від большевиків частинами української Третьої Залізної Дивізії і д-р Маковей знову повернувся до Заліщик.

Разом із большевиками утік і Галревком з своїм головою Затонським та його заступником М. Бараном. Члени Галревкому ще на протязі декількох років втішались ласками Москви, але в тридцятих роках їх поарештовано, а потім розстріляно так само, як і Затонського. Співпраця з Московією їм аж ніяк не оплатилася. Ніхто із членів Заліщицького ревкому не збирався навіть утікати з большевиками, бо вони опинилися там силою обставин, і дехто із них (О. Маковей) мусів якраз утікати від большевиків, щоб рятувати своє життя.

ПІД ПОЛЬСЬКОЮ ОКУПАЦІЄЮ

В червні 1919 року Найвища Рада Мирової Конференції в Парижі, послухавши наклепницьких інформацій польських дипломатів, дозволила Польщі окупувати та адмініструвати Галичину аж до остаточного вирішення її долі міжнародними чинниками.

Українсько-польська війна закінчилася перемогою Польщі, за якою стояла тоді могутня Франція. Українська Галицька Армія, не маючи боєприпасів, була змушена відступити за річку Збруч, на територію УНР і там продовжувала боротьбу із большевицькою навалюю, сподіваючися, що при допомозі звільненого Києва і цілої УНР можна буде звільнити Львів і цілу Галичину. Але так воно не сталося.

У висліді Ризького договору поміж Польщею та советською Росією разом із її сателітом, советською Україною, Польща захопила ще й північно-західні території України: Холмщину й Підляшшя та західні частини Волині й Полісся.

Остаточно під пануванням Польщі опинилося коло 132.200 кв. км. української території, що становило більше третини цілої Польщі. На цій території в 1931 році, згідно з урядовим переписом населення, жило 9.198.000 людей, які за своєю національною приналежністю розподілялися так: 5.716.000 українців (62.3%); 2.382.000 поляків (26%); 932.000 жидів (10%) та інші. З цього числа у самій Галичині жило 5.435.000 населення. Українці становили тоді в Галичині 3.299.000 (66.6%), поляки — 1.547.000 (28.5%), жиди — 556.000 (10.3%), німці — 30.000 (0.5%) та

2% інших. Поляки й жиди жили головно по містах, де вони становили більшість населення, за те села, за незначними виїмками, були в подавляючій більшості українські. (Українське населення по селах Галичини становило поверх 72%, решта інші національності).

Галичина, згідно із міжнароднім договором у Версалі з 28 червня 1919 р., мала користуватись автономними правами й українське населення мало право на свою мову у публічному житті та на школи з українською мовою навчання. Ці права були гарантовані Лігою Націй, а також і польською конституцією з 1921 р.

Згідно із рішенням Найвищої Ради у 1919 р. Польща мала право окупувати Галичину, але ще не мала над нею повної юрисдикції. Українське населення, сподіваючись справедливості від великих потуг-переможців, вірило, що вони застосують принцип самовизначення народів, про який говорилось у чотирнадцяти точках президента ЗСА В. Вилсона. Одначе, у березні 1923 р. Рада Амбасадорів, що діяла за дорученням Найвищої Ради, вирішила залишити Галичину в межах польської держави всупереч волі більшості населення, але з вимогою, щоб там був заведений автономний режим, який би узгляднявав потреби українського населення.

Поляки всі ці зобов'язання взяли на себе, але зовсім не збиралися їх дотримувати. Навпаки, вони запровадили польонізаційну політику на всіх українських (як і білоруських) землях, що були під їхнею окупацією. Вони вже при першій окупації Галичини в 1919/20 р. позамикали всі українські часописи й на широку скалю повели арешти серед свідомішого українського населення, а головно інтелігенції. Міжнародній Червоний Хрест повідомив восени 1919 р., що в польських тюрмах і концентраційних таборах пере-

бувало тоді 23.000 ув'язнених українців. За 1919 - 1920 роки через польські тюрми перейшло близько 70.000 українців, з яких кілька тисяч, внаслідок недоживлення та поганих санітарних умов, там і загинуло.

Поляки не були певні за долю Галичини на дальшу мету й тому намагалися різними засобами польонізувати українське населення, бодай, до тої міри, щоб поляки становили там, як і на інших українських теренах, більшість населення. В першу чергу йшлося про замилення очей західнім державам, які з великим довір'ям ставляться до статистичних даних. Щоб у своїх статистиках зменшити кількість українців і показати більший відсоток поляків на окупованих українських землях, вони почали переводити масову колонізацію Галичини польськими селянами, роздаючи їм земельні наділи на панських маєтках на догідні сплати.

Щоб зменшити у статистичних зіставленнях число українців, яких поляки в Галичині постійно називали русинами, вони почали ділити їх на русинів, старорусинів, українців та вводити регіональні назви як гуцули, бойки, лемки тощо. Всіх українців римо-католиків автоматично зараховували до поляків. Це все, розуміється, представляло національне співвідношення в Галичині, як і в цілій Західній Україні під Польщею, у викривленому стані.

Зайнявши Галичину, поляки скасували українські катедри у Львівському університеті і наказом із 14 серпня 1919 р. дозволили вступати до нього тільки тим, хто служив у польській армії та був польським громадянином. Цей закон автоматично виключав українців з університетських студій, бо вони не тільки що не служили в польській армії, але ще й воювали проти неї. У відповідь на це, українці почали організовувати приватні університетські курси для молоді, але

польська влада на це не погоджувалася і їх заборонила. Тоді курси продовжувалися таємно і в 1921 р. їх переорганізовано на Український Таємний Університет, на зразок західньо-європейських університетів. Ще в тому самому році Таємний Університет нараховував 54 катедри і 1260 студентів. В 1922/23 академічному році цей університет мав уже 65 катедр та 1500 студентів.

Щоб перешкодити діяльності Таємного Університету, поляки, крім поліційних переслідувань, взялися на підступ і сойм схвалив закон про т. зв. воєвідську автономію, а також про те, що найпізніше до кінця 1924 р. для українців буде заснований державний університет. Українські провідники намагалися використати це рішення й як відгук на нього вислали петицію до сойму, щоб він визнав Таємний Університет, як державний та надав йому усі необхідні права і фонди. Але з цього нічого не вийшло, бо полякам ішлося тільки про те, щоб стопедувати скаргу-петицію, яку українці внесли до Ліги Націй на Польщу за нехтування нею правами меншостей та за постійні переслідування професорів і студентів Таємного Університету. Нічого не вийшло і зі скарги до Ліги Націй і коли переслідування ще більше посилились на студентів і професорів Таємного Університету, під кінець 1925 р. його довелося закрити. В міжчасі поляки дещо зм'якшили закони про вступ до польських державних університетів, але з цього для українців користі великої не було. Згідно із польською статистикою у високих школах Польщі в 1932/33 академічному році студіювало 42.400 студентів, але із них було тільки 4.0% греко-католиків, тобто коло 1700 студентів, а православних 2.3%, або коло 970 студентів. Між православними були і білоруси і москалі. Отже, коли б навіть усіх православних зарахувати як українців,

то це б разом дало 6.3% усіх українців-студентів у той час, як українці в Польщі становили коло 18% усього населення. «В 1933 р. на 120 вільних місць на медичному факультеті Львівського університету прийнято два студенти-українці. В 1932 р., який був найкращим роком для українців за всі роки — прийняли 9 студентів; на фармацевтичному відділі на 70 місць прийняли всього одного українця». («Діло», ч. 242, 15 вересня 1933). Отже політика поляків, щоб недопустити українців до школи, продовжувалася і в новоствореній Польщі. Розуміється, що українці посилали, хто міг, своїх синів і дочок до університетів закордоном, головню до Німеччини і Бельгії.

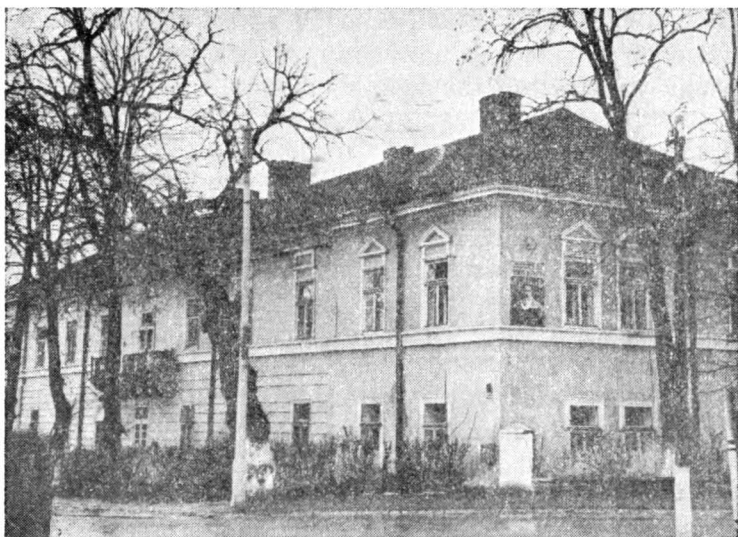
ПОЛЬСЬКА ВЛАДА И УКРАЇНСЬКІ ШКОЛИ

Весною 1919 року на теренах Галичини шаліла ще польсько-українська війна, але це не перешкоджало Крайовій Шкільній Раді в окупованому поляками Львові, в якій завжди домінували поляки, видавати розпорядки у справі реорганізації шкільництва по лінії польських інтересів. 31 травня 1919 р. вона видала розпорядок ч. 143, яким створювалися окремі повітові комісії для перевірки учительських сил, а зокрема їхньої благонадійности з польської точки зору. Кожна з таких комісій складалася з трьох членів: повітового старости, шкільного інспектора і найстаршого директора найвищого наукового заведення в повіті. Коли б не було котрогось з тих трьох чинників, тоді третім членом комісії мав бути польський священик. Тут зайво навіть згадувати, що всі члени комісії були поляками.

Для улегшення праці комісій, учительство поділено на три групи: А, Б і Ц. До групи «А» зараховано усіх тих учителів, що не складали ніяких приречень

українській владі і не виконували в Західньо-Українській Народній Республіці ніяких обов'язків. Сюди належали виключно учителі поляки, і то не всі, бо деякі з них учителювали і за української держави.

До групи «Б» зараховано учителів, які складали приречення або присягу українському урядові і виконували службові обов'язки, але не поповнили ніякого злочину в розумінні польської влади. Щоб вони могли повернутися до праці на місцях, їм треба було оправдатися чому вони вступили на службу української держави та писемно відкликати своє приречення чи присягу зложену українському урядові. Після того вони мали зложити приречення і заяву готовости присягнути на вірність польському урядові, якщо б того вимагало міністерство освіти в Варшаві.



Будинок городского суду та учительської семінарії в
Заліщиках. В ньому ж жив також д-р О. Маковей.

До групи «Ц» зараховано всіх учителів (виключно українців), які в минулому виявили своє “wrogie odno-szenie się do narodowości polskiej”.* Приписання того чи іншого учителя до цієї групи відбувалося не на підставі якихось правних доказів судового процесу, але на основі навіть анонімних доносів. Найголовніше при цьому було те, що від рішень цих комісій не було відклику. Що більше, комісії, не маючи належних директив, поступали кожна по своїй власній думці і тому, подібні собі випадки зовсім не подібно вирішувалися різними комісіями, що стверджували навіть і члени самої Крайової Шкільної Ради.

Та найбільшою обидою киненою в обличчя українського вчителства було вимагання відкликати приречення, згідно присяги, зложеної українській владі. Ця вимога наказувала учителям українцям плювати собі самим в лице як також і на всі ті святощі, за які воно боролось в минулому, а зокрема у часі творення української держави.

У відповідь на таку упокорюючу вимогу українське вчителство відповіло заявою, що вступлення на службу української держави воно вважало своїм священним обов'язком. Беручи під увагу зміну політичних обставин, українське вчителство готове зложити приречення польській владі, але рішучо відмовляється від складання додаткових декларацій, а зокрема відмовляється відкликати свою заяву вірності українській владі. Так само учителі українці відмовилися від зложення заяви, що вони готові зложити присягу польській владі, якщо цього забажає міністерство у Варшаві, бо така вимога порушувала міжнародне право.

* Вороже відношення до польської національності.

На негативні висліди таких комісій не довелося довго чекати. Вони на кожному кроці надуживали своїх прав так що вкінці це шкодило навіть молодій польській державі, якої окупація над Галичиною була ще під знаком запиту. Проти цих надужитъ запро-тестували й українські шкільні організації, які висла-ли в тій справі спільний меморандум до польської влади. 7 вересня 1919 р. Крайова Шкільна Рада ви-дала новий розпорядок ч. 253, яким надавала право відклику від рішень комісій. В жовтні того ж самого року вийшло нове розпорядження ч. 1234, яким Кра-йова Шкільна Рада наказувала покликати до праці все українське учительство, яке було зараховане до групи «Б» і знесла вимогу відкликати зложену при-сягу для української влади та готовости складати окрему присягу вірности польській владі.

Поляки, окупувавши Галичину припинили існу-вання українських середніх шкіл за винятком клясич-ної гімназії у Львові й Перемишлі, де польська влада була встановлена ще в листопаді 1918 р. Одначе, з уваги на міжнародні торги, які тоді продовжувалися в Парижі, такий стан тривав не довго. Польща не могла показати перед державами антанти своє прав-диве обличчя і свої пляни супроти українців, тому що, за винятком Франції, яка стояла по боці Польщі, опі-нія у справі політичного статусу Галичини була ще поділена. Велика Британія була проти віддачі Гали-чини Польщі і тому поляки мусіли, як то кажуть, «дивитися на задні колеса» у своїй галицькій полі-тиці. Коли вже доля Галичини була вирішена Радою Амбасадорів у користь Польщі, поляки розбудовували своє шкільництво, як народне так і середнє, щоб при помочі шкіл об'єднати польський нарід і скріпити свої впливи на окупованих теренах.

В Галичині за польської окупації значно зросла мережа середніх шкіл, так що в 1931/32 шк. році було вже 138 гімназій, але з них так само як і за Австрії, було тільки п'ять державних гімназій з українською мовою навчання (офіційно це називалося «з руською мовою навчання»). За те число приватних українських гімназій зросло із 9-ти, за Австрії — до 13, утримуваних головню із приватних українських фондів. Зросло також і число державних учительських семінарій, яких нараховувано 53, з них п'ять — утравістичних, з українською і польською мовами навчання. Було ще вісім приватних українських учительських семінарій, яким державна влада нічим не допомагала, але там, так само як і в гімназіях, впровадила деякі предмети обов'язкові у польській мові, які згідно з законом мусіли вчити учителі-поляки. Отже, навіть і українські приватні середні школи, в дійсності, перемінені в утравістичні.

З уваги на брак українських середніх шкіл, українська молодь хоч-не-хоч мусіла ходити до шкіл з польською мовою навчання. Але і це не було такою простою справою. Згідно з законом, всі гімназії з польською мовою навчання у Львові, що мали не менше 20-ти відсотків учнів греко-католиків, мусіли мати для них греко-католицьких катехитів, що на практиці означало українських священиків. В гімназіях, де греко-католиків було менше, ніж 20% директори гімназій звільняли катехитів-українців. В тридцятих роках українська молодь почала більшою кількістю напливати до гімназій міста Львова і директори гімназій, побоюючись, щоб греко-католики не досягнули стану 20%, що згідно з законом зобов'язувало б дирекцію найняти для них катехита, приймали до своїх гімназій тільки тих учнів-греко-католиків, яких батьки підписали декларацію, що їхні діти ходитимуть на науку

релігії римо-католицького обряду. Вслід за тим такі учні греко-католики мусіли брати участь в польських екзортах, слухати латинської служби божої і виконувати релігійні практики в латинському обряді. Це, самозрозуміло, дорівнювало латинізації греко-католиків, а вслід за тим, і польонізації української молоді.

В 1933/34 шкільному році до середніх шкіл-гімназій Польщі ходило 160.800 учнів, з них тільки 3.8% були греко-католиками (це включало також і українські приватні гімназії Рідної Школи, оо. Василіян тощо), отже, знову менше, ніж відсоток греко-католиків у Польщі, у порівнянні до всього населення.

В 1920 році на терені новоствореної польської держави діяло ще три різні шкільні системи, залежно від того, під якою окупацією дані землі знаходилися до війни, а саме: австрійською, пруською, чи московською. На українських землях під Польщею діяло дві різні системи — на Волині, Поліссі, Холмщині й Підляшші існували московські шкільні системи, а в Галичині австрійські, на чолі з Крайовою Шкільною Радою у Львові. З уваги на це було зовсім зрозумілим, що всі ці різні системи скоріше, чи пізніше мусять бути уніфіковані. Зрештою, Польща ставила зовсім інші вимоги перед своїми школами, ніж напр. Росія. Тому й нічого дивного, що вже 7 лютого 1919 р. уряд видав два декрети «про шкільний обов'язок для дітей від 7-14 років» та «про виховання учителів народних шкіл» у польській державі. Останній у своїх 38 статтях регулював основні справи організації учительських семінарій. Цей декрет стверджував, що навчання в семінарії має тривати принайменше п'ять років та, що мають бути окремі учительські семінарії для хлопців, а окремі для дівчат. Із цих п'яти років, перші три мали бути загально-освітнього характеру, а останніх два, головню професійного. Все шкільництво строго

централізувалось у руках міністра віровизнань й освіти. До учительської семінарії могли бути прийняті учні, які закінчили 14 років життя (із закінченою 7-ою клясою народної школи), а не переступили 20-го року життя. До учительського іспиту могли бути допущені кандидати, які на 1-го серпня закінчили не менше 19 років життя. Виключення учня із семінарії могло відбутися тільки за рішенням Педагогічної Ради, яку становили учителі кожної семінарії, але за апробатою міністра освіти. Директорів семінарій призначав також міністер освіти.

В січні 1921 р. прийшли зміни й запроваджено однакову шкільну систему в цілій Польщі. Цілу державу було поділено на воєводства, яких було 16, у тому числі три в Галичині: Львівське, Станиславівське та Тернопільське. Західню частину Лемківщини, одначе, було приділено до Краківського воєводства, а взаміну за це, до Львівського воєводства приділено вісім повітів із польським населенням, завдяки чому відсоток поляків у Львівському воєводстві зріс, а українців змалів. Волинь і Полісся творили два окремі воєводства. Вслід за цим було поділено і цілу державу на шкільні округи, звані кураторіями. Для трьох галицьких воєводств кураторія знаходилась у Львові, а Волинь і Полісся мали свої власні кураторії. Лемківщина належала до Краківської кураторії, а Підляшшя і Холмщина належали до польського Люблинського воєводства, де знаходилась також і шкільна кураторія. З хвилиною створення Львівської шкільної кураторії, Крайова Шкільна Рада перестала існувати.

У перших роках польської окупації Галичини українські народні школи продовжували існувати, але влада взялася за розбудову там свого власного польського шкільництва. На Волині, одначе, українські школи, яких там за часи війни було зорганізовано

коло 500, поляки почали ліквідувати. В Галичині на зміну австрійському шкільному закону приходили польські, почав зобов'язувати «Декрет про шкільний обов'язок» і «Декрет про виховання учителів», хоч тільки частково, бо деякі ухвали нелегко було перевести в життя без шкоди для самих шкіл.

В 1924 році увійшов у життя славнозвісний «Закон Грабського» (Lex Grabski), який вводив польську мову, як обов'язкову, до всіх українських шкіл у Галичині, на Волині, Поліссі, Холмщині, Підляшші та Лемківщині. Спочатку українські школи ставали двомовними, але, з часом, при допомозі фіктивного та пофальшованого плебісциту ці школи зовсім перемінено на польські. Це довело до того до із 2.426 українських шкіл у Галичині в 1921/22 шк. році, в 1927/28 залишилося було 745, а в 1937/38 вже тільки 352. Тоді як у 1921/22 р. в Галичині не було ані одної утраквістичної народної школи, то в 1927/28 їх було вже 1.635, а в 1937/38 аж 2.485.

Не допомогли у цьому ані протести батьків, ані протести української парламентарної репрезентації у Варшавському соймі (із створенням Польщі Крайовий автономний сойм Галичини перестав існувати). В чисто українських селах навчання дітей починалося із польської мови. Учительські посади в цих селах займали учителі-поляки, спроваджувані із корінної Польщі, а учителів-українців переводили на польські терени. На підставі цього ганебного «закону Грабського» було зовсім усунено українську мову зі шкіл Підляшшя і Холмщини і віддано їх під гострий курс польонізації.

Самозрозуміло, що втрата української державности в Галичині в наслідок польської агресії була ворожо сприйнята загалом українського населення. (Окупація північно-західніх українських земель від-

булась частково за згодою уряду УНР, у т. зв. Варшавському договорі з квітня 1920 р.). Українське населення не хотіло визнати це, як легально-правний акт і про це заявляли українські послы в Варшавському соймі, змагаючись за права для українського народу в Польщі. Розпочалася також і нелегальна підпільна робота організації бувших вояків українських армій п. н. Українська Військова Організація (УВО), яка на початку тридцятих років була перемінена в ширшу всенародню Організацію Українських Націоналістів (ОУН) під проводом полк. Січових Стрільців Євгена Коновальця. Ця організація, у відповідь на нелегальне поступування польської адміністрації супроти українського народу у межах Польщі, займалася нелегальною протидержавною роботою. Коли поляків не зобов'язували жодні міжнародні договори, то що тоді мало зобов'язувати українське населення до лояльності супроти Польщі — держави-завойовника?

У своєму власному інтересі польська влада прикладала доволі велику увагу шкільництву. З цього скористали й українські, зокрема північно-західні землі, що колись були під московською займанщиною, де Польща розбудувала своє шкільництво, одначе, головню із польською мовою навчання. Разом з тим зріс і відсоток письменних, який у 1921 р. становив 50.5%, а в 1931 р. 64.7%. Правда, завдяки тому, що навчання відбувалося там тільки в польській мові (На цілому Поліссі існувала тільки одна українська приватна народна школа в Бересті, а в усіх інших державних школах не вчили української мови, навіть як предмету) велика частина із цих т. зв. письменних була малописьменна бо, не вживаючи ніде польської мови і, не читаючи польських книжок, забувала те, що навчилася і вміла тільки підписатися.

Отже, українська школа була конечною для молодого покоління, щоб воно в 20-му столітті не виросло неписьменним, а також і передумовою національного виховання. Чим більше поляки застосовували «закон Грабського» тим більше напружувало свої сили українське населення Галичини, щоб зберегти українську школу, а з тим самим і українську душу дитини.

Незважаючи на дуже несприятливі економічні умовини 30-тих років, а також і постійні перешкоди з боку польської влади, товариство «Рідна Школа» не припиняло своєї праці. Для потреб Рідної Школи влаштовувалися різні грошові збірки, коляди в часі Різдва Свят та писанку в часі Великодніх свят, пожертви нечисленних українських меценатів та різних українських торговельних підприємств, а вкінці і щедрі пожертви української еміграції в Канаді та ЗСА скріплювали фонди рідношкільні і забезпечували успішну боротьбу з польським наступом. Діяльність Рідної Школи не тільки що не маліла, а навпаки, вона скріплювалася і поширювалася, якщо їй у цьому не перешкоджала державна влада різними заборонами та адміністративними карами.

В червні 1933 р. товариство «Рідна Школа» у своєму звіті стверджувало, що воно утримувало 131 дитячий садок, в яких нараховувалося 5.240 дітей; сім захоронок (приютів) для дітей, де перебувало і навчалося 230 дітей. На протязі року заходами Рідної Школи, в місцевостях, де не було українських шкіл, було влаштовано 26 збірних домашніх лекцій, в яких взяло участь 1.040 дітей. Крім того, Рідна Школа допомогла батькам zorganizувати та утримувати 33 народні школи, в яких навчалося 5.542 учнів і учениць; сім фахових шкіл з 476 учнями; 10 гімназій та три учительські семінарії, які разом нараховували 1.457

учнів. Так само під зарядом Рідної Школи було ще 11 бурс (гуртожитків), де також відбувалося навчання українознавчих предметів. В загальному, на кінець 1932-33 шкільного року товариство «Рідна Школа» нарахувало 321 виховно-освітнє заведення, в яких перебувало і навчалось 13.985 дітей.

Українське рідне шкільництво в Галичині було неабияким зусиллям зубожілого українського селянства, яке крім того, що мусіло утримувати державні польські народні школи своїми податками, брало на себе ще додатковий тягар утримування українських приватних шкіл, де кошти утримування дитини були вищі чим у державних школах. Аналізуючи шкільну політику польської держави в міжвоєнні роки, доводиться ствердити брак якоїсь логіки. Замість залишити українські школи та розбудовувати нові, яких у Польщі дуже бракувало, поляки перемінювали українські школи на польські, чим зовсім не заповняли брак шкіл, але наставляли мільйони українців своїх громадян проти себе.

Крім браку шкіл у новопосталій Польщі, бракувало також ще й учителів. Як стверджують польські дослідники виховно-освітньої справи, у перших роках існування Польщі, на день 26 січня 1921 р., коли було заведено уніфікацію шкільної системи в цілій державі, було разом 47.430 учителів народних шкіл. Щоб охопити всю дітвору шкільного віку (від 7 до 14 років життя) треба було 115.000 учителів. Отже Польща не мала навіть половини потрібних їй учителів. В той же сам час усі учительські семінарії Польщі могли річно випускати не більше як 8.000 учителів.

Ще гірше представлялася справа з учителями українцями, тим більше, що Польща провадила таку політику, яка вказувала зовсім ясно, що учителі-українці були не бажаним елементом. Для вияснення цієї

проблеми декілька статистичних даних будуть зовсім на місці.

Згідно з переписом населення в 1931 році, Польща мала 32.133.000 людей, отже 5.716.000 українців становили близько 18% людности цілої Польщі. Правда, офіційна статистика подавала тільки 3.222.000 українців, 1.220.000 русинів та ще 707.000 т. зв. «тутешніх», серед яких мабуть більшість становили українці з різних національно малосвідомих закутин, головно з Полісся. Але беручи під увагу тільки офіційно подану кількість українців та русинів (4.442.000), то і тоді українці становили коло 14% усього населення Польщі.

В цьому ж самому році згідно з інформаціями заподаними в «Учительському календарі»*, в Польщі було 74.329 учителів у державних народних школах, з цього тільки 4.964 учителі українці. За віровизнанням вони поділялися: 4.358 греко-католиків, 387 православних, 35 римо-католиків та 4 євангелики. Отже, учителі-українці становили у Польщі тільки 6.5% тоді, коли українське населення виносило до 18%. Але й це ще не виявляє дійсного стану співвідношення українського учительства й української шкільної дітвори, тому що поляки висилали багато учителів-українців на чисто польські терени, а замість них українських дітей навчали учителі-поляки. Згідно з тими ж самими статистичними даними із 4.964 учителів української національності у полудневих воєвідствах Польщі (Львівське Станиславівське, Тернопільське і Краківське) працювало 3.237 учителів, у східних воєвідствах (Волинське, Поліське, Новоградське і Виленське) 671 учитель, у центральних воєвідствах, тобто на польських теренах, працювало 1.102 учителі, а для

* *Kalendarz Nauczycielski na rok 1932.*

решти 54-ох учителів статистичні дані не подають місця праці.

В 1931 і 1932 рр. шкільна влада спенсionувала кілька сот учителів українців, а спорожнені учительські посади в школах на українській етнографічній території дістало мікроскопічне число молодих учителів-українців. Більшість з тих місць дістали молоді учителі-поляки. Але й цього не було досить польській адміністрації і вже в наступному, 1933 році відбулися нові переноси учителів-українців на корінно польські землі. Переноси робило само Міністерство Освіти «для добра школи».

Отже тоді як учителі-українці в 1931 році становили тільки 6.5% учительських кадр Польщі, то з них поверх 22% працювало у центральних воєвідствах, тобто на польських теренах, а не цілих 65% у так зв. «полудневих воєвідствах», куди враховувалася ціла Галичина, а також західні польські повіти Львівського воєвідства та Краківське воєвідство, в якому українська Лемківщина становила тільки невелику частину. З цього виходить зовсім ясно, що не всі 65% учителів українців працювали в українській Галичині, отже відсоток їх був ще менший у пропорційному відношенні.

Стверджуючи таку малу кількість учителів-українців у Польщі взагалі, мимохіть виникає питання — як це так могло бути? Невже ж українці не старалися опанувати таку важливу ділянку як школа та виховання молоді? Частинну відповідь на це питання можна знайти на основі подій в Учительській Семінарії в Заліщиках.

НОВА ВЛАДА — СТАРІ ПОРЯДКИ

За короткий час після відступу большевиків і приходу польської влади в Заліщицькій семінарії почалося навчання, щоправда, не зовсім згідно з декретом

від 7 лютого 1919 р., хоч деякі елементи з нього були вже включені, як напр., закон про п'ятирічне навчання у семінаріях. Навчання, одначе, з уваги на неспокійні ще часи та несприятливі політичні обставини, було дуже далеке від нормального. Польська влада, будучи зайнята іншими, важливішими, на той час справами, до шкільництва покищо не вмішувалася. Д-р О. Маковей, завдяки якому семінарія відкрила свої двері для студіюючої молоді, і надалі залишився на посаді директора. До семінарії приймалися учні й учениці із закінченою 7-ою класом народної школи і вона тепер офіційно називалася «Державна утравістична коедукативна учительська семінарія».* Це суперечило згаданому декретові, який не дозволяв на коедукатив, але то були тимчасові відхилення зумовлені льокальними умовами. Важне було те, що семінарія залишалася і надалі утравістичною, хоча всім було ясно, що тепер поляки цей утравізм переводитимуть у свою користь, ще більше ніж це було за Австрії. І дійсно, українською мовою викладалося тільки українська мова й література, частково природознавство і, самозрозуміло, наука релігії греко-католицького обряду. Всі інші предмети викладалися по-польськи, отже, утравізм був аж надто куций.

З учительського складу небагато залишилось тих, що учили тут перед війною. Крім директора Маковей, який учив на вищих курсах педагогіку, дидактику, психологію та науку про душу дитини, що була введена як окремий предмет, були ще також Юзеф Марчинський, Еразм Старжинський та ксьондз Доманський.

* Państwowe Utrakwistyczne Koedukacyjne Seminarjum Nauczycielskie.

Юзеф Марчинський був заступником директора і викладав у деяких клясах польську мову й літературу. Ці самі предмети викладав також і ксьондз Доманський в деяких клясах, крім науки релігії римо-католицького обряду. Математику, фізику й хемію викладав Еразм Старжинський так само, як і перед війною.

Із нових учителів, що появилися на терені Заліщицької семінарії були: Євген Котович, поляк «греко-католик» з українського роду, який учив історію та географію; Йосиф Шварц, заліщицький німець, який чудово володів українською мовою, викладав природничі предмети. Професор Шварц політичними справами не цікавився і не робив різниці між учнями-поляками та учнями-українцями. На початку залишився як учитель музики і співу Василь Цаленюк, якого директор Маковей запросив до семінарії за часів української влади. Рисунків учив поляк Ян Котович, родом з Заліщик; руханку — Е. Тустановський; а релігію греко-католицького обряду напочатку о. Николай Боклацук, ЧСВВ, також родом з Заліщик, а від 1921 р. о. Василь Попадюк, який прийшов на свою першу посаду як парох Заліщик. На посаду учителя української мови й літератури прийшов Олександр Жолевич, який учив також і німецьку мову й літературу, що стали тоді, на деякий час, надобов'язковим предметом.

Олександр Жолевич (вель Жолнір) народився в містечку Королівка Борщівського повіту в 1888 році. Народню школу закінчив у своєму родинному містечку, а опісля вчився в державній гімназії з українською мовою навчання в Коломиї, яку закінчив у 1909 році. Високу освіту він здобув на філософічному факультеті Чернівецького університету, де студіював українську мову й літературу у відомого українського нау-



Проф. Олександр Жолевич

ковця професора Степана Смаль-Стоцького. Університет він закінчив у 1913 році як лінгвіст, спеціаліст української мови й літератури та німецької мови. В рр. 1917-1919 він працював учителем у гімназії в Городенці, звідки у 1920 р. перейшов до Заліщик. Перебуваючи на посаді учителя в Заліщицькій семінарії, він політикою не цікавився, але, як українець, робив усе, що було в межах його можливостей, щоб навчити українську молодь своєї рідної мови й літератури. Тому що в семінарії не вчили історії України, проф. Жолевич уважав своїм обов'язком подати, бодай, найбільш елементарні знання з минулого українського народу. Він укладав свою програму навчання української мови й літератури і добирав таку обов'язкову шкільну лектуру, що охоплювала усі періоди історії України. Отже, під претекстом української літератури, Жолевич спритно давав також основні інформації з історії України не тільки українській, але й польській та жидівській молоді. Але найбільші вимоги він ставив до українців і на цьому тлі виникали непорозуміння між ним і студентами-українцями, які бачили наявно подвійну класифікацію, одну для українців, і другу, далеко легшу, для чужинців.

Жолевич був практичною людиною і настоював на тому, щоб шкільна молодь не політикувала, а, насамперед, закінчила свою освіту, а тоді вже хай робить, що вважає за відповідне.

На початку відкриття семінарії українці становили більше половини учнівського складу, а решту — поляки й жиди. Згідно з розпорядженням міністерства освіти організовано студентську самоуправу та драматичний гурток. За згодою Краєвої Шкільної Ради у Львові для учнів-українців був створений Самоосвітній Гурток. Головою усіх цих трьох семінарійних установ був обраний Іван Малюк, що стояв у їх проводі аж

до 1924 року, аж доки не залишив семінарію з учительським дипломом. У тому ж році закінчило семінарію 21 українець, 10 хлопців й 11 дівчат.

Учитель музики і співу Василь Цаленюк zorganizував мішаний семінарійний хор, який виступав на різних шкільних імпрезах та шкільних церковних богослуженнях. Хор цей був мішаний не тільки під оглядом статі, але також і під національним, бо до нього належали і поляки. У зв'язку з цим, у неділі, цей хор розподілявся на двох, українці йшли співати до церкви, а поляки — до костела. Цей хор, як цілість, виступав також і на шевченківських святкуваннях у Заліщиках. Василь Цаленюк керував цим хором аж до свого арешту польською поліцією, на початку 1921 р. Після нього деякий час хором керував учитель Михайло Найдан, кол. старшина Української Галицької Армії. Але це тривало не довго, бо Шкільна Кураторія незабаром прислала учителя музики поляка, який перебрав також і управу семінарійним хором. Але він ані до хору, ані до самої музики великого зацікавлення не виявляв, бо понад усе його цікавила горілка. Учні семінарії прозвали його «Янко Музикант», бо він на лекціях музики вигравав на скрипці польки. Дехто навіть танцював під його музику.

Із невідомих причин після війни не було відновлено такої необхідної інституції, яким був гуртожиток. Це до певної міри комплікувало працю українців, учнів семінарії, бо вони тепер не мали своєї «головної квартири», де завжди можна було сходитись, не наражаючись ні на які підозріння зі сторони «всевидючої» польської поліції. Через брак гуртожитка більшість учнів, які прибували з українських сіл, були змушені жити по домах різних українських родин Заліщик.

Відносини на терені семінарії були дуже напружені так само, як і на терені цілої Галичини. Відно-

сини між окупованими й окупантами не могли бути приязними, зокрема тоді, коли влада переслідувала всіх тих, які вважали себе вірними синами свого народу та ставали в його обороні, коли поверх 70.000 українців Галичини знаходились у різних тюрмах та в таборах інтернованих за те, що вони посміли були взяти зброю до рук, чи стати в ряди будівничих української держави на своїх, споконвіку українських, землях. В додатку до цього поляки постановили собі перемінити Галичину на польську провінцію і, у зв'язку з цим, знесли назву «Галичина» не тільки із тих чисто польських теренів, які із містом Краковом були з'єднані Австрією із українською Галичиною в одну адміністративну одиницю, але навіть із українських земель, які були відомі під цією назвою ще від 12-го століття.

Усунувши назву «Галичина» із офіційного вжитку, уряд впровадив нову назву *Malopolska*, а для українських теренів Східна Малопольща. До першої світової війни польські консервати не визнавали «русинів» як народу в Галичині і твердили, що русини в Австрії — це видумка Стадіона (Австрійського губернатора в Галичині в р. 1846-48). Тепер, коли галицькі русини під впливом українського національного відродження, а зокрема під впливом визвольних змагань 1917-1920 років прийняли свою другу історичну назву «українці» і створили свою власну Західньо-Українську Народню Республіку, яку Польща перемогла тільки при допомозі Франції, поляки пішли слідами Стадіона і також відкрили русинів у Галичині. Вони не могли ніяк зауважити українців. В офіційних документах назва *українець* та *український* були заборонені, а замість того вживали назву «русин», а для мови — «руська» або «русинська». Отже, у семінарії не вчили української мови й літератури, але руської.

Це на практиці не мало значення, бо українці й так уживали тільки — українець і український. Та така настанова урядових чинників напружувала ще більше і так уже складні відносини. В цей же самий час польська вулиця українців інакше не називала, як тільки «кабанами», «гайдамаками», ба, навіть, «большевиками». Хоча учителі-поляки цих назв не вживали для своїх учнів, але це мало свій вплив на внутрішні відносини.

АРЕШТИ В ЗАЛПЩИКАХ

Польські шовіністи на чолі із Юзефом Марчинським не могли перетравити, що д-р Маковей залишився й надалі директором семінарії. До вищих шкільних і поліційних інстанцій на цього українського патріота посипалися різні доноси, у висліді яких на початку 1921 р. поліція заарештувала директора семінарії д-ра Маковея; учителя музики і співу, Василя Цаленюка, а також і відомого українського діяча, господаря з села Добровляни, Гриця Кузняка. Усіх їх обвинувачували у державній зраді й посадили до тюрми у місті Чорткові. Це було явним порушенням міжнародного права, бо в той час Галичина, хоча й була окупована поляками, не була ще визнана за ними міжнародними дипломатичними чинниками.

Арештування цих людей, а зокрема відомого по цілій Галичині д-ра Маковея, викликало бурю протестів не тільки серед українських політичних кіл, але також і всередині самої семінарії, бо ж усі знали, що Маковей віддався був всеціло справі виховання молодих учителів і в нічому не порушив законів окупаційної влади.

За ініціативою самоосвітнього гуртка, семінаристи-українці запротестували у своєрідний спосіб, який

не давав підстав державній владі позбавити їх права учитись у семінарії. Вони вирішили виявити своє невдоволення своєю пасивною поведінкою і стриманістю супроти учительського складу і супроти своїх товаришів-поляків. Усі відносини набрали чисто офіційного характеру. Учні відповідали чемно, коли їм ставлено питання, але оминали усіх зустрічей на товариській базі.

Зміна у поведінці учнів дала у скорому часі позитивні висліди й учні-поляки зачали атакувати учителів-сеньйорів семінарії, Марчинського та Старжинського, обвинувачуючи їх за арештування Маковея і Цаленюка. Дійшло до того, що учителі на своїх лекціях почали оправдуватися, що вони невинні за те, що сталося в семінарії, що то «такі часи» і т. п. Вкінці, вони заявили, що вони зроблять усе в їхніх силах, щоб д-ра Маковея було звільнено з тюрми.

Треба признати, що слова вони додержали і через Львівську Шкільну Кураторію, яка в той час прийшла на місце австрійської Крайової Шкільної Ради, усі учителі написали прохання до Міністерства Освіти в Варшаві, щоб воно робило заходи для звільнення Маковея. Це прохання підписали не тільки всі учителі, але й учні-поляки.

Тим часом у Чотківській тюрмі переводили арештованим допити зі знущаннями над людською гідністю, типовими для польської поліції. Але, як стверджують ті, що перебували із Маковесем у тюрмі, він на допитах «тримався мужньо», так само, як і його співтовариші по недолі, Василь Цаленюк та Гриць Кузняк. На постійні закиди слідчих органів, що Осип Маковей зрадив державу, він уперто відповідав, що концерт влаштований на честь Т. Шевченка і вчительський з'їзд, де обговорювалися питання, як охопити навчанням у рідній мові всіх дітей, ні в якому випадку

не може трактуватися як державна зрада, яка б це держава не була.

По шести тижнях в наслідок тиску публічної опінії, інтервенції міністерства освіти, петицій від самої семінарії і таки через брак конкретних доказів т. зв. «зради» Маковея і Цаленюка було звільнено з тюрми. Маковесві навіть повернено його посаду, але Цаленюка до семінарії більше не допустили, незважаючи на його непересічні музикологічні здібності і музичні кваліфікації.

Побут Маковея у тюрмі не приніс полякам жодної користі. Навпаки, тепер Маковей став в очах народу мучеником за народну справу, він же ж був політичним в'язнем, а до таких, українці Галичини ставились з великою повагою.

З поворотом д-ра Маковея з тюрми відносини в семінарії дещо поправилися, але тюрма залишила на ньому поважний слід. Його здоров'я порушене в'язничним режимом почало занепадати. Зрештою умовини праці в самій семінарії, внутрі учительського складу, були і далі напружені, бо доноси в поліцію не переставали сипатись як на Маковея, так і на учнів-українців, які нібито під крилами директора виконують протидержавну роботу. Деякі учителі не минули нагоди, щоб не покепкувати з українців, а це створювало важку атмосферу, тим більше, що на шкільних лавках семінарії сиділи поруч молоді юнаки й загартовані в боях, хоча ще і молоді, але все ж таки уже ветерани української армії.

По містах і селах продовжувались арешти колишніх старшин і стрільців Української Галицької Армії та, взагалі, свідомих українців, що хвилювали семінаристів-українців і перешкоджали у нормальній праці. Щоб уникнути неприємностей, директор Маковей радив учням зайнятися працею у різних самодіяль-

них гуртках на терені семінарії та заборонив їм виїжджати на села, де поліція мала необмежену владу. Тепер, коли кордон поміж Польщею і Румунією, яка зайняла Буковину, проходив рікою Дністер, Заліщики, із рядом сіл у повіті, знайшлися у прикордонній полосі, де і поліція і прикордонна сторожа пильно сліdkували за діяльністю українців. Це мало від'ємні наслідки у веденні культурно-освітньої роботи серед українського населення. Але часи були такі, що молоді хлопці, дивлячись на несправедливість польської адміністрації, на те, що Польща сама, як держава, нарушувала міжнародні зобов'язання супроти українців, не могли стриматися від політичної діяльності.

Незважаючи на те, що справа Галичини все ще була невирішеною міжнародними дипломатичними чинниками, Польща зарядила вже у вересні 1921 р. перепис населення в Галичині. Українське населення перепис бойкотувало і поляки це використали для себе й у своїх статистиках подавали цілі українські села, як польські, або з малою кількістю там українців. Вслід за переписом населення були проголошені вибори до польського сойму і сенату на листопад 1922 р. Українські політичні діячі запротестували проти цього розпорядження як нелегального і населення Галичини збойкотувало вибори. Пропагандивну акцію серед населення провадили також і учні семінарії, головню старші, колишні вояки української армії. У наслідок цього поляки заарештували в Заліщиках адвоката Василя Бараника; зукраїнізованого чеха Владислава Кучеру, директора Городничої Школи; професора Олександра Жолевича та сімох семінаристів: Осипа Гембатюка, Василя Кабана, Івана Малюка, Павла Никорука, Сильвестра Сохацького, Михайла Совсуна та Стаха Слободяна. Проф. Жолевича та Совсуна і Слободяна поліція звільнила зараз по переслу-

ханні, а всі інші були перевезені до славнозвісної тюрми в Чорткові, де вони відсиділи по шість місяців.

Як виявилося, арештування відбулися на донос Михайла Кубрака, українця-учня учительської семінарії, який став на службу польської поліції. На домагання директора Маковей Шкільна Кураторія у Львові погодилася в 1923 р. усунути М. Кубрака з семінарії за його неетичну поведінку супроти своїх учителів і товаришів. Розуміється, що арештування учнів семінарії мало прикрі наслідки і для директора семінарії. Але Маковей і тепер «тримався мужньо» і став в обороні арештованих. Коли всіх арештованих семінаристів було звільнено з тюрми, Маковей виклопотав у Шкільній Кураторії дозвіл на їхній поворот до семінарії, щоб вони могли покінчити науку.

МАКОВЕЙ І ЙОГО ДРУЗИ

Маковей любив собі пожартувати з нових польських, дуже часто непродуманих розпоряджень і між своїми приятелями він усе говорив, що польський уряд замінив назву «Галичина» на «Малопольща» тому, що тут було мало поляків. Свою іронію про польську «демократію», яку поляки дали українцям Галичини замість автономії, Маковей дуже гарно висловив у вірші написаному з нагоди іменин дружини свого приятеля д-ра Маріяна Долинського. У цьому вірші-сатирі відзеркалюється погляд Маковей на польську державу та її поступування проти українців. Коли пані Маковей передавала пані Долинській в подарунок французькі тісточки, д-р Маковей продеклямував присвячений їй свій вірш:

Jako ze w Polsce mamy wielką swobodę,
Wolno nam pić wino, a kto niema — wodę,
Wolno na słońce patrzeć i płacić podatki,
Wolno w areszcie siedzieć, wolno wachać kwiatki.

I my korzystając z tej wielkiej wolności
Kłaniamy się do nóg Wielmożnej Waszmości,
I na imieniny hajdamacko-ruskie
Pośyłamy świeże ciasteczka francuskie

Wieńszując by znikli, jak znikną te ciasta
Nasi przyjaciele i ze wsi i z miasta.

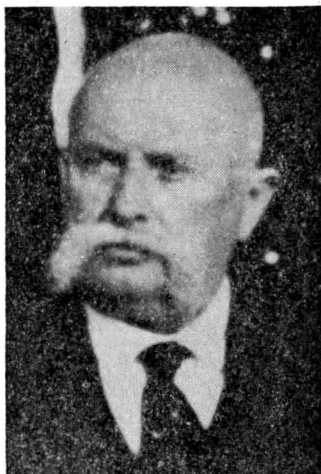
Сатира Маковея на злободенні політичні теми скріпила гумор гостей пані Долинської, хоча всім було дивно, що д-р Маковей написав цей вірш у польській, а не в українській мові. Таке ж питання поставила Маковесві таки сама господиня дому. На це Маковей відповів, що в українській мові якось йому не виходило, вірш тратив свою іронію і виходив занадто поважно.

Д-Р МАРІАН ДОЛИНСЬКИЙ

Перебуваючи в Заліщиках, Маковей дружили з д-ром Долинським, адвокатом Василем Бараником та іншими визначними українськими громадянами та дітьми Заліщик. Найчастіше однак вони перебували в товаристві родини Долинських. Сам д-р Долинський був помітною особою не тільки в місті, але і в цілому повіті. Він прийшов до Заліщик ще за австрійських часів на посаду директора Загальної Лічниці, яка обслуговувала Заліщицький та Борщівський повіти. Замолоду він проживав зі своїми батьками у Кракові, де в той час батько його працював інженером при будові залізничних шляхів. Там же він студіював на університеті медицину й одночасно займався спортом і був одним з кращих спортсменів Австро-Угорщини. На міжнародних студентських спортивних змаганнях у Швейцарії він здобув золоту медаль за скок у висоту. Як фахівця у спорті, польська молодьча орга-

нізація «Сокул» у Кракові запросила його на інструктора спорту, де він працював аж до закінчення медичних студій.

Як молодий лікар, д-р Долинський скоро здобув собі загальне призначення в медичних колах Галичини і був призначений на посаду директора загальної лічниці в Перемишлі. Тому що д-р Долинський, приїхавши на український терен, займався не тільки медичною працею, але цікавився також і суспільно-громадським та політичним життям Перемишля, він не підходив польській адміністрації Галичини, зокрема тут на заході, де вони так



Д-р Маріян Долинський

настирливо переводили свою польонізаційну політику. В 1912 році д-ра Долинського перекинули аж на другий кінець Галичини, тобто з самого заходу аж на схід до малого провінційного містечка Заліщик. Але й тут д-р Долинський не покидав суспільно-громадської праці, виконуючи свої обов'язки як директор Загальної Лічниці, він віддавав чимало часу на допомогу переслідуваним і зубожілим українським селянам. Він намагався допомогти їм чим міг, а зокрема у медично-лікарських справах, дуже часто не вимагаючи навіть заплати.

Коли Галичину захопили поляки, на нього, як на активного діяча в українському житті посипалися різні доноси від тих поляків, які заздрили йому за його посаду. Життя ставало дуже прикрим, бо полі-

ція стежила за кожним його кроком і тому д-р Долинський почав був розглядатися за працею в якомусь іншому місті, подалі від кордону. В скорому часі його офіційно прийняли на таку саму посаду в Загальній Лічниці в Стрию і д-р Долинський уже збирався переїхати на нове місце. Але польські урядові чинники, взагалі, не хотіли бачити його на державній роботі, бо на його місце чекало чимало заслужених поляків, які активно допомагали в завоюванні Галичини. Щоб позбутися небажаного д-ра Долинського, його звільнили зовсім з праці, відпускаючи на емеритуру з усіма «почестями».

Будучи офіційно емеритованим з державної служби, д-р Долинський не міг уже бути директором ані заліщицької ані стрийської лічниці. І так д-р Долинський ще у повній силі своїх фізичних та інтелектуальних спроможностей був змушений піти на пенсію, а на його місце до лічниці прийшов лікар-поляк. Та емеритура зробила його фактично зовсім незалежною людиною і, він, відкривши свою приватну лікарську канцелярію в Заліщиках, став на працю української громади.

Як колишній спортсмен, він цікавився спортивним життям і тому радо прийняв на себе обов'язок голови повітової управи руханково-спортивного товариства для молоді «Луг», яке стало дуже популярним у повіті, немов на злість полякам, які розв'язали були подібне товариство «Сокіл» у тридцятих роках.

В цілому повіті не було мабуть людини, яка б не знала бодай з виду д-ра Долинського. А з виду запам'ятати його було зовсім легко, бо нагадував він собою здоровенного козарлюгу; був він вище середнього росту, сильної будови та носив довгі козацькі вуса. Хоча він був зовсім лисий, а може і голив голову, він ніколи, навіть серед найбільшої зими, і тоді, коли

вибирався до хворого за кільканадцять кілометрів, не носив жодної шапки. Його голова морозів не боялася. Якщо хтось і не знав особисто д-ра Долинського, але побачивши взимку без шапки на вулиці добре збудовану людину з козацькими вусами — міг бути певний, що це ніхто інший, а д-р Маріян Долинський.

Маковей та Долинські, як добрі друзі, взаємно відвідували один одного та спільно обговорювали ті справи, які їм лежали на серці і через те д-р Маковей знав більше подробиць із життя свого приятеля, ніж будь-хто інший. Одного разу, коли Маковей вибирались на іменини до друга Маріяна, пані Ольга Маковей намовила свого чоловіка, щоб він щось написав з тої нагоди для д-ра Долинського. Маковей зайшов до свого кабінету і за декілька хвилин повернувся зі списаним куском паперу. Коли вони зайшли до вітальні д-ра Долинського д-р Маковей прочитав господареві ось такий вірш:

Sokole polski, z zawieszistym wąsem
Któryś krakusów ćwiczył długie lata
Dlaczego teraz z drwinami, z przekąsem
Tak lekceważysz cudną perłę świata?

Najpotężniejsze państwo w Europie!
Najszlachetniejszy naród na tym świecie!
I marzysz dalej o swym brudnym chłopie
I kochasz dalej hajdamackie dzieci?

Ty kochasz tych hajdamaków-bolszewików
Czapki już nie masz, z bosą głową chodzisz
A dalej będziesz chodził bez trzewików...

Ty ocknij się i zetnij łeb tej hydrze
Albo na wieki uśpij ją eterem,
A Stryja tobie pewnie nikt nie wydrze
I będziesz małopolskim bohaterem.

Як видно із цього вірша, Маковей взяв сюжет із політичних обставин д-ра Долинського і написав сатиру знову в польській, тобто в офіційній мові. Вірш своєю формою нагадує стиль оди, а за змістом є гіркою сатирою. В ній Маковей скопив не тільки важливіші події із життя Долинського з минулого, які стали на перешкоді до його дальшої професійної кар'єри, але й показав польську пиху та що поляки від нього хотіли б, а саме — відцуратися свого народу.

Розуміється, що д-р Долинський, як і всі гості, прослухавши таку оду-сатиру не тільки гірко посміялися, але й мали готову тему до розмови на цілий вечір.

Тоді як д-р Долинський займався різною легальною роботою для добра українського населення Заліщик і околиці, його сина Степана манила, як більшість молодих людей того часу, підпільна робота, безпосередня боротьба з ворогом. В ранніх роках Степан захопився був комуністичною ідеєю, але переконавшись наочно, як вона застосовується у підсоветській Україні, він перейшов під прапори боротьби українського націоналізму. Він був одним з учасників т. зв. «експропріаційної акції» в Городку біля Львова осінню 1932 р. і єдиний, що висмикнувся звідти, не попавши в руки польській поліції. Але, як то кажуть, до часу збанок воду носить, і дещо пізніше він опинився на лаві підсудних за приналежність до ОУН і був засуджений.

Війна захопила його в тюрмі; скорий упадок Польщі приніс звільнення С. Долинському і він повернувся до батьківського дому в Заліщиках. Але довго волею йому не довелося радуватися. В останніх днях грудня 1939 р. «визволителі»-большевики влаштували першу акцію на т. зв. «ворогів народу», серед яких опинилися найбільш свідомі й активні сини українського народу в Західній Україні. В Заліщиках на

список «ворогів народу» попали д-р Маріян Долинський з сином Степаном, Роман Скоморовський з дружиною та братом, Суярко-Животівський, колишній старшина Армії УНР та його дружина, дочка відомого діяча Буковини Омеляна Поповича та багато інших з Заліщик, а також чимало свідоміших селян з повіту. Обидвох Долинських, батька і старшого сина, бачили востаннє в місті Тернополі, як з кінцем 1939 р. їх провадили енкаведисти вулицями міста, батько як звичайно, без шапки, на чолі колони заарештованих селян Заліщищини. Дещо пізніше НКВД забрав і дружину д-ра Долинського та молодшого сина Володимира, абсолювента Заліщицької гімназії.

Батько зі старшим сином так і загинули в польовій тюрмі, а пані Долинська десь на засланні.

ВАСИЛЬ БАРАНИК

З-поміж широкого кола знайомств д-ра Маковея годиться згадати і про заліщицького адвоката Василя Бараника, який мав також неабияке відношення до учительської семінарії, а пізніше, до гімназії. Він же ж був і неофіційним правним дорадником студентів-українців і всі їхні клопоти пов'язані з національною дискримінацією передискутовувалися в домі Бараників, якого двері для українців-учнів були завжди відкриті, незалежно від пори року чи дня.

Василь Бараник народився в селі Кобиловолоки на Тербовельщині в 1880 році в селянській родині і, закінчивши юридичний факультет в Краківському університеті, в 1905 році прибув до Заліщик на адвокатську практику. Як адвокатський практикант він працював у канцелярії відомого суспільно-громадського та політичного діяча української Галичини д-ра Володимира Охримовича. Прибувши до Заліщик, Бараник

негайно включився в суспільно-громадське життя міста; в скорому часі він здобув собі загальне признання не тільки в Заліщиках, але і в цілому повіті і став одним з його найбільш визначних провідників. В 1910 році Бараник одружився з Марією Рудницькою, дочкою о. І. Рудницького, пароха села Торське і колишньою ученицею приватної жіночої семінарії в Заліщиках.



Василь Бараник

З вибухом війни в 1914 році В. Бараник був покликаний до війська і в ранзі хорунжого служив у пресовій квартирі штабу австрійської армії в Моравській Оставі, де він був керівником етнічної преси. В 1916 році він захворів на тиф і був перевезений до шпиталю у Львові. Видужавши, залишився тут аж до упадку Австрії. В часі Листопадового Зриву в 1918 році перейшов на службу Української Галицької Армії і був призначений до Секретаріату Військових Справ

як референт преси. Дещо пізніше В. Бараник був назначений уповноваженим уряду ЗО УНР на цілу Чортківську округу для боротьби з контрабандою. Літом 1919 року Бараник виїхав разом з урядом ЗО УНР за Збруч і перебував у Камянці Подільському. Він повернувся щойно в 1920 році і був негайно арештований польською окупаційною владою.

За польських часів Бараник був членом Центрального Комітету Українського Національно-Демократичного Об'єднання (УНДО) і з рамени цієї партії був обраний сенатором до польського сенату у Варшаві. Як сенатор, Бараник був заступником голови сенатсько бюджетової комісії, а одночасно виїжджав на різні віча, що їх влаштовували громадяни по цілій Галичині. Тому що послі і сенатори номінально мали свободу слова і їх, як народніх вибранців не можна було арештувати, чи сенаторів потягати до відповідальности за їхню діяльність, щойно після того як вони закінчили свою каденцію. І так, весною 1932 року Бараника прокуратура поставила під суд за його «проти-державний» виступ на одному з таких віч. Але, як виявилось, донос не був належно обґрунтований і суд присяглих звільнив його з вини і кари.

Завдяки Бараникові Заліщицький повіт був одним з краще організованих українських повітів Галичини. В самих Заліщиках В. Бараник був головою повітового відділу «Сільського Господаря» та директором філії Українбанку в Заліщиках, а також членом Управи товариства «Рідна Школа» та управи філії товариства «Просвіта». Крім того він провадив далі адвокатську канцелярію на спілку з адвокатом д-ром Антоном Винницьким.

Василь Бараник, як високопоставлена особа в українському політичному житті, мав широкі знайомства і в політичних польських колах та втішався великим авторитетом, як серед своїх так і серед поляків та жидів. Ці знайомства він використовував у різних урядових установах, як повітове староство та поліція, де він постійно обороняв українських селян повіту. Так само з пошаною ставилися до Бараника і в учительській семінарії, а пізніше гімназії в Заліщиках, що дуже часто ставала в пригоді українській молоді.

Дуже активно в українському суспільно-громадському житті була і пані Марія Бараник (1888 - 1955). Вона було головою повітового відділу Союзу Українок у Заліщиках і працювала також у товаристві «Рідна Школа» та інших організаціях. Обоє Бараники присвятили виїмково багато уваги для мобілізації здібної української селянської молоді до середніх шкіл та організації фондів на утримання чи, бодай, частинну допомогу учням, які походили з незаможних родин. Завдяки їхнім намовам та переконанням, як батьків дітей шкільного віку так і парохів по селах Заліщищини, кількість учнів-українців семінарії, а пізніше і гімназії, постійно зростала. Їхньою у великій мірі заслугою було й те, що не одна здібна селянська дитина, яка з огляду на свій матеріальний стан, була призначена служити може за кусок хліба в багатших господарів чи на панському фільварку, пішла здобувати середню освіту. При їхній моральній, а дуже часто і матеріальній підтримці, організованій товариством «Рідна Школа», деякі здібніші діти, навіть і бідніших батьків, здобували середню освіту і ставали більш корисними членами української спільноти.

Василь Бараник ціле своє життя провів у боротьбі з поляками за покращання долі свого народу, декілька разів був арештований і ставав під суд. Але доля покепкувала собі з нього, бо загинув він мученичою смертю не в польській тюрмі, але в совєтській. 19 вересня 1940 року В. Бараник був арештований совєтськими органами Н.К.В.Д. і запероторений до Чортківської тюрми, яку він знав ще з польських часів. Востаннє В. Бараника бачили в'язні на подвір'ю Чортківської тюрми весною 1941 року. Большевики, відступаючи перед наступом німців помордували багато в'язнів Чортківської тюрми, що їх було відкрито в перших

днях липня 1941, але серед них Бараника не було, його мусіли вивезти звідти ще до вибуху німецько-совєтської війни. З польських тюрем Бараник виходив на волю, але зі совєтської тюрми він уже не вийшов живим.

Його дружина Марія Бараник не була арештована; вона залишилася в Заліщиках і за німецької окупації; але перед наступом совєтських військ, вона вийшла на захід і, на старість, остаточно, опинилася зі своїми дітьми в Канаді. Вона померла в Торонті в 1955 році.

МАКОВЕЙ ТА СТУДЕНТИ СЕМІНАРІЙ

Д-р О. Маковей був людиною праці і, крім своїх обов'язків, як директор семінарії і праці над своїми літературними творами, знаходив ще час, щоб погугорити зі своїми молодими студентами-українцями. Він частенько збирав їх і виходив з ними на прогулюк на берег Дністра, найрадше над кручу проти цукроварні у селі Кострижівка, на буковинському боці. Там він читав їм свої ще недруковані твори, або оповідав прерізні цікаві історії, а в тому числі і зі свого власного життя. А він умів і мав що оповідати. За його батьківське ставлення до них, семінаристи любили його й поміж собою називали алею, якою вони разом з Маковеем ходили на прохід над Дністер, Алесю Маковея. Цю назву пізніше підхопило ціле місто і так її названо офіційно. Ця назва, як пам'ять про цю велику людину, збереглася ще й досі. На Дністром, на тому великому гранітному камені, де Маковей залюбки читав свої гумористичні твори, семінаристи видовбали напис: «Камінь д-ра Маковея».

Як доброму батькові і педагогові, семінаристи виявляли йому свою любов кожного року на другий

день Різдва, яке Маковей справляли згідно з українською традицією. В день св. Йосифа, вони організовано йшли до свого улюбленого директора, щоб зложити йому побажання з нагоди іменин. Маковей ж за це гостили їх, як своїх власних дітей.

Маковей не мали своїх власних дітей, але виховували свою племінницю Марію Бачинську, яку обдаровували батьківською опікою.* Крім того, д-р Маковей був постійним гостем у Захоронці Сестер Службниць, де перебували українські діти-сироти.

За порадою д-ра Маковея студент семінарії Іван Малюк зголосився до Сестер Службниць організувати у них дитячий хор. У скорому часі хор маленьких дітей почав виступати не тільки на сцені Народного Дому в Заліщиках, а навіть і в сусідніх селах. Для цього хору Маковей написав сам пісеньку та скомпонував до неї музику. Ця пісня ще не була друкована і при сучасних умовах в Україні мабуть і не буде, бо вона глибоко патріотична і дає вказівки молоді для кого і чому вона має віддати свою працю, труд і енергію. Ось її слова:

Привітайте щиро всім добром,

Нас дівчат і хлопців

Над Дністром,

Бо то йде, молоде,

Жваве покоління —

Поміж України —

І всіх за собою

Поведе.

Заросли у полі могилки,

Де спогили браття і батьки,

І вони з глибини,

* Марія Бачинська одружилася з Євгеном Дзеровичем, суддею у Тернополі, якого большевики арештували в 1941 р. як "ворога народу" і "зліквідували".

*Клизуть нам — не дайтеся,
Взіться і змагайтесь,
Жийте для своєї Вітчини.*

*І ми будем жити, як рідня,
Будем працювати всі щодня,
Щоб і ми між людьми
Всім здобули славу
І судьбу ласкаву,
Розумом і серцем
І грудьми.*

*Ми старі зів'яли від журби,
Від тяжкої з лихом боротьби,
Що село, скрізь було,
Море сліз і муки,
Горя і розпуки
І все пусто-марно
Прогуло.*

*Але ви остались молоді,
Що зросли у смутку і біді,
Ви за нас,
В добрий час,
Скинете всі пута
Й слава не забута
Знову засіяє
Для всіх нас.*

Привітайте широко.

слова О. Маковей.
музика О. Маковей.



Концерти влаштовувані цим хором утішалися великою фреквенцією і, коли перший раз І. Малюк приготував цю пісню до виступу, розучивши її на три голоси, аудиторія зробила д-рові Маковеві велику овацію, після чого діти із хору подали йому велику китицю квітів. Народові подобалося те, що Маковей не піддавався польським утискам, не відмежувався від нього тоді, коли настали важкі часи, але, ризикуючи не тільки своїм здоров'ям, але навіть і життям, кріпко стояв разом із погорджуваним і переслідуваним своїм народом, якого він був і сином і одним із духових провідників. За час свого побуту в Заліщиках Маковей видав дві збірки творів «Кроваве поле» (1921) і «Прижмуреним оком» (1923).

СМЕРТЬ І ПОХОРОН МАКОВЕЯ

Весною 1925 року в Заліщицькій семінарії відбулася остання, за директорства Маковей, матура, бо вже дня 21 серпня, улюбленого директора Осипа Маковей не стало між живими. Він помер на удар серця. Це був болючий удар і для семінарії і для української спільноти взагалі. В його особі українська молодь утратила великого педагога, українська література — великого письменника, а українська церква — глибоко віруючого мирянина, який своїм прив'язанням до неї та свого народу був гідним наслідування.

Хоча неблаганна смерть забрала цю людину під час вакацій, коли вже всі учні пороз'їжджались до своїх домів, та вістка про смерть Маковей, скоро наспіла до них. Студенти семінарії, ті, які студіювали і ті, що вже закінчили свої студії подбали про те, щоб гідно віддати останній поклін своєму директорові. Вони зорганізували свій хор під управою Володимира Титенича, який разом із численним громадянством За-

ліщиччини, брав участь у похороні. Похорон почався з подвір'я семінарії, де знаходилося житлове приміщення директора, о 1-ій годині по полудні і тривав аж до заходу сонця. Від учительського складу покійного прощав учитель Ю. Марчинський, від абсолювентів семінарії — Іван Котельницький, а від семінарійної молоді — двох учнів, таки на подвір'ї самої семінарії, яка в той час приміщувалася на другому поверсі заліщицького городського суду. Звідти похоронна процесія вирула вулицями міста, Соб'єського, св. Станислава та Шевченка до української церкви св. Покрови. Труну покійного везли три пари волів з позолоченими рогами, а за нею йшли делегації з кожного села заліщицького повіту зі своїми трубними оркестрами і вінками.

Але до церкви процесія не зайшла, бо о. В. Попадюк, парох церкви в Заліщиках і семінарійний катехит не дозволив, щоб тіло покійного Маковей занесли, згідно з християнською традицією до церкви.* Це була помста тої реакційної частини українського духовенства, яка не могла стерпіти навіть і слухних критичних завваг на котрого небудь члена духовного стану, вважаючи свій стан поза всякою критикою. Маковей, однак не звертав уваги на стан, але на характер людини і тому у своїх сатиричних творах, таких як «Казка про невдоволеного Русина», «Вдячний виборець», а особливо сатиричні поеми «Ревун», Маковей ударив по всіх тих, які патріотизм використовували для власної наживи. В цих сатирах, а особливо в поемі «Ревун», Маковей ударив також і по деяких членах духовного стану і за це він знайшовся на «чорній ли-

* Тут мабуть діяв не тільки сам о. Попадюк, а радше він виконував волю вищої єпархіяльної влади. Всі священники, які брали участь у похороні, це вже були старші віком і стажем душпастирі і, як таких, Консисторія в Станиславові не могла вже так легко суспендувати чи взагалі карати.

сті». Але не всі священики погоджувалися з таким присудом і розуміли, що не всі священики відповідають своїм високим завданням і через те критики поодиноких членів духовного стану не можна вважати критикою духовенства взагалі, а тим більше, не можна критичних завваг на адресу духовенства трактувати як безбожництво. До таких священиків належали о. декан Йосиф Фльорчук з Кулаковець, о. Іван Кочик зі Щитовець та о. декан Іван Рудницький з Торського, які разом ще з одним освящеников-гостем відправили похоронні богослуження на церковному подвір'ї. У похоронних богослуженнях взяли участь, крім семінарійного, ще і три інші хори, а саме: з самих таки Заліщик, з Добровлян та з села Торського, який прибув разом зі своїм парохом, о. Рудницьким. Сам о. Попадюк участі в похороні, а зокрема в похоронних богослуженнях, не брав і був на похороні тільки як звичайний громадянин. Самозрозуміло, що така поведінка пароха міста Заліщик обурила громадянство взагалі, а громадян Заліщик, зокрема,

Отець Й. Фльорчук, який діяв як господар-парох, попрощав Маковея від українського духовенства таки на церковному подвір'ї і тут же прощав його в останнє і представники мирян та української церковної громади. Після цього похоронна процесія вийшла знов на вулицю Шевченка, пройшла повільно у сторону міського цвинтаря, що знаходився при вул. Кілінського. На самому цвинтарі Маковея прощала вже світська українська громада, представники селянських мас, які прислали своїх делегатів з вінками. Надзвичайно патріотичне і глибоке своїм змістом прощальне слово виголосив господар зі села Касперовець Іван Попович, який дав відповідь усім тим, які намагалися підкопати атворитет Маковея, обороняючи свою власну шкуру.



Пам'ятник Маковесві в Заліщиках у міському городі напроти будинку, в якому він жив і працював.

Смерть і похорон Маковея був своєрідною маніфестацією Заліщиччини, яка ділом доказала, що вона уміє цінити заслуги своїх великих людей, людей, які жили, працювали і вмирали за свій нарі, за його кра-

ще майбутнє. Крім того, день похорону, 25-го серпня 1925 року, був днем жалоби, в якому взяли участь не лише українці, а й жиди, які на той день позамикали всі свої підприємства. Заліщицька земля стала місцем вічного спочинку для великого борця за душу української людини, письменника і педагога. Д-ра Осипа Маковея не стало, але пам'ять його залишилась в серцях тих, для кого він трудився. Навіть поляки визнали його заслуги для семінарії і поставили його портрет на почесному місці в канцелярії директора семінарії й гімназії і він стояв там аж доки його не зняли «московські визволителі» у вересні 1939 року і не замінили портретом Сталіна. Не забула Маковея українська Заліщищина і сьогодні під московською окупацією. В століття з дня його народження у 1967 році вона поставила йому пам'ятник у міському парку, якраз напроти будинку, в якому колись жив та учив д-р Осип Маковей.

СЕМІНАРІЯ ПІД НОВОЮ УПРАВОЮ

По смерті Маковея, в 1925-26 шкільному році обов'язки директора семінарії виконував один з найбільш скритих ворогів його поляк Юзеф Марчинський. Це в дійсності суперечило діючому ще австрійському закону, який вимагав, щоб директором семінарії був завжди українець. Старий закон залишився дійсним у статуткових книгах польської держави та залишилась дійсністю і стара польська політика супроти українців, яких дискриміновано на кожному кроці.

На розпорядження Марчинського почалося перекручування українських прізвищ на польський лад. Це викликало протест з боку учнів-українців та їхніх батьків. Польські міжнародні зобов'язання дати українцям Галичини автономію були мертвою буквою в

законах Польщі і політика влади у заліщицькій семінарії була тільки одним малим звеном у безуспішному намаганні польонізувати всіх і все. Одначе й Марчинському не довелося довго бути хоча б і тільки виконуючим обов'язки директора семінарії, бо по одному році урядування він був змушений відійти на пенсію (емеритуру) і виконування обов'язків директора перебрав на себе учитель історії та географі, Євген Котович. Це вже було згідно з вимогою закону в буквальному значенні, бо Є. Котович хоча і представляв себе як поляка та всеж таки він був «поляк грецько-католицького обжондку». Але з приходом Котовича розпорядження Марчинського залишалися надалі в силі відносно польонізації українських імен.

Одною важливою зміною, яку впроваджено по смерті Маковея у 1926 році було знесення коєдукації і семінарія продовжувала знову своє існування як хлопця школа. Хоча це й було згідно з рішенням міністерства освіти ще з 1919 року, але для української Заліщищини це не було практичне, бо дівчата не мали ніякої середньої школи.

Перед навчальним роком 1927-28 на директора семінарії Міністерство Освіти і Релігійних Віровизнань назначило директором учительської семінарії в Заліщиках Степана Галібея. Хто такий був Степан Галібей?

СТЕПАН ГАЛІБЕЙ

Будучи ще студентом університету у Львові, С. Галібей був активним членом українського студентського товариства «Академічна Громада». В лютому 1908 року він розпочав свою учительську працю в українській державній гімназії в Коломиї, де він учив фізику та математику. Там Галібей пробув, з перервою в часі війни, аж до літа 1927 року.

За цілий час свого перебування в Коломиї, учительський збір державної гімназії з українською мовою навчання, приватної дівочої гімназії Рідної Школи та управа коломийського кружка Українського Педагогічного Товариства (УПТ) ставились до нього з повним довір'ям. Як найкращим доказом такого довір'я може служити те, що УПТ віддало йому управу і нагляд над гуртожитком. Через деякий час він був навіть директором дівочої гімназії Рідної Школи в Коломиї.

Підчас 1-ої Світової війни, як старшина австрійської армії С. Галібей був ад'ютантом коменданта Запасного куреня 36-го стрілецького полку, де він допомагав багатьом українцям-інтелігентам, висилаючи їх у безпечні місця, вважаючи, що ще не прийшов час, щоб українці гинули в ім'я чужих інтересів. За часів Західньо-Української Народньої Республіки, Галібей був сотником стрільців коломийської округи.

З приходом С. Галібея на становище директора заліщицької семінарії життя в ній пожвавилось і попливло свіжим руслом. Він запровадив у семінарії зразковий порядок і скріпив дисципліну, як серед семінаристів, так і серед учительського складу, яка по смерті Маковея почала поступово підупадати. Він був добрим педагогом і вимогливим, ба, навіть строгим, але при тому, справедливим, завдяки чому, рівень знання учнів почав підвищуватись. Студентів семінарії він трактував однаково, без огляду на їхнє національне, чи соціальне походження. Прізвища учнів у шкільних документах і на свідоцтвах казав писати так, як вони звучали на рідній мові учня. Це було очевидним відступленням від політики Марчинського та Євг. Котовича і на цьому, звичайно, користали, головню в основному українці.

За його заходами почав виходити семінарійний друкований місячник "Echo nad Dniestrem", у якому поміщувалися різні статті учителів і учнів про шкільне життя та різні новини із науки, техніки, природознавства тощо. Час-від-часу поміщувались і фейлетони учнів на тему відносин у семінарії.

Увесь час директор С. Галібей старався усунути національну ворожнечу серед студентів, але той факт, що він як «службіст» у своїй канцелярії не дозволяв учням-українцям звертатись до нього на своїй рідній мові, викликавав протилежні наслідки. Своєю сумлінною працею, організаторським і педагогічним хистом, а що найважливіше, своєю лояльністю до польської влади, він дослужився чину візитатора Львівської Шкільної Кураторії, який він обняв з початком вересня 1929 року. Будучи на цьому становищі він і далі намагався погостити вогонь і воду — бути українцем і водночас лояльним до польської влади. Однак, ані його поведінка, ані те, що він був одружений із полькою не задовольняло польську пресу, а головню шовіністичний "Ilustrowany Kurier Codzienny" в Кракові, який постійно нападав на нього з закидом, що мовляв, Галібей «будує Україну у Львівській Кураторії», українізує народне шкільництво і на кожному кроці кривдить поляків.

зк Степан Галібей є чи не найкращим прикладом залованої і нещасливої людини, яка під впливом політичних умовин із українця-патріота перетворився в лояльного «пожонднего русіна». Але деяким польським шовіністичним колам і цього було замало і через те Галібей частенько був об'єктом нападів, як з боку поляків, так і українців. Він намагався служити двом панам і, зовсім зрозуміло, не міг догодити жодному.

ОСТАННІ РОКИ СЕМІНАРІЙ

З відходом Галібея з Заліщик обов'язки директора семінарії перебрав Євген Котович. Він, як і Галібей, був одружений з полькою і у нього вдома розговорною мовою була польська мова. Як учитель і як виконуючий обов'язки директора семінарії, Котович був найбільш строгий і через те був пострахом для цілої семінарії. Та по відношенні до учнів він був справедливий і не робив різниці між учнями-поляками та учнями-українцями, але недолюблював жидів. Його ціла школа назива «Геньом» і це магічне слово навіть серед найбільшого гамору викликало раптовий спокій і тишину.

Як виконуючий обов'язки директора, Котович не вводив нічого нового, а тільки продовжував політику свого попередника і тому протягом наступних двох років у семінарії продовжувалася політика і практика часів Галібея.

У вересні 1931 року Міністерство Віровизнань і Народної Освіти назначило директором семінарії Еміліяна Мисловського, поляка, хоча про нього ходили тихі поголоски, що він українець, який змінив своє прізвище. Він, назагал, не був поганою людиною і за нього трохи було свободніше дихати. Він пробув у Заліщиках тільки три роки.

За часів Мисловського у Польщі увійшов у силу закон із 11 березня 1932 р., який переводив реформу шкільництва, зокрема середнього. Згідно з цим законом ліквідовувались старі восьми-класові гімназії та учительські семінарії. Замість восьми-класових гімназій, до яких учні могли вступати із закінченою четвертою класою народної школи, запроваджувались нові чотири-класові гімназії, до яких приймалися учні із закінченою шостою класою народної школи, але з вступними іспитами. Після чотирьорічного навчання у

гімназії учень одержував свідоцтво т. зв. малої матури, яке давало йому право вступу до ліцеїв, що були вищим ступенем середньої школи. Ліцеї давали вже більш цілеспрямовану освіту й тому поділялися на гуманістичні, математично-природничі, педагогічні, і т. п. Наука в ліцєях тривала від двох до трьох років і, по успішному закінченню навчання, учні діставали повне свідоцтво зрілості, яке давало право вступу в університет, а педагогічні ліцеї давали право вчителювати в народніх школах. Отже, згідно із новою реформою кандидати на учителів мусіли вчитися два роки довше, ніж досі. Зовсім зрозуміло, що нові реформи переводилися поступово, так що Заліщицька семінарія мала ще перед собою декілька років життя. Це мало додатні сторони, бо учителі здобували кращі кваліфікації. Та для багатьох українських батьків це мало від'ємне значення, бо через незavidний економічний стан українського селянства, небагато було таких, що могли собі дозволити утримувати сина, чи дочку протягом семи років у середній школі. Для Заліщищини це було ще гірше й тим, що найближчий педагогічний ліцей відкривався у Станиславові. Це значно збільшувало кошти прожитку і додаткового транспорту. Коли до цього додати ще й те, що успішне закінчення такого ліцею в 1930-тих роках зовсім не давало заповістки, що молодий учитель чи учителька, української національності, одержить працю. Багато із них уже шукало праці і не могли її дістати. Розглядаючи всі аргументи, за і проти нової реформи, доводиться ствердити, що вона ще більше ускладнювала вступ української молоді до середніх шкіл, а вже зовсім комплікувала здобуття учительської професії.

Але для самих Заліщик нова реформа мала ще одну поважну загрозу, а саме, що із ліквідацією учительської семінарії, вони зовсім залишаться без се-

редньої школи, коли не рахувати городничої школи, що існувала тут уже довгі роки. В цей час уже декілька років існувала в Заліщиках приватна польська гімназія, але вона, фактично, із-за браку фондів, доживала останні дні свого існування. Все це разом промовляло за те, щоб за всяку ціну домогтися від уряду та шкільної влади, зокрема, дозволу на відкриття державної гімназії.

За збереження середньої школи в Заліщиках промовляли ще і три інші чинники, а саме: а) це була престижева справа самого таки міста, тим більше, що в тридцятих роках Заліщики перетворилися в одну з кращих літніх вакаційних осель. Поляки залюбки називали Заліщиччину «Польським Мераном»,* отже, як би то виглядало, щоб тут не було навіть одної загально-освітньої середньої школи? б) За збереження середньої школи в Заліщиках став увесь учительський склад семінарії, більшість якого була вже добре загосподарена в Заліщиках і їй залежало на праці; та в) може найважливішою справою — це було виховання молоді, не так уже тих кілька тисяч української молоді Заліщиччини, як десятки польської молоді, синів і дочок різних державних урядовців, із яких більшість була немісцевого походження.

Після довгих заходів по різних вищих державних інстанціях справа була вирішена на користь Заліщик і з початком вересня 1933 р. відкрито на місце поступово ліквідованої учительської семінарії державну гімназію. Тому що в 1932 р. в Заліщиках перебував на вакаціях сам «дзядек» Юзеф Пілсудський, чи може прямо для того, щоб одержати дозвід на гімназію в

* Меран — місто в південному Тиролю (тепер Італія), яке було найтеплішою місцевістю в Австро-Угорській імперії і через те улюбленим місцем відпочинку австрійської аристократії.

Заліщиках, нововідкриту гімназію названо іменем «Юзефа Пілсудського».

З закінченням шкільного року 1933/34 директор Мисловський покинув Заліщицьку учительську семінарію і гімназію, а на його місце прийшла цим разом, на зміну, вже жінка, стара панна, Зофія Павловська, полька, яка ставилася до українців зневажливо, хоча ніколи не дозволила собі на якісь виступи негідні учителя, а тим більше, директора семінарії. Ворожість її виявлялася у тому, що вона намагалася якнайбільше скоротити діяльність учнів-українців і навіть робила натяки проф. Жолевичеві, щоб він помалу ліквідував діючий там і відомий п. н. «Етнографічний Гурток», що був уже довголітньою семінарійною уснамовою в Заліщиках.

УЧНІВСЬКІ САМОДІЯЛЬНІ ГУРТКИ

Так як у кожній середній школі так само і в Заліщицькій учительській семінарії були різні самодіяльні групи, які гуртували в своїх рядах заінтересованих учнів у якісь окремій вузькій ділянці. Найбільше було різних спортових груп, але крім того існував ще й обов'язковий відділ військової підготовки відомий під назвою «Гуфєц Пжиспособєня Войсковєго». Тут мусіли належати учні старших років семінарії і тут давали їм лекції основного знання у військовому ділі. Крім того існували ще й на добровільній базі гуртки музичні, хорові, драматичні тощо. Деякі існували довше, а деякі коротше; це залежало чи було кому таким гуртком опікуватися і дбати про нього. Майже від самого початку відкриття семінарії за Польщі існував Самоосвітній гурток, а дещо пізніше, завдяки проф. О. Жолевичеві, був створений т. зв. «Українознавчий Гурток».

СТУДЕНТСЬКИЙ ХОР

Найстаршим самодіяльним гуртком у семінарії був такий хор, бо він, навіть якщо і на ділі не існував, то теоретично він усе був, щоб виступати на таких святах як «свято польської державности» — 11 листопада або свято конституції 3 травня. Українці звичайно уникали від активної участі в таких святкуваннях, але це не все було можливе. За виконанням усіх приписів сліdkували завжди дижурні професори, а зокрема польські шовіністи, які сліdkували за тим, що роблять українці. Отже хор у заліщицькій семінарії існував.

Хором у перших роках провадив українець, учитель Михайло Найдан, але коли прийшов на його місце учитель музики і співу поляк Здзіслав Кулінський, він перебрав на себе і обов'язки диригента хору. Кулінський був дуже нервовою людиною і погано ставився до українців. Проби хору відбувалися в позашкільних годинах. Крім загального хору українці творили і свій власний хор, яким диригували студенти семінарії. В 1926-27 рр. хором диригував кандидат Володимир Титенич, а в 1926-28 — Ярослав Смеречанський, який у березні 1928 р. влаштував гарний Шевченківський концерт. Стало це можливо тільки завдяки директорові С. Галібеєві. Цей хор мав уже свій власний репертуар, до якого входили різні церковні та народні пісні українських композиторів, як напр. «Ой три шляхи широкії» Топольницького; «Ой на горі там жєнці жнуть», «Їхав стрілець на війноньку» М. Гайворонського, «Засяло сонце золоте» Недільського та багато інших композиторів як Лисенка, Леонтовича, Вербицького тощо.

Діяльність українського хору послабла з відходом Я. Смеречанського, який закінчив семінарію весною 1925 р. Директор Є. Котович намагався відновити ді-

яльність хору і через те, що Кулінський не надавав-ся на організатора хору через свою шорсткість у поведінці з учнями, за це діло взявся кандидат Гриць Романко, родом з Добровлян, а пізніше Іван Ткачик. Розвинути діяльність хору до таких розмірів, як за часів Титенича чи Смеречанського було не легко. Спочатку це був тільки церковний хор, який співав релігійні пісні на шкільних богослуженнях у церкві. Котович, одначе, хотів похвалитися шкільним хором перед поляками і почав вимагати, щоб цей хор перетворити в загально-семінарійний, щоб він як цілість виступав раз у церкві, а раз у костелі. Що такий експеримент уже був раз проведений на терені семінарії та що він закінчився невдачею, дир. Котович або не знав, або не хотів знати.

Остаточно воля директора перемогла і Кулінський, як офіційний диригент хору, запросив учнів-поляків до існуючого українського хору і семінарійний хор розпочав свою діяльність спільними виступами раз у церкві, а раз у костелі. Але українці йшли співати до костела нерадо, тільки під примусом, а поляки також не дуже рвалися до співу і цей експеримент пораз другий в історії Заліщицької семінарії закінчився невдачею. З часом у хорі залишилися тільки українці і вони співали, як і перед тим, тільки у церкві.

В березні 1930 року цей мішаний українсько-польський хор семінаристів влаштував шкільний Шевченківський концерт. Тому що це було офіційно шкільне свято, на концерт прийшли всі повітові достойники включно із старостою та комендантом поліції. Одною з точок програми концерту була відома пісня «Засяло сонце золоте». Та ще не встигли хористи проспівати до кінця стрічку «Шумлять, шумлять прапори малинові», як зашуміло і в залі. Всі державні до-

стойники, зі старостою на чолі, остентаційно покинули залю, не чекаючи кінця концерту.

По концерті дісталось усім, але найбільше учителям музики і співу Куліньському, що упустив цю точку, складаючи, чи пак апробуючи програму концерту, за що він був відповідальний перед директором. Дістали нагану й учні-поляки з хору за те, що дались намовити співати пісню, яка своїм змістом була ніби «антипаньствова» (протидержавна). Той концерт, чи радше сама пісня «Засяло сонце золоте», стали заходом сонця для спільного семінарійного хору. Шкільний хор, як такий, перестав існувати.

Велике значення у розвитку студентського хору мав виступ Наддніпрянського хору Дмитра Котка в Заліщиках. Ярослав Смеречанський, вивчивши манеру співу Котка, пізніше, застосував її у семінарійному хорі. Український студентський хор здобув собі за його диригентури велике признание не тільки серед української громади, але й серед поляків. Вони не раз із заздрістю говорили, що хор українських студентів під керівництвом студента співає краще, ніж загальний семінарійний хор керований досвідченим учителем музики.

Нав'язуючи до українського студентського хору в Заліщиках треба згадати ще і про його виступ на похороні сл. п. Омеляна Поповича в березні 1930 р.

Омелян Поповиз (1855 - 1930) відомий буковинський політичний та громадський діяч, визначний публіцист, поет, редактор і педагог. Від 1892 р. він був інспектором українських шкіл на Буковині і завдяки йому та його невтомній праці Буковина вкрилася сіткою українських шкіл та гімназій, чим заслужив собі назву «батька українського шкільництва на Буковині». Від 1911 р. він був послом до буковинського союму, а коли в листопаді 1918 р. українці під австрій-

ською займанщиною взялися за будову української держави, Попович знайшовся у проводі її будівничих, як голова Українського Крайового Комітету, що скоро став Буковинською Делегатурою Української Національної Ради ЗУНР — західньо-українського парламенту. В Українській Національній Раді Поповича обрали заступником д-ра Петрушевича, тобто віцепрезидентом У.Н. Ради. Одночасно він став головою Шкільної Комісії УНРади. Крім того Попович був автором ряду шкільних підручників з української мови, а також власних спогадів п. н. «Відродження Буковини», двох збірок поезій та українсько-німецького словника.

Після окупації Буковини румунами О. Попович жив у Галичині і був інспектором «Рідної Школи» у Львові. Час-від-часу він приїжджав до Заліщик відвідати своїх двох доньок — Наталю та Ірину. Наталя — дружина заліщицького адвоката Романа Стефановича і про неї вже була згадка на іншому місці. Ірина була одружена з українським театральним артистом та кол. старшиною Армії УНР — Суярком-Животівським; вони обоє завідували українською крамницею споживчих товарів, що приміщувалася в будинку Народного Дому.

Перебуваючи на відвідинах у своїх доньок Омелян Попович помер наглою смертю 21 березня 1930 р.* Відправити тіло Покійного на його улюблену Буковину, для якої він присвятив свій весь вік, і там влаштувати йому похорон гідний віцепрезидента Української

* Український Енциклопедичний Словник подає дату смерті О. Поповича як 9 липня 1930, що є невірно. Українська Радянська Енциклопедія взагалі не згадує про цю заслужену для української справи людину, хоча подає біографічні інформації аж про 11-ох Попових, з яких тільки два подані як українці, 1 болгарин і аж вісім москалів, які нічим не прислужилися для українського народу.

Національної Ради ЗУНР було неможливо через румунську окупацію. У зв'язку з тим обидві доньки в порозумінню з представниками українського громадського життя в Заліщиках постановили поховати Поповича в Заліщиках. Похорон був величавий, бо українське населення Заліщик та околиці вміло оцінити заслуги Поповича перед українським народом. На похорон приїхали з Буковини два православні священики та делегація від українського академічного товариства при університеті у Чернівцях «Запороже», якого покійний був почесним батьком. Черновецькі студенти при допомозі учнів учительської семінарії в Заліщиках зорганізували, на швидку руку, хор, який гарно проспівав ціле похоронне богослуження. (На жаль і тут не обійшлося без скандалу, бо о. В. Попадюк, парох Заліщик заборонив занести тлінні останки покійного, що був православним, до греко-католицької церкви.)

Але участь українців греко-католиків у «православному похороні» не подобалися ані о. Попадюкові, який був також і катехитом у семінарії, ані шкільній владі, та ще до того спільний хор з православними студентами українцями з Буковини. Та найбільше потерпів за це диригент цього хору, студент останнього курсу семінарії, Гриць Романко, якого дирекція показала гривною у сумі 25 золотих та обниженням оцінки з поведінки, а о. Попадюк назвав його «еретиком».

ЕТНОГРАФІЧНИЙ ГУРТОК

В двадцятих роках на терені семінарії заходами проф. Жолевича був створений «Українознавчий Гурток». В цьому гуртку відбувалися гутірки та неформальні лекції з української літератури та історії. Але назва гуртка не сподобалася дир. Мисловському і він запропонував Жолевичеві, щоб гурток переіменувати на «Етнографічний». Проф. Жолевич, як опікун цього гуртка, самозрозуміло, не міг не послухати «ради»

директора і гурток у 1933 р. змінив свою назву. Та зі зміною назви довелося змінити і теми рефератів та дискусій. Цей гурток вибирав свою власну самоуправу і головою його в 1933-35 рр. був Степан Стасюк.

Безперечно, що гурток мусів повинуватися директорові, та етнографізм, на ділі, не дуже то змінив зміст діяльності гуртка, бо ж з етнографією пов'язані і література, і історія. Члени цього гуртка записували по своїх селах пісні, обряди, народні звичаї, пов'язані з весіллями, похоронами та різними святами. Ці записи учні передавали проф. Жолевичеві для евентуального використання. У зв'язку з цим читалися реферати і доповіді, на яких обговорювалися ці матеріали та аналізувалися їх історичні та літературні аспекти. В тридцятих роках, коли вже були перші роки гімназії, гурток намагався поставити навіть оперету Наталку Полтавку і все було б добре, бо акторів із добрими голосами було доволі, але тому, що семінарія була чоловічою, не було дівчат, які могли б грати ролі Терпелихи та Наталки. Дівчата, які вже були в гімназії, були ще замалі до таких ролей, а брати дівчат з-поза семінарії-гімназії проф. Жолевич побоювся. На тому і стала ціла акція. Гурток існував аж до кінця семінарії; в гімназії гуртка вже не відновлено, бо шкільна влада на те не погодилася.

НАЦІОНАЛЬНІ ВІДНОСИНИ У СЕМІНАРІІ

Відносини між учнями й учителями, як і між самими учнями в тридцятих роках не були надто добрими. Було багато учнів-поляків, які не робили жодної різниці між своїми товаришами українцями чи поляками, але й були такі шовіністи, які надробляли за тих нейтральних, користаючи з корисних для них обставин. Так само як і деякі вчителі, вони на кожному кроці намагалися доказувати учням-українцям, що територія, на якій вони живуть — не Україна, а Поль-

ща. Повторилися також і випадки, відомі перед війною. Наприклад, деякі вчителі дуже не любили, коли учні-українці приходили до школи у вишивках. В 1934 р. трапився випадок, що кандидат четвертого року, Степан Стасюк, прийшов на пробу хору, яка відбувалася увечері у вишитій сорочці. Пробу проводив учитель співу й музики, З. Кулінський, який, завваживши Стасюка, не звертаючись ні до кого, почав голосно бурмотіти: «Кто ту пжййдзе зі «села» одерве сен од грабі, од гною, зачина з себе комедіянта строїць».

На це з місця zareагував Стасюк, кажучи, що від професора він міг би почути щось мудріше. За це Кулінський викинув його за двері. Коли Стасюк вийшов і двері з гуркотом зачинилися за ним, Кулінський ще крикнув за ним: «Я ці «гримнем» братку, ти мнє паменташ».

Іншим же разом, як згадує Стасюк, вже перед самою матурою п'ятий курс мав останню годину з української літератури, яку проф. Жолевич провів дуже успішно і вона викликала велике враження серед семінаристів-українців. Це був уже час, коли міністерство освіти ввело було спеціальну шкільну молитву, розуміється польською мовою. Отже семінарист-поляк, Р. Гілевич, помолився згідно з законом. Після цього кандидат Стасюк проказав «Богородице Діво» по-українському, так як це було практиковано перед тим у семінарії. Після молитви проф. Жолевич вийшов, а до Стасюка приступив Гілевич і в гострій формі звернув йому увагу, що коли він хотів молитися, то повинен був сказати молитву приписану міністерством, а саме: «Дзенкі ці, Боже, за наукен». Це довело до словесної перепалки. Стасюк настоював на тому, що він має право молитися українською мовою, а Гілевич заперечував це, посуваючись що раз ближче до Стасюка. Коли Стасюк відіпхнув його від

себе, Гілевич накинувся на нього з кулаками. Одначе, він не сподівався того, що Стасюк може йому віддати. Коли Стасюкові було вже того забагато, він покори-
стувався і своїми руками, в висліді чого Гілевич опи-
нився під столом, звідки товариші витягнули його за-
кривавленого. Гілевич більше битися не схотів, але,
поправивши на собі одяг, побіг до директора. Це було
вже після останньої години навчання — директора
вже не було в канцелярії і справа мусіла бути від-
ложена на другий день.

Бійка в школі не віщувала нічого доброго, тим
більше для українця, а в директора справедливости,
мабуть, не буде — і тому Стасюк відразу пішов до
канцелярії сен. В. Бараника, так само, як це він зро-
бив був після пригоди з проф. Кулінським. Щоправ-
да, жоден з них не пробував добиватися кари для
Стасюка, бо в обох випадках, як Кулінський так і Гіле-
вич, провокували до такого вчинку.

Помилкою, одначе, було б думати, що всі вчите-
лі семінарії беззастережно одобрювали політику того
чи іншого директора, чи навіть свого колеги вчителя,
якщо вони застосовували дискримінаційні методи су-
проти українців, чи провокували часом не до конечно
правильної поведінки. Навпаки, серед учителів були
і щирі оборонці учнів. До таких належав О. Жоле-
вич, та катехити-українці. Отець В. Попадюк, який
перебував у Заліщиках аж до 1932 р., не раз ставав у
обороні учнів-українців. Так само робили його наступ-
ники о. Осип Камінський, о. Ричаківський та о. Чорний.

Отець О. Камінський прийшов на місце о. Попадю-
ка в 1932 році й був лише один рік. Це була людина
кришталного характеру і знаменитий педагог. Він
не дотримувався старих методів навчання релігії і
свої години перетворював у філософічні дискусії. За
це його скоро полюбили учні й ставилися до нього з

великою пошаною. Крім того він був відомий зі свого прекрасного голосу. Під цим оглядом він дорівнював парохів Заліщик о. П. Мельничукові, і вони вдвійку своїми чудовими голосами стягали до церкви не тільки своїх парохіян греко-католиків, але навіть і чужинців, які приходили, щоб насолоджуватися співом цих обох священиків.

Не зважаючи на свою популярність, о. Камінський не затримався довго в Заліщиках. По одному році (1932 - 33) він відійшов і на його місце прийшов о. Ричаківський. Невідомо, було це з волі греко-като-



Група семінаристів українців зі своїм катехитом о. Ричаківським у 1933 р. Сидять на землі: (з ліва до права) Володимир Андрухович, Володимир Степаняк, і Богдан Юрійчук, Богдан Маліглова і Володимир Снігур. Другий ряд (сидять): Степан Стасюк, о. Ричаківський і Ярослав Баранецький; Стоять: Богдан Т. Гнатюк, Теодосій Казісвич, Микола Сопівник, Василь Ніньовський, Петро Гуйван, Ярослав Майданюк і Володимир Корінь.

лицької консисторії в Станиславові, чи з волі самих священників, але о. Ричаківський також затримався у Заліщиках тільки один рік і на його місце прийшов о. Чорний, який у відміну від своїх попередників видержав на посаді катехита вже два роки, тобто аж до весни 1936 р. Усі ці катехити були не тільки добрими вчителями, але також добрими опікунами своїх студентів, розуміли їх і намагалися допомагати їм, коли така допомога була потрібна. А допомагати дійсно було треба. Умови в семінарії були такі ненормальні, що навіть господар кляси, який звичайно обороняє своїх учнів, якщо йшлося про українців, вимагав для них дуже суворих оцінок. Прикладом може служити такий випадок:

В 1930 році до семінарії прийнято сорок учнів, більшість з них українці, але вже по першій учительській конференції, на якій обговорювалися успіхи в навчанні, «відпало» 10 учнів. Не зважаючи на різні зміни, які заходили протягом п'ятирічного навчання у семінарії, до матури в 1935 р. дійшло 30 кандидатів, з них 17 українців та 13 поляків. Головою матуральної комісії була директорка семінарії, Зофія Павловська, і матуру здало всього 17 кандидатів, що становило 56%; 13 кандидатів, себто 44% не здали матури. Невже це можливе, щоб по п'ятьох роках навчання майже половина кандидатів не була належно приготована до матури? Навіть якщо так, то це кидало дуже погане світло на цілу школу. До речі, навіть з тих 17-ти щасливців, що склали матуральні іспити, господар кляси випускників, Воляк, вимагав, щоб деяким українцям знизити оцінку з поведінки з «дуже добре» на «добре», тому, що «вони забагато цікавилися політикою». Тільки після довгого переконування інших учителів зуміли змінити думку господаря кляси, мотивуючи це тим, що знижена оцінка за поведінку зменшувала б і так

дуже обмежені для учителів-українців можливості одержати працю в школі.* І це все діялося тоді, коли в цілій Польщі відчувався жажливий брак учителів, зокрема на українських та білоруських землях. З наведеного прикладу можна зробити висновок, що в Заліщицькій семінарії були намагання допустити якнайменше молодих кандидатів до вчительської професії. Між іншим, це діялось тоді, коли в Польщі почало раптово занепадати шкільництво. Про такий стан найкраще свідчить те, що в 1932-33 шкільному році було 6% дітей шкільного віку не охоплених школою, а в 1935-36 шк. році кількість дітей, не охоплених народною школою, зросла до 11%, більшість з них, розуміється, на українських та білоруських землях. Це також вказує, чому 1932 року було не цілих 5.000 учителів-українців затрунених у державних народних школах на понад 74.000 учительських етатів у цілій Польщі, тоді коли на одного вчителя припадало від 60 учнів в однокласових школах до понад 42 учні в семикласових школах.

ЙОСИФ ШВАРЦ

Крім катехитів, великим оборонцем учнів був і вчитель німецької мови та ботаніки, Йосиф Шварц. Сам він був німецького походження, але народжений вже у Заліщиках. Чи він почував себе поляком, важко сказати, у всякому разі він був римо-католик. Однак, коли восени 1939 року Західню Україну зайняли большевики, Йосиф Шварц, скориставши з советсько-німецького договору про виміну німців із захоплених

* Тут мається на увазі тодішнього кандидата Степана Стасюка, якому проф. Воляк намагався знизити оцінку з поведінки, про що він довідався уже значно пізніше від самого таки катехита о. Чорного

совстами теренів, виїхав до Німеччини й перебував на теренах Західньої Польщі під німецькою окупацією, у Лодзі. Цим разом проф. Шварц був уже німцем. Сам він не виявляв зацікавлення політикою, зокрема не втручався у польсько-українські суперечки. Будучи римо-католиком та ще й таким, що його дочка, відвідуючи Заліщицьку гімназію, належала до польської молодечої організації, проф. Шварц рахувався у поляків за свого і це давало йому більші можливості ставати в обороні учнів взагалі, а українців зокрема, як людини безсторонньої. Поза його професійною роботою Й. Шварц цікавився ще й археологічними знахідками, яких у Заліщиках було доволі, зокрема різного роду керамічних предметів. Їх постійно відкопували недалеко цегольні на Садичі, де брали глину на цеглу. Це не були систематичні археологічні розкопки і вони базувалися головню на знайомствах серед землекопів-робітників цегольні. Ці робітники, знайшовши слід якихось черепків, старанно їх визбирували та віддавали своїм клієнтам, а одним з них був власне професор семінарії Йосиф Шварц. В тому ж відношенні він конкурував з іншим любителем і збирачем передісторичної кераміки, Маріяном Панасом.

МАРІАН ПАНАС

Також близько пов'язаною особою з семінарією був Маріян Панас. Це була надзвичайно здібна людина, відданий українець, який не любив самих слів, але діла. В часі Листопадового Зриву 1918 р. він, як старшина ще австрійської армії, перейшов на службу до Західно-Української Народної Республіки й брав активну участь в обороні Львова в листопаді 1918 р. По війні він приїхав до Заліщик і тут на спілку з братами Романом та Маркіяном Скоморовським заснував

«Українську Книгарню», якою завідували брати Скоморовські, зокрема Роман. Останній був також і організаційним референтом повітової команди «Лугів», що її очолював д-р М. Долинський. Але в книгарні Панас не працював і, зрештою, вона не давала аж таких зисків, щоб з неї могло вижити аж троє людей. Основним зайняттям М. Панаса були приватні лекції для учнів семінарії, а пізніше гімназії, які не встигали з предметами в школі. Під цим оглядом він був неофіційним членом учительського складу семінарії. А інструктором математики, фізики, німецької мови, а пізніше, коли було відкрито гімназію, то й латинської мови — взагалі майже кожного предмету, що його вивчали в середній школі — він був дуже добрим. Його знали й шанували всі учителі семінарії й гімназії, бо на т. зв. «вивідівки» за своїх учнів ходив він сам і був у постійному контакті з учителями. Зрештою, це були самі ж таки вчителі, що рекомендували учням чи їхнім батькам Маріяна Панаса як допоміжну учительську силу. Сам Панас був надзвичайно працьовитою людиною, любив дисципліну й від своїх учнів вимагав також праці й самодисципліни. Якщо він бачив, що для того чи іншого дорученого йому учня немає виглядів на успішне закінчення шкільного року, він взагалі відмовлявся його вчити. Самозрозуміло, що більшість його учнів походила з польських, або з жидівських родин, де не сини чи дочки рвалися до середньої школи, але їх посилали туди батьки й добре платили за додаткові інструкції.

М. Панас був одружений з колишньою ученицею заліщицької жіночої семінарії, Варварою Ягнич, яка у повоєнні роки вчителювала в селах Заліщищини — Колодрібка, Винятинці та ін. Тому, що з своєї платні Панас не міг утримати сім'ї (у них був один син), його дружина продовжувала працювати в селі, а він

у самих Заліщиках. Панас жваво цікавився українським суспільно-громадським життям і брав у ньому активну участь. У вільні хвилини, яких у нього під час шкільного року було небагато, він займався збиранням передісторичної кераміки, яку йому доставляли робітники- українці з заліщицької цегольні. Копавши землю на цеглу, там знаходили багато різного череп'я, яке Панас старанно зліплював. Завдяки цьому його квартира була завжди заповнена різними горшками, збанками, мисками тощо, які він пізніше вже скомплектовані віддавав до Українського Національного Музею у Львові, або до місцевого музею у Заліщиках. Це була ще одна ділянка, в якій Йосиф Шварц та Маріян Панас мали однакове зацікавлення, що робило їх добрими приятелями, а одночасно й гострими конкурентами.

М. Панас залишився в Заліщиках і за часів большевицької окупації, працював секретарем Міського Комітету, а опісля Міської Ради, аж до вибуху німецько-советської війни. В перші дні війни його заарештувало НКВД і так по ньому й слід застиг. Його дружина залишилась сама з малолітнім сином.

КЛІТИНА ОУН У СЕМІНАРІЇ

В 1929 - 30 шкільному році з ініціативи Дмитра Потятиника, учня семінарії, заснувалася клітина ОУН, яка у своєму першому етапі начисляла всього три члени, тобто крім самого Потятиника, до неї належали ще Григорій Романко та Іван Ткачик. Незабаром постали ще й інші клітини, зорганізовані членами первісного гуртка. Члени цих клітин були добре законспіровані і кожний член знав тільки членів свого гуртка чи клітини. Спочатку це була клітина Української Військової Організації, але пізніше була перемі-

нена на клітину Організації Українських Націоналістів (ОУН). Члени клітин ОУН провадили дискусії на різні актуальні теми, читали різні українські часописи й журнали, видавані за кордоном, зокрема паризьке «Українське Слово», «Розбудова Нації» та підпільний пресовий орган УВО-ОУН «Сурму».

Кожної неділі гуртки цієї підпільної організації влаштовували свої сходи, звичайно за містом, а найчастіше у гайку Воцилівка, який лежав на північний схід від міста, недалеко залізничної станції. Густо зарослі узбіччя величезної яруги дозволяли на потрібну конспірацію, і в разі несподіваного наскоку поліції завжди можна було сховатися або вдавати, що це звичайна собі забава молодих хлопців. До програми таких сходів належав також ідеологічний вишкіл, який набувалося при допомозі читання часопису «Сурма», журналу «Розбудова Нації» тощо.

Спочатку учні українці семінарії, члени УВО мали бойкотувати відділи військової підготовки при середніх школах, відомих п. н. «Гуфци Пжиспособеня Войскового» (Відділи Військової Підготовки). Пізніше прийшло було окреме розпорядження Проводу ОУН вписуватися до таких відділів, і учні-українці, замість дотеперішнього бойкотування цих відділів, почали вписуватись до них і вчитися військового діла.

У місті Заліщики знаходилася повітова команда УВО, яка мала чотири відділи, а саме: а) організаційний; б) вишкільний; в) фінансовий та г) кольпортажний. Заліщицька повітова командатура УВО була в зв'язку з Коломисю та Станиславовом і її кольпортажний відділ одержував місячно різними підпільними засобами 40 кілограмів газети «Сурма», друкованої на тонкому папері. Частина цього матеріалу розходилася на терені Заліщицького та Борщівського повітів, але більшість його перепачковувалась через ор-

ганізаційний осередок у містечку Скала над Збручем на підсоветську Україну, де її розповсюджували далі.

Влітку 1930 року члени клітини ОУН при Заліщицькій семінарії Дмитро Потятиник, Мирослав Осадчук, Григорій Романко та Тадей Юрійчук взяли участь у нелегальному з'їзді УВО-ОУН, що його Організація влаштувала в Горгіанах* під виглядом студентської прогулянки.

Організаційний Відділ заліщицької командантури ОУН, в якому найбільш рухливим елементом були учні семінарії, розбудував організаційну сітку на терені цілого повіту. В ході праці літом 1932 року польській поліції вдалося зовсім випадково відкрити одну клітину в селі Винятинці. Це мало далекосяглі наслідки не тільки для самих Винятинців, але також і для семінарії, ба навіть і поза нею. Поліція почала арештовувати всіх підозрілих у приналежності до ОУН і, в зв'язку з цим, до в'язниці попало понад десяток людей з самих Винятинців, вісім учнів з учительської семінарії в Заліщиках, двоє з містечка Товсте, заліщицького повіту (Степан Голик та абсолювентка учительської семінарії Ольга Гой), ба навіть з Коломиї — абсолювенти заліщицької семінарії Євген Онищук, студент Львівської Політехніки та Роман Мигаль, студент права Львівського університету.

В семінарії почались арештування тому, що там тоді був учнем Ярослав Богдан Комарницький, родом з Винятинців, і поліція шукала на терені семінарії можливого звена ОУН, з яким Винятинці були пов'язані. У висліді цього поліція арештувала Ярослава

* Горгіани — це найменш доступна й найслабше заселена частина Українських Карпат, розташована на захід від ріки Прут та Ясіньського перевалу, з заходу замикається річками Мизунка та Ріка. Тут знаходиться відомий туристам гірський шпиль "Сивуля", 1836 метрів висоти.

Комарницького, Дмитра Потятиника, Мирослава Осадчука, Юрія Дідура, Гриця Романка та Тадея Юрійчука. У зв'язку з арештом Я. Комарницького, поліція арештувала ще його старшого брата, Антона Комарницького, який якраз тоді повертався з Франції додому.

Разом усіх арештованих було 24 і їх обвинувачувалося в «державній зраді» (Процес А. Прокопчука і товаришів).^{*} Арештовані деякий час сиділи в заліщицькій тюрмі, а опісля їх було переведено до тюрми в Чорткові. Поки прокуратура призбирала матеріали для обвинувачення, проминуло 11 місяців. Щойно 22 травня 1933 р. розпочався судовий процес, який тривав 12 днів. Оборонцями обвинувачених у приналежності до ОУН були адвокати: д-р Володимир Електорович, д-р Михайло Росляк та д-р Остап Юрчинський. Суд відбувався перед лавою присяглих і закінчився 4 червня 1933 р. в год. 3-ій ранку.

На основі рішення суду присяглих, Трибунал оголосив такий присуд: Дмитро Потятиник — три і пів року тюрми; Антін Комарницький — три роки; Євген Онищук, Павло Микитин, Дмитро Гембатюк та Дам'ян Королик — по півтора року; Ярослав Комарницький,^{*} Іван Лилик, син Андрія та Григорій Романко — по одному рокові. Іван Лилик, син Проця — вісім місяців, чотирьох підсудних — по шість місяців та двох — по три місяці тюрми. Сімох обвинувачених, між ними трьох семінаристів (Тадей Юрійчук, Мирослав Осадчук та Юрій Дідур), а також абсольтвентка

^{*} Я. Комарницького арештували були також більшовики в 1940 році і з вибухом німецько-совєтської війни замордували його разом з іншими політичними в'язнями. З початком липня 1941 року його тіло родина розпізнала у спільній могилі на подвір'ю Чортківської тюрми.

семінарії, Ольга Гой, були звільнені від вини і кари. Один підсудний, Роман Мигаль, не дістав присуду і його справу було відкладено на пізніше, тобто він мав ще раз ставати перед суд.

У зв'язку з тією подією слід навести один цікавий епізод.

В роках 1929 - 31 в Заліщицькій семінарії учив дуже здібний учитель психології, д-р Е. Рогман (Rohmann), родом з західньої Польщі, мабуть, німець з походження. Він ставився дуже критично до польської політики в Галичині, а до українців ставився прихильно. За його ініціативою учні семінарії зорганізували «Дискусійний Клуб», де між різними темами вони обговорювали й польсько-українські відносини. До клубу могли належати всі зацікавлені без огляду на національність; всі справи дискутувались доволі свободно. З уваги на обізнаність д-ра Рогмана з поглядами учнів, поляки задумали використати його як свідка проти заарештованих учнів та абсолювентів українців у згаданому процесі. В той час д-р Рогман працював уже як директор жіночої семінарії в Чорткові. Його поява в Окружному суді зовсім не вийшла на користь прокуратурі, бо д-р Рогман із свідка став фактичним оборонцем підсудних, чим здобув собі загальне признание як людина чесна та гідна довір'я, яким його обдарували молоді учні в дискусійному клубі, під його проводом.

Арешти студентів та процеси над ними за приналежність до ОУН не зліквідували клітини ОУН у Заліщицькій семінарії, а лише сповільнили її працю. Постійні арешти усіх свідомих українців польською владою спричинились до того, що серед народу до всіх арештованих за політику ставились із пошаною і пієтизмом. На місце заарештованих провідників приходили нові молоді люди, готові ризикувати за всена-

родню справу. В 1934 році клітина ОУН при семінарії посилила свою діяльність цим разом заходами Івана Бараника, сина сенатора Бараника, якого всі звали «Аньо». На чолі цієї клітини став Володимир Корінь, а членами були: Богдан Гнатюк, Ю. Гуняк, Степан Стасюк та В. Степаняк. Було в плані zorganizувати ще чотири звена, але в той час семінарія поступово ліквідувалася, а в нижчих класах гімназії запроваджувано вже зовсім інші порядки, а що найважливіше, приймали дуже мало українців, і наміченого плану не вдалося зреалізувати. Ця клітина зосереджувала свою увагу в основному на ідеологічний вишкіл і для цього використовувались орган ОУН «Сурма» та твори д-ра Д. Донцова. На сходах звичайно обговорювались якісь окремі аспекти з життя нації, як напр. аграрна політика в Українській державі, церква та націоналізм і т. п. (Із згаданої п'ятки Ю. Гуняк загинув у Львові по другому приході большевиків як крайовий організаційний референт ОУН(б).)

**

Весною 1936 року у Заліщицькій семінарії відбувся останній випуск молодих учителів і учительська семінарія, як установа, що виховувала нові кадри учителів — перестала існувати. Учні семінаристи, які не мали щастя успішно скласти матуральні іспити, могли ще раз складати спеціально для них приготовані іспити весною наступного року. Цим давалося змогу всім тим, які скінчили п'ять років навчання в семінарії, дістати диплом фахового учителя народних шкіл. Але диплом ще не був запорукою того, що абсолювент-українець дістане працю, хоча у той час учителів бракувало. Це був якраз період нових шкільних реформ, але одночасно і занепаду шкільництва в Польщі, що до нього у великій мірі причинилася й загально-світова економічна криза.

Тут варто згадати й те, що не всі абсолювенти учительської семінарії йшли на учительську працю. Деякі з них не могли дістати праці лише тому, що були українцями, деякі дістали працю за заяви лояльності, а деякі навіть не старалися дістати працю, бо йшли продовжати свої студії в університетах, поповнивши необхідними предметами семінарійну матуру. Отже для них семінарія була тільки засобом у здобутті середньої освіти.

Заліщицька учительська семінарія проіснувала 37 років, з чотирорічною перервою підчас першої світової війни, отже в дійсності тільки 33 роки. Але за цей час вона дала цілий ряд загартованих від ранніх років робітників на українській ниві.

*Важна є річ мати, багато
відомостей, але важнійша -
мати чесний характер.*

27. марта 1925.

Осин Маковей

ДЕРЖАВНА ГІМНАЗІЯ В ЗАЛІЩИКАХ

НОВА ШКОЛА — НОВІ ПОРЯДКИ

У червні 1933 р. в Заліщицькій учительській семінарії відбулися записи до четвертої класи восьми-класової гімназії старого типу, а також до першої класи гімназії нововведеного т. зв. нового типу. До гімназії нового типу, яка мала чотири класи, приймали учнів з шостої класи народної школи після вступних іспитів.

У вересні цього ж самого року, поруч з вигасаючими класами семінарії, почалося навчання і в гімназійних класах. Гімназія, у відміну до семінарії, була коєдукаційною і приміщувалася так як і семінарія в останніх роках, в будинку колишнього Інтернату, при якому була побудована для потреб школи ще і модерна руханкова зала. На жаль, у відміну від семінарії, гімназія уже не була утравістичною, але польською, і навчання у ній відбувалося тільки в польській мові.

Учительський склад семінарії залишався і в гімназії той самий, крім того, що прийшли нові учителі тільки до деяких предметів, а зокрема до латинської мови, яка в гімназії була обов'язковим предметом.

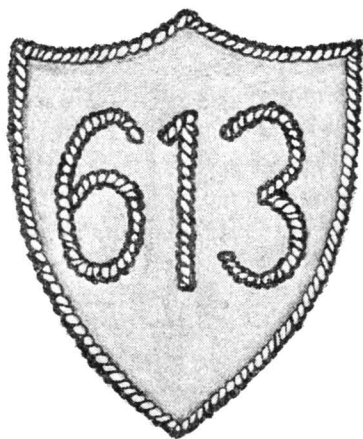
У гімназії, на відміну від семінарії, усі учні зобов'язані були носити однострої темно-голубого кольору, як хлопці так і дівчата. До уніформи хлопця належали шапка з круглим дном та чорним коротким дашком, жакет, штани, біла сорочка та темноглуба краватка; а для дівчини: спідниця, блуза й берет того самого що і для хлопців темноглубого кольору. Вздовж зовнішніх швів на штанах, довкола долішньої

частини рукавів жакетів, чи блузок так як і довкруги денця шапки чи беретки були блакитні вузькі вставки для учнів від першої до четвертої класи гімназії нового типу та для учнів від першої до шостої класи, включно, старого типу. Учні сьомої та восьмої клас старого типу, як і учні ліцеїв, мали вставки темномалинового кольору. Крім того усі учні мусіли носити на лівому рукаві повище ліктя надане Міністерством Освіти число середньої школи, яке для Заліщицької гімназії було «613».

Числа середніх шкіл Польщі були виhaftовані сріблом на щитиках, розміру приблизно $2 \times 2 \frac{3}{4}$ цілі, ясно-синього кольору для нижчих клас та малинового кольору для сьомої та восьмої клас гімназії старого типу або для новозформованих ліцеїв. Краями щитика була також срібна обвідка для нижчих та золота для вищих клас у формі шнурочка шириною коло трьох міліметрів. На шапках і беретах мала завжди бути причеплена округлої форми металева відзнака, на якій, на тлі відкритої книжки, був зображений запалений смолоскип. Назагал це були гарні однострої і шкільна влада строго пильнувала, щоб учні й учениці ходили завжди в одностроях та обов'язково зі щитиком на лівому рукаві. Навіть літом, коли учні ходили тільки в сорочках, а учениці в блузах, вони були зобов'язані пришивати до рукавів щитики з числом гімназії.

Учні з молодших клас гімназії радо носили свій однострій, бо він надавав їм певного престижу, але учні старших клас, які вже вечорами вибиралися «на кавалерку», воліли вбирати цивільний одяг і в зв'язку з цим мусіли уникати зустрічей з професорами. Тоді панувала засада, що учень середньої школи мусить завжди і всюди поводитися примірно, щоб не приніс сорому своїй школі. Коли когось з учнів приловлено на

такому «злочині», як прохід по місті у цивільному одязі, то вже на наступний день, він чи вона, мали неприємну розмову у канцелярії директора. Повторні відвідини канцелярії гімназії у тій самій справі означали обниження поведінки, а це вже була неабияка кара.



Ю. Жолевич, В. Верига, В. Стасюк і щитик з числом гімназії.

З нових учителів, які появилися в гімназії були: Ян Бесага до латинської мови та математик — Ян Кубічек. Також прийшла і учителька руханки для дівчат, а хлопців руханки навчав Ян Шварц, брат Йосифа Шварца, якого всі позаочно називали Ясько Шварц, а його брата Юзько Шварц. Всі ці учителі були поляками. Учитель руханки був також відповідальний за спортове життя семінарії та гімназії, яке в Заліщиках було доволі жваве. Тут уже не робилося різниці між поляками, українцями і жидами. Зрештою Ян Шварц політикою не цікавився так само як і його брат Йосиф.

Заліщицька гімназія була не тільки польською, у розумінні мови навчання, але також і за своїм на-

ціональним складом учнів, бо на 30 прийнятих до гімназії учнів на перший рік, тільки четверо були українці. Хто ж були ці щасливці, що дісталися в ряди учнів гімназії? Це були діти найбільш авторитетних і впливових українських родин Заліщик, яких польська адміністрація аж ніяк не могла не допустити до шкільної лавки, якщо не хотіла наразитися на зайві скарги в пресі, а то може навіть і в соймі, чи сенаті. Беручи поазбучно, це були: Анна Бараник, дочка адвоката і бувшого сенатора; Володимир Долинський, син відомого лікаря та колишнього директора Загальної Лічниці в Заліщиках; Лідія Кашовська, дочка судді городського суду в Заліщиках та Іванна Левицька, племінниця згаданого вже д-ра Долинського, який був її опікуном. Отже, допущено цих учнів-українців не з почуття «справедливості» супроти автохтонів Галичини, чи Заліщицького повіту зокрема, але прямо тому, щоб уникнути неприємностей для себе самих. Подібне співвідношення числа учнів-українців до числа поляків було і в першій класі нового типу гімназії.

Немає сумніву, що мала кількість учнів-українців у гімназії була спричинена також і невідрадними економічними умовами. У той час панувала універсальна економічна криза, яка в Галичині найбільше далася в знаки українській громаді, що була здана на власні сили. Коли селянин, робітник, купець, чи ремісник посилав своїх дітей до гімназії, то він мусів платити 220 золотих річно самої шкільної оплати та 30-40 зол. за утримання дитини зі своїм додатком до її утримання деяких харчових продуктів. Це була жахливо велика оплата тоді, коли 100 кілограмів пшениці не коштувало навіть десять золотих, а сільсько-господарський робітник не міг заробити навіть одного золотого на день. В той самий час державні урядовці (на практиці — це були поляки, бо тільки вони мали на ті

посади доступ без труднощів) платили половину того, що мусів платити селянин, себто 110 золотих річно.

Правда, теоретично була ще одна можливість дістати знижку шкільної оплати для учнів-стипендіатів. Стипендії уділяли волосні громади, але таку стипендію не легко було дістати навіть і здібному учневі і то тоді, коли вона була легально схвалена відповідними чинниками. Польська бюрократія уміла завжди знайти якийсь претекст, щоб призначених на стипендію грошей не виплатити. Але навіть і тоді вже була полегша для батьків стипендіята, бо вони вже мусіли платити тільки половину, а то й менше, визначеної шкільної оплати.



Василь Верига, учень 1-ої класи гімназії 1936 р.

Однаке, головною причиною малої кількості української молоді в середніх школах було те, що поляки для українців ставили різні перепони. В 1936 році до вступних іспитів на перший рік гімназії зголосилося коло двадцяти учнів-українців з самих Заліщик і повіту. Більшість з них успішно здала вступні іспити, але як виявилось, для них не було місця. До 1-ої класи нового типу (старого типу гімназії тоді уже не було) було прийнято 45 учнів, себто найвище допускательне законом число у класі середньої школи. На 45 учнів прийнято 27 поляків, 9 українців і 9 жидів. Це можна б було приписати збігові обставин, якщо б не те, що в 1937 році наплив учнів був такий великий,

що було створено два відділи 1-ої класи, по 45 учнів кожний. І тут знову повторилося співвідношення числа учнів-українців до числа учнів-поляків з попереднього року: до кожного відділу прийняли по 9 українців і по 9 жидів та по 27 поляків. Багато українців, що приступали до вступних іспитів були розчаровані, — одні тим, що здали вступні іспити, але «з браку місця» не були прийняті, а інші тому, що не поздавали. Отже, це не був випадок, але, як видно, таки політика, яка встановляла для українців (і жидів) т. зв. «нумерус клявзус». І це діялося в той час, коли найближча державна гімназія з українською мовою навчання, в Коломиї, взагалі, не могла відкрити паралельного відділу гімназії, не зважаючи на велику кількість зголошених аплікантів, яких з браку місця не приймали до гімназії. Тут варто згадати, що власне в часі т. зв. «паціфікації» було закрито в Галичині дві гімназії Рідної Школи (в Рогатині і Дрогобичі) та державну гімназію з українською мовою навчання в Тернополі. Пізніше влада дозволила відкрити знову обі ці гімназії Рідної Школи, але вже без права прилюдности; в 1935 році позбавлено права прилюдности і гімназію Рідної Школи в Тернополі. Це означало, що свідоцтва з гімназій без права прилюдности не визнавалися в жодному учбовому закладі в межах польської держави й учні випускники мусіли складати матуральні іспити в державних гімназіях.

На першому році існування гімназії українська мова залишилась, як обов'язковий предмет (офіційно це називалося «руські ензик»), але тільки з одною годиною навчання на тиждень. На наступний 1934/35 шк. рік українську мову як обов'язковий предмет знесено, але залишено її в категорії т. зв. надобов'язкових предметів. У зв'язку з цим проф. Жолевич, спеціаліст української мови й літератури, перейшов учити

німецьку мову й літературу, що були обов'язковими предметами гімназії.

Знесення української мови, як обов'язкового предмету, викликало протести зі сторони української громади Заліщик і повіту як принципової справи, а крім того, таки самих батьків, які посиляли своїх дітей до гімназії. З другого боку виявилось, що такий акт шкільних чинників приносив полякам більше шкоди, ніж користи, у пропагандивному відношенні і вже в 1935/36 шк. році українську мову не тільки введено, як обов'язковий предмет для всіх, але навіть збільшено кількість годин навчання з одної до двох годин



Учні 2-ої класи гімназії осінню 1937 р. зі своїм опікуном О. Жолевичем коло будинку гімназії (кол. Інтернат): Внизу за першою трійкою зліва до права: Василь Верига, Богдан Бараник, Василь Андрушко та Євген Чубатий, даліше поляки або жиди. В другому ряді вгорі: Юрко Жолевич, Володимир Ільницький, Маковецький (поляк), а позаду нього Віктор Григорій Стасюк. Даліше в ясному одязі проф. О. Жолевич, а 2-ий від нього в останньому ряді: Володимир Дольницький та Роман Кашовський. Як видно українці все держалися разом.

на тиждень. Але ця перемога української громади була більш теоретична, ніж дійсна, бо тільки українці і жида вважали за відповідне ставитися поважно до української мови як предмету, та слідувати за лекціями. Поляки-учні прямо бойкотували українську мову. Що правда, за одну, чи дві години на тиждень небагато можна було навчитися, хоч україніст О. Жолевич намагався дати українській молоді максимум за той обмежений час, який був у його розпорядженні. У зв'язку з цим він ставив різні вимоги до різних національностей. Полякам давав оцінку, бо мусів її дати, жидам давав оцінку за їхні зовсім чесні зусилля, а українцям — за знання і від них вимагав найбільше. Розуміється, що між учнями-українцями можна часто було почути нарікання, що проф. Жолевич має дві різні мірки, — одну для поляків і жидів, а другу для українців. Професор Жолевич про це знав і жалівся перед своїми колегами з інших гімназій, що його учні-українці не розуміють і обвинувачують у несправедливості супроти них. Треба було, щоб минули роки, аби ці студенти-українці зрозуміли причини «несправедливості» україніста заліщицької гімназії Олександра Жолевича.

Тому що учні-українці на своїй прабатьківській землі під польською окупацією завжди були переслідувані, вони дружили між собою і один одному допомагали, — щоб українці були добрими учнями. На перервах вони звичайно творили окремі гуртки та завжди говорили між собою по-українському, помимо постійних завваг учителів, а особливо польоністки панни Пжеворувни. Сильніші учні допомагали слабшим, щоб не давати учителям-полякам причини думати, що українці погано вчаться. І навіть тепер, коли вони становили подавляючу меншість у гімназії, вони використовували різні нагоди, щоб доказати свою націо-

нальну окремішність і свідомість. Зокрема на різні державні свята, як напр. 3 травня, чи 11 листопада, вони уникали співати державний гімн «Єще Польска не згінела» і т.п. 11-го листопада 1934 р. всі учні-українці з деякими учителями та державними повітовими достойниками пішли до церкви на благодарне богослуження. Повітові достойники сиділи спереду на спеціально приготованих для них кріслах. На закінчення Служби Божої всі учні гімназії, а за ними і учні народних шкіл, почали співати пісню «Боже великий, єдиний...», при чому всі поклякали на коліна. Державні достойники опинилися ні в сих, ні в тих і вслід за учнями приклакнули й собі. Розуміється, що це мало неприємні наслідки в гімназії, а особливо для тих, які перші почали співати.

ЗМІНИ В УЧИТЕЛЬСЬКОМУ СКЛАДІ ГІМНАЗІЇ

В 1935 році, на зміну Зофії Павловської, на посаду директора гімназії прийшов *В. Завалкевич*, поляк, якому доля судила бути останнім директором цієї середньої школи. Родом він був мабуть із Волині і знав українську мову, бо часто користувався українськими приповідками у промовах до учнів. Найчастіше він уживав одної, а саме: «говори до гори, а гора горою». Завалкевич трактував усіх учнів однаково, незалежно від національності. Жодних перекручувань імен на польський спосіб не було і він ніколи не називав українців русинами. Навпаки, він називав їх або «млодзєж українська» (українська молодь), або «млодзєж грецько-католицька» (греко-католицька молодь), що, зрештою, у заліщицькій семінарії було синонімом українця, бо тут не було, ні одного українця римо-католика та ані одного поляка греко-католика (бо таких у дійсності не було, хіба що перекінчики). За-

валкевич відносився з повагою до українців і дуже часто ставив їх за приклад для розгуканої польської молоді.

Директора Завалкевича шанували усі учні тому, що поводився він з ними по-батьківському і не раз навіть і дійсні промахи учнів ставив на рахунок молодості і після гострих слів нагани не робив за них шуму при кінці року. Крім того учні любили його ще й за те, що він через свої директорські обов'язки часто спізнявся на лекції й учні мали нагоду трохи подуріти. Він учив біологію і ніколи нікому не давав «двійки».

Пострахом для всіх учнів був у гімназії так, як і в семінарії, Євген Котович, учитель історії та географії. Він завжди вимагав від своїх учнів абсолютного спокою і солідного відношення до науки. Але він не робив різниці між українцями та поляками. Для нього всі були однакові — учні гімназії і за науку всі діставали від нього оцінку «достаточно», рідко коли добре, а дуже добре, то вже хтось мусів бути неабиякий відмінник. Він нікому не шкодив, але коли якогось збиточника, чи лінюха приловлював на чомусь, то вже був він бідний на протязі цілого року. Одначе при кінці року майже ніхто не діставав від нього гіршої оцінки, ніж достаточно та, ніде правди діти, з його вимогами та дисципліною на достаточно знав навіть найгірший учень.*

В 1936 році прийшов на посаду катехита в Заліщиках молодий священник, о. *Іван Чукур*, родом десь

* Є. Котович виїхав як поляк до Польщі в часі виміни населення поміж Польщею і Україною в 1946 році. Осівши в місті Зомбковіце Вроцлавського воєвідства (Frankenstein in Schlesien), він учителював у місцевій середній школі, помер у 60-их роках.

з Гуцульщини, людина надзвичайно чесна і жертвенна. Він зі своєї власної платні допомагав деяким біднішим студентам, якими опікувалося товариство «Рідна Школа» в Заліщиках і своєю поведінкою, гідною священика й катехита, він скоро здобув собі симпатії не тільки самих учнів, але й цілої української громади Заліщик.

Наплив учнів до гімназії довів до створення паралельних клас і так, уже в 1937 році було два відділи першої класи гімназії. Того ж самого року був відкритий також і гуманістичний ліцей для абсолювентів гімназії. (Найближчий педагогічний ліцей був у Станиславові). У зв'язку з розростом гімназії почав збільшуватися й учительський склад.

В 1937 році відійшов з Заліщик проф. Воляк, який у семінарії учив педагогіку, а в гімназії — фізику й хемію. На його місце Шкільна Кураторія прислала *Григорія Борушчака*, українця, родом із села Сосниця



Катехит о. Іван Чукур з групою учнів-українців весною 1938 р. перед церквою в часі великопосних реколекцій.

в Ярославщині. Борушак народився в 1906 р., був капітаном резерви польської армії і, закінчивши Краківський університет, був призначений учителем фізики, хемії і математики у заліщицькій гімназії. Він не заперечував свого українства і часом навіть і заговорював на перерві до українців по-українському. Але це було тільки тоді, коли не було нікого з поляків поблизу. Від українського, навіть учнівського життя у гімназії, він стояв осторонь.

Того самого року до Заліщик прийшло ще три нові учительські сили: д-р *Марія Ольхувна*, *Вітольд Токарський* та *Францішек Головатий*. Марія Ольхувна була вже старшою панною і вчила польську мову й літературу та історію. Вона була добрим педагогом і трактувала усіх учнів однаково. Завдяки цьому деякі учні-українці, які постійно мали клопіт з шовіністкою Пжеворувною, в д-р Ольхувни стали добрими учнями.

Вітольд Токарський також був учителем, який по-товариському ставився до своїх учнів. Він учив історію, а також і руханку у деяких класах тому, що «Ясько» Шварц не міг собі дати ради зі збільшеною кількістю класу у гімназії, бо він учив руханку також і в народній школі. З приходом Ольхувни та Токарського Є. Котович учив уже тільки географію у нижчих класах гімназії та історію в ліцею.

Мабуть найбільш кольоритною особистістю в гімназії був мгр. Францішек Головатий, учитель латинської мови. Він прийшов на місце Яна Бесаги. Сам він був невеликого росту з ясенорусявим волоссям, що вже добре було прорідло над чолом і через нього світилася лисина, хоч він заледве переступив був тридцятку. До кінця шкільного року він змінив своє прізвище на «Фрадинський». Хто він був по національності? Всі говорили, що він був українцем з роду (чейже поляк не може з роду бути «головатий» тільки

«Гловати»), але в Заліщиках він був поляком. Він негайно став провідником польського скавтіngu (Довудца Гарцежи), завжди говорив по-польськи, а на годинах латинської мови — тільки латиною. Це був єдиний учитель в гімназії, в якого можна було протягом однієї лекції дістати шість двійок (за зошит, за невивписані нові слова, за незнання нових слів, за неправильне скандування, за неправильний переклад, а вкінці за незнання граматичних правил). Найбільш популярною фразою на його лекції було “insufficienter” і “sedeat” («недостаточно» і «сідай»). На двійки він був щедрий понад міру, але тільки протягом шкільного року. За те наприкінці року він нікому не давав двійки, бо через цілий рік він так само як і Є. Котович стільки завдавав страху, що кожний мусів уже знати приписаний матеріал бодай на достаточну. У нього усі граматичні правила учні мусіли заучувати на пам'ять у латинській мові, не розуміючи навіть їхнього значення. Але вже по першому півроці кожний не тільки що знав усі правила, але і розумів їх.

На лекціях він любив, часом, пожартувати і тоді належало до доброго тону кожний жарт сприймати голосним сміхом. Та це було рідко, звичайно тоді, коли він когось заступав на лекції. Крім латини, він організував був з учнів мандолінно-гітарну оркестру і сам він грав на гітарі. До цієї оркестри записувалися деякі учні не так для того, щоб грати чи взагалі з любови до музики, як тому, щоб приподобатися учителеві, перед яким усі тремтіли.

Але в дійсності, Головатий, чи Фрадинський, поганою людиною не був. Різниці між поляками й українцями він не робив і всіх трактував однаково. У всякому випадку, завдяки йому, гімназія мала гарну мандолінну оркестру, яка час-від-часу влаштовувала свої

виступи. Офіційний учитель музики Кулінський чогось подібного zorganizувати не міг.

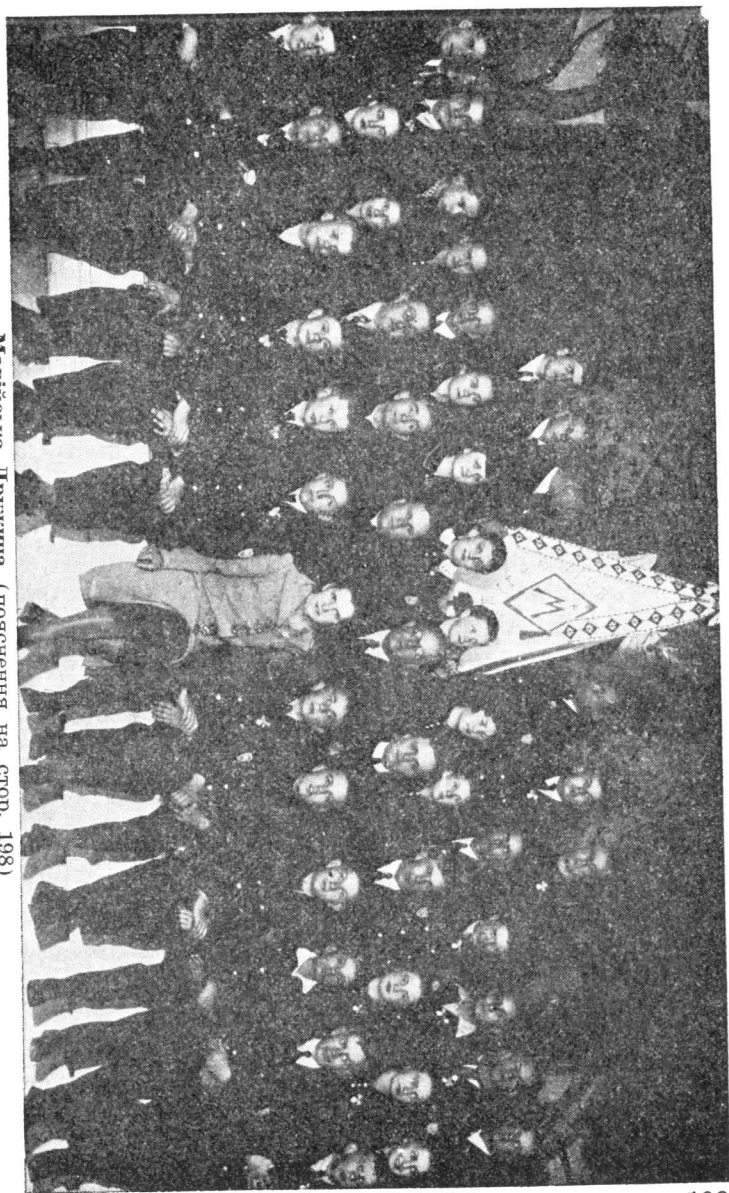
У вересні 1939 року, коли большевики зайняли західно-українські землі, що були під Польщею, латинську мову було знесено і Фрадинський почав викладати історію. І як воно не дивно, учив по-українському. Клопіт із його мовою був тільки той, що він під впливом твердого «л», типового для східно-українського правопису, у деяких чужомовних словах, які на Західній Україні вимовлялися м'яко (напр., клас — *кляса*, ламп — *лямпа*, зал — *залья* і т. п.) почав скрізь уживати тверде «л», так що для нього м'який знак у вимові взагалі не існував. Це його пристосуванництво викликало іронічні усмішки на обличчях учнів, бо, в дійсності, принайменше 90% учнів заліщицької гімназії знало українську розмовну мову. Крім того, Фрадинський став настоятелем гуртожитка (він ним був і за Польщі, але тоді там мешкали тільки учні-поляки). Тому що він любив завжди перебувати в товаристві учнів, тепер він у своїх приватних розмовах із старшими учнями «бурсаками» заявляв, що він — українець, Василь Головатий, а все те, що було, то була тільки гра за кусок хліба. На Різдвяні вакації (чи вже пак «канікули») в 1939-40 р. Фрадинський-Головатий виїхав на свята з Заліщик і більше не повернувся. Невідомо тільки, чи це сталося з його власної волі, чи, може, він помандрував стежками визначеними НКВД для багатьох українців і поляків Західної України.

МАРІНЬСЬКА ДРУЖИНА

Коли до Заліщик прийшов о. Іван Чукур, на терені заліщицької гімназії не було жодної молодечої організації для учнів-українців. Польська молодь мала

свою організацію «Гарцежи» (польський Пласт, чи скавтінг), а український Пласт був владою заборонений. Заходами о. І. Чукура на терені гімназії зорганізовано молодецьке товариство «Марійська Дружина», яка стала організаційним осередком української гімназійної молоді. До Марійської Дружини записалися всі учні-українці, а першим головою цього товариства був Володимир Долинський, учень сьомої класи. Коли В. Долинський здав матуральні іспити весною 1938 р., головою став учень першого року гуманістичного ліцею, Юрій Мицко. Під покришкою «Марійської Дружини», яка дістала від дирекції дозвіл на періодичні сходини, старші гімназисти почали робити заходи, щоб на таких сходинах вивчати історію України. Але ця спроба не вдалася через часті контролі учителів-поляків, а сходини без катехита заборонено. Однак, навіть сходини з катехитом о. І. Чукуром не могли відбуватися без несподіваних візитів. На одних таких сходинах, де «загостив» учитель математики Кубічек дійшло до неприємної сцени, яка на довшу мету гурт-

«Марійська Дружина» у Заліщицькій учительській семінарії в травні 1938 р. Сидять у 1-ому ряді (з ліва до права): Андрій Микула, Ярослав Малюк, Михайло Рачик, Робак, Володимир Дольницький, Юрій Жолевич, Іванка Левицька, Степан (Тусько) Мамалига, Богдан Лозовий, Євген Робак, Н. Н., Желішкевич, Тарас Свіченюк; 2-ий ряд: Марія Лозова, Марія Андрушко, проф. О. Жолевич, о. Іван Чукур, о. Роман Добрянський, директор Вацлав Завалкевич, о. Іриней Назарко, ЧСВВ, Ярослав Баранецький, диригент хору, Оля Земледух, Галя Рачок, Люба Мандрусяк; 3-ій ряд: Богдан Никифоров, Володимир Ільницький, Богдан Бараник, Анна Іванишин, Юрій Мицко, Галя Ковальчук, Оріся Ковальчук, Тетяна Штень, Володимира Коціборська, Бронислава Баланюк, Анна Мартинюк, Михайло Розновський, Василь Андрушко, брат Марії, Євген Чубатий, Степан Устяник, Василь Верига; 4-ий ряд: Віктор Стасюк, Роман Кашовський, Володимир Долинський, держить прапор, Н. Н., Маріян Боднарчук та Любомир Кречковський.



Маринська Дружина (поєднана на стор. 198)

кові оплатилася. Учениця 7-ої класи Анна Бараник поставила катехитові у приватності учителя Кубічека провокативне питання, чи професори думають також належати до «Марійської Дружини». Ясна річ, що ані о. Чукур, ані учитель Кубічек не знали, що на те питання відповісти, але після цього випадку учителі більше не приходили на сходи «Марійської Дружини».

Весною 1938 року Марійська Дружина під проводом свого духовного опікуна о. Чукура підготувала величаве свято посвячення прапора. Сам акт посвячення відбувся 8 травня 1938 р. у церкві св. Покрови в Заліщиках і з цієї нагоди всі члени Марійської Дружини приступили до св. Причастя. У посвячені прапора взяли участь, крім катехита о. Чукура, парох Заліщик о. Роман Добрянський та почесний гість, що приїхав зі Львова, о. д-р Іриней Назарко, ЧСВВ.

Прапор був білого кольору вишитий довкола та з великим вишитим ромбом, посередині якого була велика буква «М», довкола ромба, вгорі «Гімназія», а внизу — «Заліщики» українською мовою. Прапор для Марійської Дружини вишили матері учнів гімназії під зарядом та при великому вкладі праці пані Олени Малюк, абсолювентки жіночої семінарії в Заліщиках, а тепер матері сина Ярослава, учня 3-ої класи гімназії.

На святі були присутні і деякі учителі гімназії, а зокрема проф. Ол. Жолевич та директор Завалкевич. Увечорі того самого дня, у приміщенні Українського Народного Дому відбувся концерт, який відкрив вступним словом о. Чукур, привітав директор Завалкевич, а головну доповідь виголосив о. д-р Іриней Назарко, ЧСВВ. На концерті виступав хор складений з учнів-українців гімназії, яких приготував до цього виступу абсолювент Заліщицької учительської семінарії Ярослав Баранецький.

«Марійська Дружина» проіснувала до кінця 1938-39 шкільного року. У вересні того ж року Заліщики, так як і ціла Західна Україна, опинилися під московсько-большевицькою окупацією, яка не дозволяла на якінебудь вияви українського національного руху, а тим більше, релігійно-національного.

З приходом нової московсько-большевицької влади положення в Західній Україні докорінно змінилось. З кінцем вересня розпочалося навчання в Заліщицькій гімназії і в перших місяцях було збережено стару програму, включно з релігією, з тим, що українська мова стала мовою навчання. Одначе, небавом почалася реорганізація гімназії на десятирічку советського зразка. Багато учнів-поляків не повернулося уже до школи у вересні, тому що більшість з них не були місцевого походження. Під кінець першого півріччя колишню гімназію поділено на дві частини: маленьку чисельно польську Середню Школу та велику українську Середню Школу, до якої переведено жидів. Польська школа на чолі із тим самим директором Завалкевичем залишилася в старому приміщенні, а українську перенесено до величавого будинку народної школи у центрі міста і перетворено на повну десятирічку. До Різдвяних свят директором української Середньої Школи був Олександр Жолевич, але вже в січні 1940 року його замінив «совет», білорус Федосенко, а Жолевич перейняв обов'язки завідуючого педагогічною частиною, його посада в скороченні називалася «завпед». Із усіх старих учителів він єдиний, що залишився на праці в Заліщиках в українській середній школі, решту учительського складу доповнено новими учительськими силами з-поміж українців та жидів. Так само прийшло чимало учительських сил із східних областей України — в основному членів комуністичної партії. Заліщицька гімназія за польських

часів не була українською школою, однак учні-українці робили все можливе, щоб серед них процвітав український національний дух. Советська Середня школа була, під мовним оглядом, українською школою, але вона вже не могла дати українській молоді національного виховання, навіть у такій мірі, як це серед несприятливих польських умовин давали учителі, такі як — О. Жолевич, о. І. Чукур та інші. Це була українська школа за формою, але чужа українцям своїм змістом. З вибухом німецько-советської війни в червні 1941 р. Україну скоро зайняли німці і почали заводити нові, свої порядки. В серпні німці Галичину відділили від решти українських земель і, як окремий дистрикт, включили її у склад Генерального Губернаторства, яке вони створили з центральних польських земель. Заліщицька Середня Школа, прямий спадкоємець колишньої гімназії, перестала існувати.

СЕМІНАРІЙНІ ПОРТРЕТИ

Зробивши короткий огляд історії Заліщицької семінарії, мимоволі насувається питання, чи вона оправдала сподівання тих, які за неї змагалися у Відні і Львові? Відповідь на це питання мусить бути тільки позитивна. Не зважаючи на всі несприятливі умовини в учительській семінарії (а також у гімназії), а може якраз через них, обі ці школи були свого роду горнилом, в якому молоді юнаки гартувалися на свідомих синів українського народу. Ось приклади:

Абсольвент *Яків Кикоть*, нар. 1890 року в селі Колодрібка Заліщицького повіту, закінчив семінарію в 1911 і, відбувши один рік військової служби, працював учителем у селі Сков'ятин Борщівського повіту. З вибухом війни в 1914 р., він був мобілізований до австрійської армії, але в листопаді 1918 р. перейшов до Української Галицької Армії у ранзі хорунжого. В УГА він перебув польсько-українську війну, «чотирокутник смерті» на Великій Україні і вкінці попав до польського полону в Тухолі. Тому що Кикоть відмовився підписати заяву лояльності польській владі, поляки не спішилися випустити його з полону і там він помер на затруєння шлунка 20 січня 1922 р.

Павло Баранецький, нар. 1894 р. в селі Дзвиняч, Заліщицького повіту, закінчив семінарію в 1914 р. і ще того самого року був мобілізований до австрійської армії і в її складі перебував на італійському та французькому фронтах у часі війни. Перейшовши на службу до Української Галицької Армії, в ранзі поручника був призначений командантом скорострільної сотні 10-

ої Янівської бригади. В бою під Тернополем попав до польського полону і був відставлений до Ланьцуту, звідки по шестимісячному побуті, втік до Чехословаччини. Тут він був приділений до Української Бригади в Німецькому Яблінному і помер у військовій лікарні у Штернбергу на Моравії, 28 липня 1925 р.

Дещо іншою була доля *Миколи Гарболинського* родом з Мельниці Подільської, який склав матуральні іспити весною 1913-го р. Осінню того самого року він був покликаний до військової служби, яку відбував як т. зв. «однорічний доброволець» (einjähriger Freiwilliger) в 36-ому стрілецькому полку в Коломиї. Тут його захопив і вибух першої світової війни. Старшинську школу Гарболинський закінчив як старший десятник (Zugsführer). Будучи прямолінійною людиною, якій поняття сервілізму було чуже і яка завжди була готова обороняти правду і справедливість, Гарболинський «не припав до вподоби» австрійській військовій владі і тому підвищення до старшинської ранги «лейтнанта» одержав щойно в 1916 р.

Першого року війни Гарболинський був ранений на російському фронті. Після частинного видужання (лікарі не зуміли видобути кулі, що застрягла йому в плечі), як частинно контуженого, Гарболинського вже не висилали на фронт і він виконував військову службу в запіллу, у 3-ій сотні 36-го полку в Ліпніку на Моравії.

Осінню 1918 р. кадру 36-го полку перенесено з Ліпніку назад на старе місце постю, до Коломиї, а з кадраю переїхав і Гарболинський і там захопила його українська революція в листопаді 1918 р.

Після Листопадового Зриву 1918 р. Гарболинський перейшов до Української Галицької Армії і в ранзі четаря перебув у її рядах усі її радісні і сумні хвилини включно з «чотирокутником смерти» зимою 1919-

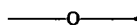
20 р. Коли в квітні 1920 р. 2-га і 3-тя бригади УГА зірвали вимушений союз з більшовиками і перейшли на бік військ УНР, більшовики перевели арештування серед галичан, головно старшин УГА, які знаходилися в етапних командах у Києві, Одесі та інших містах України. М. Гарболинський у цей час знаходився в Києві і разом з іншими старшинами був відставлений до концентраційного табору в Кожухові біля Москви.

Вже в самому концентраційному таборі в Кожухові, де тоді знайшлося коло 250 старшин УГА, у скорому часі постала театральна група. «Душею її та організаторами, — як згадує один з оставших у живих колишній вязень Кожухова, Іван Максимчук, — були четар Гарболинський, хор. Апостол і четар або сотник Армії УНР Марко В'язовський». Але і тут галичанам довго не довелося задержатися, бо вже 16 червня 1920 р. їх усіх (за винятком тих, що були хворі по шпиталях чи з якихось інших причин знаходилися поза табором, разом 217 осіб) відправлено до Архангельська над Білим Морем. В Архангельську всіх старшин УГА більшовики заладували на корабель, щоб перевести до таборів на Соловецьких островах. Однак цей корабель ніколи до Соловків не доплив, бо його більшовики затопили на відкритому морі разом з ув'язненими. Серед жертв московсько-більшевицької звироднілості був також і Микола Гарболинський зі своїм братом Петром, також старшиною УГА.

Яків Кикоть, Микола Гарболинський та Павло Баранецький не були самотніми і згадуємо про них тільки як приклади відданих українських патріотів, які свій патріотизм оформляли та гартували в мурах Руської Хлоп'ячої Бурси та Учительської Семінарії в Заліщиках.

Деякі абсолюенти Заліщицької семінарії не повернулися після невдалих Визвольних Змагань до Га-

личини, але, залишившись на чужині, обзнайомлювали чужинців з українською культурою та популяризували ідею вільної української держави. До таких належав *Дмитро Ткачук*, нар. 1892 р. у Задубрівцях Снятинського повіту. Він закінчив Заліщицьку семінарію в 1914 р. і з вибухом війни був покликаний до війська. 1918 р. він перейшов до Української Галицької Армії. Із закінченням збройної боротьби Ткачук попав у польський полон і перебував у Тухолі в таборі полонених. Хитрощами йому вдалося втекти з полону до Німеччини, а звідти, через Чехословаччину та Мадярщину, він дістався до Сербії, де колись стояв на фронті. Вивчивши сербську мову, Ткачук склав учительські іспити і пішов на працю до дівочої учительської семінарії у місті Крушеваці, як учитель співу та рисунків. Він написав декілька нарисів сербською мовою та популяризував українську музику й літературу, як також і державницькі змагання українського народу серед сербів, які є відомими русофілами. Там Ткачук працював до 1957 року, коли він пішов на емеритуру. Помер 3 січня 1968 р.

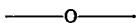


З-поміж абсолювентів Заліщицької семінарії відзначилося чимало працівників на народній ниві і кожний з них віддано і щиро працював у своїй ділянці для добра свого народу. Ми бачимо їх не тільки серед педагогів, але також і серед літераторів і письменників, публіцистів і політиків, музиків і малярів, а також серед духовенства і науковців.

Михайло Вахнюк, народився в селі Русові на Покутті в 1890, закінчив Заліщицьку семінарію в 1911 р. і пішов учителювати в село Перехресне на Гуцуль-

щині. Тут він скоро здобув собі велику популярність та авторитет. З вибухом світової війни він був мобілізований, але з упадком Австро-Угорщини, він, як старшина перейшов до Української Галицької Армії, з якою перейшов усі фронти, а вкінці попав до польського полону. Вийшовши з полону, він повернув назад на улюблену Гуцульщину, але поляки не дозволили йому вчити гуцульських дітей.

Як активний член Української Соціалістично-Радикальної Партії, він дописував до її органу, тижневика *Громадський Голос*, головню на політичні теми. Михайло Ломацький, у своїй праці «Українське вчительство на Гуцульщині», характеризуючи Вахнюка, писав, що «шість годин денно він був учителем, а поза ними був політиком». В 1931-1935 роках він був обраний з рамени цієї ж партії послом до Варшавського сойму, де гідно заступав всенародню справу, а зокрема справу знедоленої Гуцульщини. Після розв'язання сойму в 1935 р., Вахнюк учителював у селі Журавиця коло Перемишля.

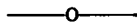


Одним з абсолювентів, які закінчили учительську семінарію в Заліщиках, але не вчителювали, був *Іван Калинович* (1885 - 1927), який склав матуральні іспити екстерністом у 1904 році. Він учителював дуже коротко, бо перейшов на працю в поштовому уряді в Бориславі. Крім своєї праці він займався перекладами творів з чужих мов, зокрема німецької та польської. З німецької мови відомий є його переклад віденського імпресіоніста Петра Альтенберга п. н. «Як це я бачу», а з польської мови твір Стефана Жеромського «Табу». Калинович провадив також видавництво «Всесвітня бібліотека», в якій він видав збірку поетичних творів Фр. Шіллера «Баляди» в українському перекладі.

За часів Західньо-Української Народньої Республіки І. Калинович редагував часопис «Дрогобицький Листок». Будучи вже тоді відомим політичним діячем, він був обраний послом до Української Національної Ради ЗУНР, з рамени якої він їздив у складі 65-членної депутації на Трудовий Конгрес у Києві, скликаний Директорією у січні 1919 року.

За польських часів він продовжав свою діяльність як видавець і політичний діяч. В 1927 р. Калинович розпочав редагування тижневика *Наше Слово*, органу Українського Селянсько-Робітничого Об'єднання (Сельроб) у Львові, але тут передчасно захопила його смерть (12 листопада 1927).

Калинович опрацював декілька бібліографічних довідників, як напр. «Бібліографія українознавства 1914 - 1923», яка появилася в Бібліографічній серії видань НТШ в 1924 р. Він також був секретарем Бібліографічної Комісії при Науковім Товаристві ім. Шевченка у Львові.



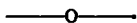
Перекладною та видавничою справою цікавився також і Семен Фодчук (1883 - 1971), родом з села Тулова Снятинського повіту на Покутті. Закінчивши Заліщицьку семінарію в 1904 році, пішов на учительську працю в селі Орелці звідки в 1914 році був мобілізований на війну. Щасливо перебувши війну та полон, С. Фодчук повернув назад до Галичини і мав щастя працювати на рідних землях у селах Волчківцях та Болшівцях, був двічі арештований польською поліцією. В 1944 році большевицька навала змусила його на схилі віку покидати українську землю і шукати нового місця прожитку, яке він знайшов аж у Канаді, в місті Торонті.

Семен Фодчук мав щастя працювати на рідних землях, але крім своєї праці як учитель чи пізніше,

як управитель школи, він перекладав на українську мову твори визначних німецьких та польських письменників: П. Альтенберга, Фр. Кафки, Г. Келлера, Р. Юнга, Е. М. Ремарка, Й. В. Гете, Г. Гайне, Ф. Ніцше, Р. М. Рільке та ін.; а з польських: М. Гласки, В. Оркана, В. П. Тетмаєра, Ст. Жеромського, Марії Конопницької та ін.

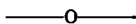
Він же ж автор численних дописів на виховні теми, нарисів, спогадів та розвідок про українських та німецьких письменників, поетів та музиків, а також різних репортажів, рецензій і сатиричних творів, які появлялися під дійсним прізвиськом, а також і під псевдонімами: Семен Василів і Джан та під криптонімом С. Ф. Його дописи друкувалися на сторінках українських галицьких періодиків, а після другої світової війни на сторінках канадійських тижневиків як *Вільне Слово*, *Гомін України*, *Наша Мета* та *Новий Шлях*. На сторінках Вільного Слова в 1964 - 65 рр. появилася його довша історична розвідка п. н. «Снятин на Покутті; коротка історично-побутова монографія».

С. Фодчука цікавила також і видавнича справа і в 1922 р. він видав власним коштом «Календар Українського Вчителя» та збірку оповідань Клима Поліщука п. н. «Манівцями», що появилася як ч. I серії «Учительська Бібліотека». С. Фодчук помер 8 березня 1971 р. у Торонті на 88-ому році життя.

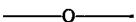


З-поміж абсолювентів Заліщицької семінарії, що крім своєї учительської праці віддавалися також і літературі, варто згадати ще і *Дмитра Макогона* (1881 - 1961) автора збірки віршів «Мужицькі ідилії» та новель і оповідань: «Учительські гаразди», «Проти філі», «По наших селах». Він же ж був і співредактором журналу «*Каменярі*», що виходив у Чернівцях. Мако-

гон залишився в Україні і з 1945 р. продовжав свою літературну творчість уже в совєтському дусі і в 1959 р. появилася збірка його байок і гуморесок п. н. «Вибрані оповідання».



Вихованцем заліщицької семінарії був також *Іван Федорак* (псевдонім: Іван Садовий), автор двотомової повісті п. н. «Безіменні плугаторі», «Танок смерти», комедії «Депутат» та багатьох педагогічних статей і розвідок у часописах *Учительське Слово* та *Рідна Школа*. З приходом большевиків був арештований як «ворог народу» і вивезений у московські концентраційні табори на Сибірі, де й загинув у 1956 році.



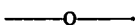
До надзвичайно плідних українських письменників, які вийшли з Заліщицької семінарії, треба зарахувати відомого учителя на Гуцульщині — *Ломацького Михайло Ломацький* нар. 23 листопада 1886 р. в Гусятині на Поділлі. До учительської семінарії ходив спочатку в Тернополі, але пізніше перейшов до Заліщик, де він і склав матуральні іспити в 1906 р. Закінчивши семінарію, пішов на учительську працю до Снятинського повіту на Покутті, а опісля на Гуцульщину. Перебувши усі страхіння війни, в 1920 р. побував у польській тюрмі і щойно в 1923 р. дістався знову на учительську посаду, але вже аж на Мазурах, і щойно пізніше він повернувся назад до Галичини. Але хоч він і дістав учительську посаду, шкільна влада постійно перекидала його з місця на місце так що за 30 років учительювання від побував у 17-ти різних селах. З упадком Польщі в 1939 р., поліційні переслідування для Ломацького не закінчилися, але поширилися на цілу його родину. Ще того самого року його арештувало НКВД й запроторило на три місяці до

Львівської тюрми на Замарстинові; дещо пізніше арештували його дочку й зятя; дочка прямо чудом вирвалася з рук НКВД, а зятя таки розстріляли. Коли літом 1941 р. прийшли німці, Ломацькому довелося пережити ще одну трагедію: 1944 року в Житомирі Гестапо розстріляло його самотнього сина.

Під кінець війни М. Ломацький виїхав до Західної Європи і до кінця свого життя перебував у Західній Німеччині, в останніх роках у домі для старших у горах Шварцвальду, де й помер 24 жовтня 1968 р. Згідно з його бажанням його поховано на українському цвинтарі в Мюнхені.

Михайло Ломацький залишив по собі доволі великий літературний та публіцистичний спадок. В своїй літературній творчості він, хоча самий родом з Поділля, присвячував найбільше уваги Гуцульщині. Ось декілька назв його творів: «Верховино, світку ти наш» у двох томах, «З Гуцульщини», «Країна чарів і краси», «Гомін гуцульської давнини», «У горах Карпатах», «Бескидом зеленим», «Опришківське гніздо», «Заворожений світ», «По той бік Чорногори», та «З гір Карпат». Так само з під його пера вийшли дві сценічні картини: «У зеленому Бескиді», образок з часів боротьби УПА з більшовиками та «В Чорногорі», містерія свято-іванської ночі. Із публіцистичних його творів слід згадати такі назви: «Українська еміграція», «Українська культура», «Національна свідомість», «Любов батьківщини» та інші. Так само гідним уваги є його розвідка-спомин «Українське вчителство на Гуцульщині». Він був також сталим співробітником різних педагогічних журналів, як *Учительське Слово*, *Рідна Школа*, та *Життя і Школа* у Торонті. Дописував до різних українських часописів як *Українець-Час* (Париж), *Америка* (Філадельфія), *Українські Вісті* (Новий Ульм), *Гомін України* (Торонто) та інші.

Ломацький був українським патріотом не тільки на словах, але й у чинах. Увесь свій прибуток з видавництва у висоті 10.000 німецьких марок (дві і пів тисячі доларів) дарував він коротко перед своєю смертю Українській Вільній Академії Наук у ЗСА на уфундування одного тому з 10-ти томового монументального збірника українських народних пісень, праці видатного українського музиколога д-ра Зиновія Лиска. Одиноким застереженням Ломацького було те, що цей дар має залишитися за його життя анонімним.



Пилип Гошовський (1891 - 1941) нар. в селі Блищанка Заліщицького повіту у селянській родині. Закінчив учительську семінарію в 1911 р. і учителював аж до літа 1914 р. З вибухом війни був мобілізований до війська і пішов на фронт, але скоро попав до російського полону. По двох роках йому вдалося втекти з полону і він знову опинився в рядах австрійської армії, а вслід за тим на італійському фронті. З капітуляцією Австрії 27 жовтня 1918 р. австрійська армія в Італії потрапила в полон, а з нею і Гошовський. З італійського полону він був звільнений заходами українських урядових чинників щойно в 1920 р., але дістатися в Україну вже було неможливо. У зв'язку з цим цілий транспорт звільнених з італійського полону українців опинився на терені Чехословаччини. Тут Гошовський став членом редакційної колегії журналу *Скиталець*, що його видавали українці в Чехословаччині.

Щоб не тратити часу, в 1921 р. Гошовський записався на студії на педагогічний факультет Карлового університету і вступив до Українського Академічного хору в Празі. В 1924 р., закінчивши успішно свій університетський курс, він виїхав на учительську посаду на Закарпаття. В Ужгороді включився в ряди укра-

їнської учительської організації, т-ва «Просвіта» та познайомився з діяльністю Театру ім. Садовського в Мистецькому Центрі, де він проводив свій вільний час, допомагаючи в праці Центру. Разом з театральною

групою він об'їхав ціле Закарпаття, вкладаючи і свою частку в розвиток українського національного руху Карпатської України. Але активність Гошовського в національному житті Закарпаття не подобалася чеській адміністрації. Літом 1929 р. його разом з іншими українськими інтелігентами незакарпатського роду, влада примусила покинути межі Чехословаччини, щоб вони не підсилювали національного пробудження українського Закарпаття.

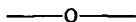


Пилип Гошовський

Повернувшись в Галичину, Гошовський учителював у Рідних Школах у селі Біла коло Чорткова, Бережанах та в Ходорові. Як учитель, він уділявся у культурно-освітній праці, диригував хорами, організував драматичні вистави. В 1935 році його переведено на посаду інспектора Рідних Шкіл з осідком у Бібрці. Тут при невтомній праці застала його і большевицька окупація Західної України в 1939 р. Через деякий час він працював у шкільництві, але вночі 4 січня 1941 р. його арештувало НКВД і він опинився в тюрмі на вулиці Лонцкого у Львові.

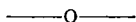
З тюрми Гошовський уже не вийшов на волю. Його, правдоподібно, большевики замордували разом

з іншими в'язнями, відступаючи перед німцями. Пилип Гошовський написав також декілька драматичних творів циклоstileвого видання як «Зайда», «За волю України» тощо, які успішно ставили драматичні гуртки Закарпаття та Галичини.



Визначною постаттю в українському учительському світі в міжвоєнних роках був *Михайло Базник*, родом зі села Сороки, Копичинецького повіту. Він, закінчивши Заліщицьку семінарію, працював учителем аж до вибуху світової війни. Після визвольних змагань він зорганізував у Копичинцях народню школу «Рідної Школи» і був у ній управителем через декілька років. В другій половині 20-их років Базник дістав посаду у державній школі в корінній Польщі, але постійно дописував до українських періодичних видань розвідки та статті на педагогічні та психологічні теми, а також і з методики навчання.

За німецької окупації він був шкільним інспектором.



Одним з більш активних діячів на суспільно-громадській ниві проявив себе *Степан Паладійчук*. Народився він 8 січня 1888 р. у Шупарці в селянській родині. Він закінчив Заліщицьку семінарію в 1909 році й аж до вибуху першої світової війни учителював у школах Борщівського повіту. З вибухом війни був покликаний до війська і воював на східному фронті як хорунжий 95-го полку піхоти австрійської армії. З початком червня 1916 р., під Луцьком на Волині, попав до російського полону і, як полонений, працював на Лівобережній Україні.

З вибухом революції в березні 1917 р. Паладійчук повернувся назад до учительської праці і взявся за

українізацію школи. Він скоро звернув на себе увагу вищих українських чинників і був назначений інспектором шкіл Таращанського повіту на Київщині. Тут він перебував аж до часів, коли почалася реорганізація Корпусу Січових Стрільців за гетьмана Скоропадського. За часів Директорії був комісарем Таращанського повіту. З ліквідацією регулярного фронту в листопаді 1919 р. Паладійчук був інтернований поляками в Ченстохові. В 1920 р.



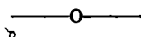
Степан Паладійчук
1909

він повернувся на учительську працю в корінній Польщі; знову ж таки в місті Ченстохові. Тут він перебував майже 20 років. Крім праці в школі та студій у Педагогічному Інституті в Варшаві, Паладійчук також був активним у житті української колонії в Ченстохові, яка складалася з наддніпрянських емігрантів і провадив українську вечірню школу.

В часі другої світової війни він перейшов на працю до українського шкільництва в Сяніччині, спочатку як учитель, а пізніше як інспектор українських шкіл Сяніцької округи Генерального Губернаторства. В 1944 р. Паладійчук, як діяч українського національного руху мусів покинути рідні землі, щоб не потрапити в руки московсько-советського режиму. Відходячи на захід, він опинився у таборі для біженців у місті Новому Ульмі (Південна Німеччина) звідки, заходами своїх братів у Канаді, в 1947 р. емігрував з родиною до них. В Канаді на протязі шести років він працював фізично на різних роботах, а в 1954 р. був обраний секретарем

Крайової Екзекутиви Українського Національного Об'єднання Канади. Крім того він був також і головою Провінційної Екзекутиви УНО на Сході Канади. В 1956 р. Паладійчук перебрав управління Рідної Школи при Філії УНО в Торонті і на тому пості працював аж до 1963 р. Через деякий час він був також інспектором Рідних шкіл УНО в Канаді.

Степан Паладійчук — автор декількох публіцистичних та мемуаристичних праць, зокрема з часів Визвольних Змагань. Хоча через довгі роки він перебував поза українськими землями, він був постійним членом різних українських установ, а в тому і професійного учительського об'єднання, так на рідних землях, як і пізніше в Канаді.



Переноси учителів українців з українських земель на корінно-польські землі, де вони не могли ширити української національної свідомості були за Польщі звичайним явищем, а зокрема в 30-тих роках. До таких засланих, зараз таки на початку польського панування в Галичині, належав і Михайло Малюк.

Михайло Малюк, над. 18 квітня 1889 р. у селі Ворвулинці, Заліщицького повіту, закінчив семінарію в Заліщиках в 1913 р. З вибухом війни був мобілізований до австрійської армії, а в 1918 році перейшов в ряди Української Галицької Армії і з нею разом відійшов за Збруч літом 1919 р. Осінню того ж року він захворів на тиф і попав до лікарні, де медсестрою була Олена Мамалига, абсолювентка жіночої семінарії в Заліщиках, з якою по війні він і одружився. Повернувшись з України, М. Малюк став на працю в родинному селі Ворвулинцях і взявся з запалом до культурно-освітньої роботи серед своїх односельчан; заложив хор при

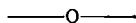
читальні «Просвіти», організував кооперативу тощо. Але така діяльність молодого учителя на державній посаді не подобалася владі. В 1923 р. «для добра школи» шкільна влада перевела його вчити польських дітей у Ніському повіті, Краківського воєводства. Помило його намагань повернутися назад на українські землі, він залишився «на мазурах» аж до вересня 1939 року.

Перебуваючи на польських землях і далеко від українського культурного життя, М. Малюк був у постійному контакті з українською громадою та її діяльністю за посередництва членства у різних українських організаціях та установах, а також українських часописів і журналів. В 30-тих роках, ради українського національного виховання своїх дітей, М. Малюк відіслав свою дружину з дітьми до Заліщик, де вони мали змогу виховуватися в українському оточенні, в українській церкві й організаціях. Тут Олена Малюк закріплювалася також в українських організаціях, в Союзі Українок, Філії «Просвіти» і в кружку «Рідної Школи».

В вересні 1939 р., за большевицької окупації М. Малюк повернувся на рідні землі і став на працю в польській середній школі міста Заліщик. За часів німецької окупації він працював інспектором шкіл Заліщицького повіту та активно включився в суспільно-громадську працю. Поворот большевицької влади весною 1944 р. захопив його на Покутті. І це мабуть зберегло його з дружиною від заслання на Сибір, куди москалі так щедро висилали мешканців Західної України. Зате попала на Сибір молодша дочка Малюків, 16-тирічна Маруся, яка залишилася була з бабцею «пилнувати хати», і відбула там 10 років каторги невідомо за яку провину. З Покуття Малюки вже не повернулися до Заліщик, але замешкали в Снятині,

де Михайло Малюк учителював аж до 1955 р., коли він був звільнений на емеритуру.

Так, як не всі абсолювенти Заліщицької семінарії ішли на учительську працю, так само не всі вони залишалися жити на рідних українських землях. Були й такі, що вийшли на еміграцію до Канади чи ЗСА, деякі ще перед першою світовою війною, як напр. о. Петро Каменецький, Іван Навізівський, Матвій Попович, чи Степан Фодчук, а деякі вже після війни, як Михайло Гайворонський, Дмитро Фодчук та ін.



Серед духовного стану Заліщицьку семінарію презентував о. *Петро Каменецький*, який нар. 26 червня 1891 у селі Вікно, Скалатського повіту. З Заліщицької семінарії він перейшов на студії до Богословської Академії у Львові, а закінчив їх у Торонті (Канада). Там же ж 23 березня 1914 р. був рукоположений на священника владикою Никитою Будкою, першим єпископом Української Католицької Церкви в Канаді (Тоді вона офіційно звалася ще Руською Католицькою Церквою). Як священник о. Каменецький почав свої місійні прощі в Манітобі, звідкіля переїхав до Саскачевану, а в 1937 році приїхав до Торонта. Будучи довголітнім парохом церкви Матері Божої Неустанної Помочі в Торонті, о. Каменецький живо цікавився і сам брав участь в українському національному житті Канади взагалі, а Торонта зокрема. В 1940 р. він був іменований Почесним Крилошанином в архієп. Кир Василя Ладики, а 1959 р. Папським Домашнім Прелатом. 29 червня 1969 декретом Верховного Архієпископа Блаженнішого Кир Йосифа Сліпого був іменований митрофорним Протоєреєм. Він зокрема дбайливо заопікувався сотнями новоприбулих імігрантів, які, приїхавши після 2-ої світової війни до То-

ронта, звертались до нього по поміч. При його допомозі була zorganizована в 1950 р. парохія св. о. Миколая та побудована нова церква Святої Покрови у чудовому візантійсько-українському стилі. П. Каменецький помер 31 січня 1973 р.

—o—

Степан Фодчук це родич Семена Фодчука, також з села Тулова на Снятинщині. Народився він 31 травня 1888 р. і, закінчивши початкову школу в родинному селі, а виділову у Снятині, Степан Фодчук через деякий час учився в Заліщицькій учительській семінарії. Однак вкортці він перейшов до української гімназії у Кіцмані на Буковині, якої він не закінчив, бо незаможні батьки-селяни не могли платити за навчання. Як вісімнадцятирічний юнак, в 1906 році він виїхав до Америки, а звідти до Канади до провінції Альберти.

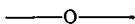
Будучи ще гімназійним учнем, він почав свої перші літературні спроби. Приїхавши до Канади, нові життєві обставини у степових провінціях, куди тоді масово приїжджали українці з Галичини, давали йому багато літературного матеріалу. Ще того самого року він почав писати свої гуморески з українсько-канадійського життя в покутському діалекті, які він друкував під псевдонімом «Штіф Табачнюк» у тижневику *Канадійський Фармер*, що якраз тоді почав був виходити у Вінніпегу. Пізніше, з появою нових українських часописів у Канаді, Фодчук друкував свої твори в *Українському Голосі*, *Новому Шляху* та інших періодичних виданнях. Твори Ст. Фодчука скоро знайшли прихильний відгук серед українських емігрантів в Канаді, тому що кожний з них у такому чи іншому творі міг побачити себе самого, свої власні переживання. В 1917 р. Ст. Фодчук видав своїм власним коштом гумористичний «Календар Штіфа Табач-

нюка», що був в основному збіркою його власних творів.

Творчість Степана Фодчука знайшла прихильний відгук не тільки серед його читачів, але також і серед українських літературознавців. Д-р Осип Назарук, визначний журналіст, публіцист і письменник, що після визвольних змагань в 1918-20 рр. об'їздив Канаду як представник уряду ЗУНР, прочитавши гуморески Штіфа Табачнюка, сказав: «В державних народів такі таланти обсиплюють золотом, щоб дати їм змогу безжурно творити і розвивати свої здібності. А в нас вони марнуються в боротьбі за насушний хліб».

Визначний український історик і колишній міністер закордонних справ Української Держави за часів гетьмана Павла Скоропадського, проф. Дмитро Дорошенко також високо оцінив творчість Степана Фодчука. «Штіф Табачнюк, — говорив він, — це майже одинокий український літературний тип у Канаді, який відзначається справжньою оригінальністю і тому заслуговує на особливу увагу наших істориків літератури».

Ст. Фодчук перебував весь час на Заході Канади, а останні роки свого життя провів у місті Ванкувері над берегами Тихого океану.



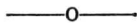
Згадавши уже про двох Фодчуків, годиться згадати і про третього — Дмитра Фодчука, який також, як абсолювент Заліщицької семінарії, більшу частину свого життя провів у Канаді. *Дмитро Фодчук*, рідний брат Семена, народився в 1892 р. у Туловії і до Заліщицької семінарії ходив у 1910 - 1914 роках. Як студент семінарії він був одним із згадуваного співучого терцету Дмитрів: Дмитро Бойчук, Дмитро Ткачук і Дмитро Фодчук. Закінчивши семінарію в 1914 р., учителювати він уже не міг, бо замість учити дітей йому

довелося йти обороняти імперію Габсбургів, яка якраз тоді знайшлася у стані війни з Росією. Через весь час війни він перебував на фронтах поза межами Галичини, до якої повернувся щойно в 1920 р. Не зважаючи на те, що він участі у польсько-українській війні не брав, як українець він був для поляків ненадійною особою. Його заходи дістатися на учительську працю в Галичині не увінчалися успіхом і він скоро виїхав до Канади.

В Канаді Д. Фодчук зосередив свою увагу на незайману досі цілину в українсько-канадійському житті; він почав вишукувати різні архівні матеріали, рідкісні видання, різні документи тощо, які стосувалися поселення українців в Канаді чи історії України взагалі. Він їх викупляв і пересилав до різних українських музеїв і бібліотек на переховок, збираючи і підготовляючи матеріали для майбутніх істориків та дослідників науковців українського поселення в Канаді.



Дмитро Фодчук



З-поміж усіх абсолювентів з довоєнного періоду існування учительської семінарії в Заліщиках, чи не найбільше слави здобув *М. О. Гайворонський*, який став гордістю не тільки самої семінарії, а й українського народу взагалі. Народився він 12 вересня 1892 р. в Заліщиках і вже від восьмого року життя учився

гри на скрипці, а в семінарії він засвоїв собі музично-теоретично знання і мистецтво диригування в професора музики Фр. Коньора. На 17-му році життя Гайворонський вже диригував семінаріяльним хором і тоді почав сам компонувати. В 1912 р. він закінчив учительську семінарію і виїхав до Львова студіювати музику у Вищому Музичному Інституті ім. М. Лисенка та у Львівському Музичному Інституті. Одночасно він учителював у під-львівських селах, щоб здобути засоби прожитку.

З вибухом першої світової війни Гайворонський добровільно зголосився до Українських Січових Стрільців та організував стрілецький хор і військові оркестри. Разом з УСС-ами він перебував на Наддніпрянщині, де з розвалом Австрії, він був призначений головним капельмайстром Армії УНР.

Після поразки українських армій з почвірним ворогом (москалі білі і червоні, поляки і тиф) Гайворонський був конфінований поляками у Золочеві. Але восени 1920 р. він уже був у Львові і став диригентом «Львівського Бояна», викладав музику на курсах учительської семінарії Сестер Василіянок та у Вищому Музичному Інституті. Але Гайворонський не почував себе добре у поневоленому Львові і вже восени 1923 р. він опинився в Америці. Опанувавши англійську мову, Гайворонський записався до Колюмбійського Університету студіювати музику і, як талановитий студент, він був перший українець в Америці, що дістав стипендію Mosenthal Fellowship за свої інструментальні композиції.

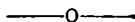
Заходами Гайворонського в 1930 р. відбулося в Нью Йорку «Свято української музики», на якому він повністю виявив свій музичний талант як диригент, за що дістав признання від різних музикологів, а в тому і від проф. О. Кошиця. За весь час свого побуту в

Нью Йорку Гайворонський віддавався музикологічним студіям, komponував та диригував хорами й оркестрами. Його композиції відомі не тільки серед українців, але й серед чужинців. Вони охоплюють різні роди музики: маршові стрілецькі пісні, хорові обрібки народніх пісень, мішані хорові дитячі і церковні музичні твори та струнні і симфонічні оркестри, камерна музика тощо. Одночасно Гайворонський скомпонував музику до оперети «Залізна Острога» (лібретто Л. Лісевича та А. Курдидика, 1933); «Синя квітка» (лібретто на три дії Д. Николишина, 1924); музику до п'єси «Вій» М. Гоголя та до драм: «Гетьман Дорошенко» Л. Старицької-Черняхівської та «Довбуш» за однойменною поемою Ю. Федьковича. При тому він також писав статті на музикологічні теми та рецензії.

Перебуваючи в Америці, Гайворонський був у постійному зв'язку з рідним краєм, не тільки з Галичиною, але також і з українськими музикантами та музикологами в підсоветській Україні. Він, між іншим, на заклик Музичного Товариства ім. Леонтовича в Києві, переводив в Америці збірку на будову пам'ятника на могилі Миколи Лисенка в Києві. Ці зв'язки обірвалися в 30-х роках, коли большевицька влада почала масову руїну українських культурних надбань та переводила масові арешти серед людей, що вели українську культурну працю

Весною 1949 р. заходами Гайворонського відбувся в Нью Йорку музичний фестиваль п. н. «Гомін України», в якому він ще раз показував американцям красу української пісні і музики. На жаль це був його останній виступ на ширшій арені. 11 вересня того самого 1949-го року смерть передчасно забрала цю геніяльну людину на 57-ому році життя. Гайворонський — це слава і гордість Заліщик, а також і Заліщицької

семінарії, де він розпочав свою кар'єру як музик, композитор і диригент.



При обговоренні Самоосвітнього Гуртка при Заліщицькій семінарії (довоєнного періоду) було підкреслено, що там виявлялися дві ідеологічні течії, народовецько-націоналістична та радикально-соціалістична. Коли типовим представником націоналістичної групи був Степан Паладійчук, то соціалістичної групи були Матвій Попович та Іван Навізівський. Багато з тих молодих соціалістів зберегли свої ліві погляди на все життя, але стояли непохитно на позиціях соборності українських земель у своїй власній самостійній і суверенній українській державі. Одначе, Попович та Навізівський, у пізніших роках, полівіли ще більше й опинилися в таборі московсько-большевицького інтернаціоналізму.

Матвій Попович нар. 1890 р. в селі Луб'янки Збаразького повіту в Галичині. Як учень учительської семінарії в Заліщиках він був членом Самоосвітнього Гуртка та заступником його голови в 1907 - 1908 році, в якому він репрезентував соціалістичне крило гуртка. За свою любов до української вишиваної сорочки, а ще більше за свою активність у суспільно-громадському житті, він часто попадав у конфлікт з учителями поляками-шовіністами, а зокрема з Марчинським та Гіртлером, які остаточно домоглися його усунення зі семінарії в 1908 році з останнього року навчання.

Попавши на листу революціонерів-соціалістів, Попович не міг дістати праці в Галичині і тому в 1910 році емігрував до ЗСА, звідки в 1911 р. переїхав до Канади. Тут він зразу ж включився в соціалістичний

рух, дописував до часопису *«Робозий Народ»*, а пізніше до *«Українських Робітничих Вістей»* та *«Народної Газети»*. Він був одним із засновників Товариства Українського Робітничо-Фармерського Дому (ТУРФ Дім), яке скотилося до большевизму і стало беззастережним виконавцем наказів Москви. ТУРФ Дім наробив чимало шкоди українському національному рухові в Канаді, за яку морально відповідає і Попович, один з провідних його членів. Попович був людиною великих обдарувань, кипучої енергії, а що найважливіше, високої ідейності. Як великий ідеаліст, він працював у ТУРФ Домі з глибокого внутрішнього переконання, що робить це для добра свого народу. Він дійсно вірив, що між українцями та москалями існувала дружба і що український нарід має свою власну соціалістичну державу у федерації з москалями та іншими народами.

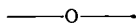
За свою відданість комуністичній ідеї, а головню Комуністичній партії Канади, яка була на послугах Москви, Попович в 1931 році був засуджений на п'ять років тюрми за підривно діяльність, але по двох з половиною роках був звільнений з тюрми в Кінгстоні, Онт. на волю. Другий раз він був арештований у 1940 р., коли Комуністична партія Канади на наказ з Москви стала на боці Німеччини, що в той час була союзником СССР. Через деякий час він був інтернований у таборі Петавава, Онтаріо. Але канадійська тюрма як і табір інтернованих це не московсько-большевицька тюрма та концентраційний табір, з яких мало хто виходить живим. В 1941 році вибухла німецько-советська війна, СССР став союзником Західніх аліантів і Поповича звільнили з табору інтернованих. Він помер 19 серпня 1943 р. у Гамільтоні на 53-ому році життя, не маючи змоги сконфронтувати пропаганди з дійсністю, як Москва переводить комунізм в Україні.

Зовсім іншим був *Іван Навізівський*, який нар. 29 вересня 1888 р. у селі Ворвулинці Заліщицького повіту у родині незаможних селян. Тому що Івась виявляв непересічні здібності в науці, завдяки «чужим людям» він пішов учитися до учительської семінарії в Заліщиках, де ним заопікувався катехит о. Іван Туркевич. Закінчивши семінарію, Навізівський пішов учителювати в селі Ангелівка Заліщицького повіту, але перейнявшись соціалістичними ідеями ще в шкільній лавці, молодий учитель почав їх пропагувати серед селян, що довело його до конфлікту з поліцією. І саме це було однією з причин його емігрування за океан.

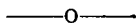
В 1908 р. І. Навізівський прибув до ЗСА, звідки пізніше переїхав до Канади і тут, разом з Поповичем, працював у часописі «Робочий Народ» та допомагав організувати ТУРФ Дім.

В часі української національної революції в 1917-1921 рр. Навізівський, повіривши большевицькій пропаганді, висміював українських патріотів так тих, що віддавали своє життя в обороні рідного краю як і тих у Канаді й Америці, які цю боротьбу піддержували своїми жертвами. Своєю злочинною працею він здобув собі довір'я в Російській Комуністичній Партії і йому дозволили в 1931 р. відвідати Советську Україну, де він мав нагоду переконатися, вже навіть тоді, що з московсько-большевицьким «визволенням» України не все гаразд. Але Навізівський не був чесний навіть сам зі собою і, за похвали Кремля, він продав себе всеціло Сталінові та його агентам. В той час, коли в Україні вмирили голодовою смертю мільйони українських селян, Навізівський написав, а ТУРФ Дім видав, відомий тоді пашквіль п. н. «Жовтоблакитна دلارохапна презва» (Вінніпег, 1932), в якому він намагався скомпромітувати національно-свідомий український табір у Канаді та ЗСА.

Навізівський їздив в Україну і після другої світової війни і мав змогу переконатися, як виглядало московське визволення Західної України, а в тому і його рідної Заліщищини. Але він не належав до тих, що можуть признатися до помилки, не належав до тих, які вміють учитися на власних помилках і остерігати інших на підставі власного досвіду. Незважаючи на геноцидну та русофільську політику Москви в Україні, Навізівський залишився вірним слугою московського большевизму аж до своєї смерті. В 1953 році він виїхав був на лікування до СРСР, але в поворотній дорозі до Канади, він помер 25 квітня 1954 р. таки на кораблі.



Стільки про абсолювентів довоєнного періоду Заліщицької семінарії (1899 - 1914). Не залишилися позаду й абсолювенти другого, повоєнного періоду (1918 - 1936), тобто до кінця існування семінарії. Щоправда, це вже були зовсім інші обставини, дуже часто, гірші ніж перед війною. Семінаристам-українцям доводилося учитися здебільша під загрозою арештів чи взагалі поліцейних відвідин. Доводилося здобувати педагогічні кваліфікації дуже часто без надії на те, що їх можна буде використати та що вони стануть середником прожитку в майбутньому.



З повоєнного періоду Заліщицької семінарії заслуговує на увагу *Іван Малюк*, брат Михайла, нар. 12 квітня 1900 р. у Ворвулинцях. Через війну семінарію закінчив щойно в 1924 р. Він був одним з тієї групи семінаристів, які за часів польсько-української війни, 1918 - 1919, були не тільки учнями семінарії, але також і вояками Української Галицької Армії. Він одружився з абсолювенткою заліщицької семінарії, Пара-

сею Гембатюк і вони обидвоє учителювали у Варшавському воевідстві. Вчителюючи, Іван Малюк доповнив свої кваліфікації кореспонденційною дорогою в т. зв. Вищих Учительських Курсах (ВуКаЕн) у Варшаві, які він закінчив в 1927 р., а в 1935 р. — педагогічний курс відомий п. н. Państwowy Instytut Pedagogiki Specjalnej (PIPS) у Варшаві. В 1937 р. був номінований на посаду виконуючого обов'язки інспектора народних



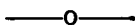
Іван Малюк

шкіл при повітовому інспектораті в Сєрпці Варшавського воевідства. Там працював Малюк аж до вересня 1939 р. і, щойно після розвалу Польщі, він повернувся до Заліщик, де був призначений інспектором районного відділу Народної Освіти (Райвно). Панування большевиків не обійшлося без арештів та переслухань у канцеляріях НКВД, але мабуть, довголітній побут у Польщі став йому в пригоді і НКВД не могло йому нічого прищипити.

Як виявилось з приходом німців, Іван Малюк був пов'язаний з підпільним рухом і тому з рамени ОУН(б) був призначений заліщицьким повітовим старостою. Коли в жовтні 1941 р. прийшла німецька цивільна адміністрація, він став головою Українського Допомогового Комітету в Заліщиках. Рік пізніше І. Малюк був призначений заступником повітового ландкомісара (німця), що давало йому кращі можливості допомогти населенню. Він використовував своє становище до тої міри, що аж викликав підозріння в Гестапо, яке його арештувало. Однак заходами проф. В. Кубійовича,

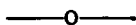
тодішнього голови Українського Центрального Комітету в Кракові, Малюка та ще 22 ув'язнених українців було звільнено. В половині жовтня 1943 р. чортківський Крайсгаптман довірочно поінформував Малюка, що Гестапо готувалося знову його арештувати, і радив йому негайно покинути Заліщики. Малюк, негаючи, виїхав до Коломиї, де перебув аж до березня наступного року. Коли Гестапо відкрило його нове місце замешкання, це був уже час загального відступу на східному фронті, що дозволило Іванові Малюкові опустити Коломию, і вирушити з родиною на захід. Кінець війни в травні 1945 р. захопив його вже в Німеччині і в короткому часі він опинився у таборі для біженців у Регенсбурзі.

В 1949 р. родина Івана Малюка виїхала до Америки й осіла в місті Чикаго. Тут Іван Малюк прожив 19 років, заробляючи на «хліб щоденний» фізичною працею, а у вільних хвиликах на суспільно-громадській ниві, в Українському Народному Союзі, Пласті, СУМА, а також в українському шкільництві міста Чикаго. В 1967 р. Іван Малюк пішов на пенсію і виїхав до стеїту Висконсин.



З-поміж абсолювентів Заліщицької семінарії повенного періоду були й такі, які покінчили високі студії в університетах, технічних школах тощо. Здобувши високу освіту вони ставали висококваліфікованими фахівцями свого діла. Згадати б хоча Тадея Юрійчука, який закінчив семінар у 1931 р., а потім студіював філософію у Варшавському університеті і за большевицької влади учителював у Заліщиках в Українській Середній Школі, як викладач української мови й літератури. Іван Ткачик, закінчивши Заліщицьку семінарію, студіював музику у Варшавській консервато-

рії і виявляв неабиякий талант як музик і диригент. Володимир Корінь студіював архітектуру, Василь Ніньовський, філософію, а Богдан Гнатюк інженерію.

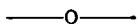


Професор *д-р Богдан Т. Гнатюк*, нар. 25 липня 1915 р. в Заліщиках і там же закінчив народню школу та семінарію, до якої ходив від 1930 до 1935 р. У вересні 1935 р. він склав успішно додаткові іспити з математично-фізичних предметів у державній гімназії в Сьмяновіцах (Шлеськ). Це дало йому право вступу до Інженерно-Технічного Університету в Данцігу, який він закінчив, як дипломований інженер в 1942 р. Три роки пізніше він здобув в тому ж самому університеті докторат з інженерії. Від 1942 року почалася його учительська кар'єра в університеті, спочатку як науковий асистент у Данцігу, а потім у Відні (Австрія). Переїхавши з Європи до Америки, проф. Гнатюк став на працю в Нотр Дейм університеті, як асистент, а в 1957 р. дістав звання повного професора, В 1960 р. проф. Гнатюк перейшов на працю до Дрексель Університету у Філадельфії (ЗСА), де він викладає термонуклеарну фізику. Як спеціаліст у своїй ділянці він працював також при різних дослідках в аеронавтиці та інших споріднених ділянках. Він же дійсний член Наукового Товариства ім. Шевченка та Товариства Українських Інженерів Америки як також більше десятка різних американських наукових організацій та інституцій (напр. Американський Інститут Аеронавтики та Астронавтики, Американське Товариство Професорів Університетів і т. п.).

Його авторству належить більше двох десятків різних фахових статей в англійській, німецькій та українській мовах, що появилися в наукових журналах і збірниках. За свої праці він одержав нагороди

— стипендії від німецького товариства Alexander von Humboldt-Stiftung і американського the Faculty Fellowship ASEE-NASA.

Поруч своєї наукової діяльності проф. Б. Гнатюк є рівночасно активним членом українських суспільно-громадських товариств та установ. Він був декілька років головою Центральної Управи Організації Державного Визволення України, членом Екзекутивних органів Українського Конгресового Комітету Америки та інших організацій. Інформації про проф. Гнатюка знаходяться у наукових довідниках Америки як *Who is who in American Education*, *Who is who in the Midwest* та *American men of Sciences*. Вже сам факт, що його прізвище знаходиться у таких важливих наукових американських довідниках вказує на те, що проф. д-р Б. Т. Гнатюк є визначною постаттю не лише в українському, але і в американському науковому світі. Цим він приносить славу українській спільноті взагалі, а Заліщицькій учительській семінарії, де він здобув середню освіту, зокрема.



Володимир Юрій Корінь нар. в 1916 р. в Заліщиках і там же закінчив народню школу, а в 1935 р. учительську семінарію. По закінченні семінарії молодий Корінь, як любитель хорового мистецтва, вступив до славного тоді в Західній Україні хору Дмитра Котка, з яким у 1936-37 роках об'їхав цілу Галичину і Волинь.

Після двох років мандрівного життя в хорі Котка, що дало йому можливість пізнати майже цілу Західню Україну, Корінь почав приготуватися до гімназійної матури, щоб дістати право вступу до високих шкіл. Весною 1938 р. екстерністи складали матуральні іспити в математично-природничій гімназії ім. Шимоновичів у Львові, де на сорок кандидатів — успішно зда-

ли тільки два студенти й один з них був В. Ю. Корінь. Після того він розпочав студії на хемічному відділі Львівської Політехніки, але вибух війни і прихід большевиків змусив його відійти на Захід. Одружившись з Анною Бараник, абсолювенткою Заліщицької гімназії, Корінь продовжав свої студії в Технічній Високій Школі в місті Данцігу - Лянґфур. В між часі він замінив хемію на архітектуру і в 1942 році переїхав на студії до Високої Технічної Школи в Грацу (Австрія).



Вол. Корінь з хором читальні "Просвіта" в Заліщиках.

Кінцеві іспити Корінь склав у березні 1945 р. й одержав титул дипломованого інженера-архітектора (Diplom-Ingenieur im Fachgebiet Architektur). Два місяці пізніше закінчилася війна і Корінь з дружиною знайшовся в таборі для біженців «Орлик» у Берхтесгадені у Баварії. Тут він працював керівником Технічного Відділу табору, а в міжчасі працював над різними будівельними проєктами та брав участь в архітектурних конкурсах. В тому ж самому часі в Німеччині

був зорганізований український хор «Трембіта», яким диригував професор Лев Туркевич (син о. Івана Туркевича, катехита Заліщицької семінарії від 1903 до 1909 р.), з якою В. Корінь відбув турне по цілій південній Німеччині.

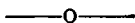
В 1948 р. подружжя Коренів разом з матір'ю Марією Бараник, виїхали до Тунізії, де Володимир Корінь працював як архітектор при будові великої водяної греблі у Бен Метір. В 1949 році виїхали на постійний побут до Канади, і зупинилися в провінції Саскачеван. Тут Корінь далі працював по своїй професії (але без професійної платні), розробляючи будівельні плани для шкіл та церков. Рік пізніше Корені, разом з матір'ю, опинилися в Торонті і Володимир став на працю у фірмі Mathers & Haldenby, де він опрацьовував проєкти та плани для шпиталів, шкіл, спортових залів тощо. Після десятирічного побуту в Торонті, родина Коренів (вже без матері, Марії Бараник, яка померла в 1955 р., але за те вже з сином та дочкою) переїхала до Лос Анджелес у Каліфорнії.

Через деякий час В. Корінь працював у ділянці комерційних будівель та заводів, а від 1964 р., з переходом на працю до фірми Becker & Associates в Лос Анджелес — переважно над планами великих комерційних центрів, шпиталів та хмарочосів різного застосування (бюрових, мешканевих і готелів).

Крім своєї участі у професійних хорах Д. Котка в Галичині та «Трембіти» в Німеччині, Корінь умів також і диригувати. Ще молодим хлопцем він диригував хорами читальні «Просвіти» в Заліщиках, а перебуваючи на студіях у Данцігу, він диригував там студентсько-робітничим хором. В часі своїх студій у Грацу Корінь диригував студентським хором українців. Хори — це була слабкість В. Кореня і він, навіть переїхавши на працю до Тунізії, диригував хором

українців-робітників у Бен Метір. Перебуваючи в Саскачевані, він диригував хорами в Принс Алберт та Саскатуні.

Перебуваючи десяток років у Торонто, В. Корінь декілька років диригував жіночим хором «Арфа» при церкві св. Миколая, який за його диригентури досягнув був вершок своєї слави, як один з кращих хорових ансамблів українського Торонто й Канади. В Лос Анджелес він також, на протязі деякого часу, диригував хором «Кобзар», але виснажуюча праця, родинні справи, як також і здоров'я, не дозволяли вже йому всеціло віддатися музично-хоровому мистецтву. А все ж таки Володимир Корінь виявив себе добрим співаком і талановитим диригентом, який не змарнував свого талану, але віддав його для поширення та поглиблення українського музичного мистецтва на нових теренах українського поселення.



Нінювський Василь народився в селянській сім'ї на пограниччі Покуття-Підкарпаття. До учительської семінарії ходив у Заліщиках, яку закінчив на передодні її ліквідації, і пішов студіювати малярство. Вільний від науки час віддавав суспільно-громадській праці, організуючи по селах при читальнях «Просвіти» хори, драматичні гуртки та молодечі товариства. Після окупації більшовиками західньо-українських земель у вересні 1939 р. почалася масова нагінка на весь національно-свідомий елемент і в скорому часі почалися масові арешти, в ході яких був арештований і Василь Нінювський. По довшому слідстві він був засуджений на розстріл та, в часі самої екзекуції смертного присуду в Надвірнянському лісі, недовірений вирвався на волю.

В часі німецької окупації, 1941-1944 німецьке Гестапо переслідувало головню тих самих, що колись польська поліція чи московське НКВД. В 1944 р. Гестапо перевело масові арешти і в'язнів, серед яких знайшовся і В. Ніньовський, погнало копати оборонні вали на Шлеську, звідки він видістався на захід. Від 1946-1948 рр. Ніньовський співав у славному тоді в Західній Європі хорі «Ватра».

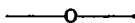
Остаточно мандрівка Ніньовського закінчилася в преріях Канади, у провінції Альберта. Перебуваючи на новому місці поселення, Ніньовський доповнив свою освіту трьома курсами математики в американському стейтовому університеті Колорадо, а в 1960 р. закінчив педагогічні курси в Альбертському університеті з учительським дипломом. Це давало йому право учити в середніх школах Альберти, де він викладав математику й малярство й одночасно продовжав свої студії на славістичному відділі Альбертського університету. Здобувши магістерський ступінь в 1967 р. Ніньовський продовжав свої студії спершу в Українському Вільному Університеті в Мюнхені, а опісля у славістичному відділі Оттавського університету. В 1972 р. він склав вимагані кінцеві докторські іспити зі славістики.

В. Ніньовський є також мистцем малярем. Малярства він навчався в школі Лукавецького, а опісля у Василя Дядинюка та Михайла Дмитренка. Разом з Володимиром Степаняком (також абсольтентом Заліщицької учительської семінарії) розмальовував церкви в Княждворі, Лісках і Годах. (Степаняк був активний в культурно-освітній праці і в часі большевицької окупації москалі застрілили його в городі біля його хати). Перебуваючи в Канаді, Ніньовський не занедбував і своїх малярських здібностей і виставляв свої праці на кількох виставках, і вони знайшли позитивну оцінку так в українській як і в чужинній пресі. Як

мистець-маляр Ніньовський намалював грамоту для кол. президента ЗСА, ген. Д. Е. Айзенгавера з нагоди його відслонення пам'ятника Т. Шевченкові в Вашингтоні в 1964 р. (За виконання цієї грамоти ген. Айзенговер подякував авторові окремим листом-приязні).

В. Ніньовський також викладав в Албертському університеті та був гостем-викладачем Саскачеванського університету в Ріджайні, Саск. Крім своєї багатогранної праці як учитель і маляр, Ніньовський є також автором першого Українського Зворотного Словника (Мюнхен-Едмонтон, 1969), який прихильно оцінив у своїй рецензії відомий вчений мовознавець Ю. Шевельов; двох наукових праць про Гуцульщину «Поетичні образи та мітологічні сліди в колядках і щедрівках Гуцульщини» (УТГІ: Наукові записки, т. XV, 1968) та «Рими та строфіка гуцульських колядок і щедрівок» (УТГІ: Наукові записки, т. XIV, 1967).

В. Ніньовський пише також новелі, з яких «Пташка скрипалі» була відзначена літературною нагородою Союзу Українок Канади в 1964 р. Авторству В. Ніньовського належить також коло 120 статей на літературні, виховні, мистецькі, політичні та суспільно-громадські теми, які друкувалися на сторінках українських періодичних видань: «Свобода» (Дзерзі Ситі), «Новий Шлях», «Промінь», «Український Голос» (Вінніпег), «Українські Вісті» (Едмонтон) та в англomовному *“Edmonton Journal”*.



Не можна не згадати і д-ра *Мирона Гнатюка*, який також є абсолювентом Заліщицького ліцею, чи пак уже 10-ої класи советської десятирічки в 1940 році. (До нижчих клас він ходив до державної гімназії з українською мовою навчання в Коломиї). За те його дружина Анна (Іванишин) увесь час навчалася в Заліщицькій гімназії. Д-р Мирон Гнатюк, закінчивши

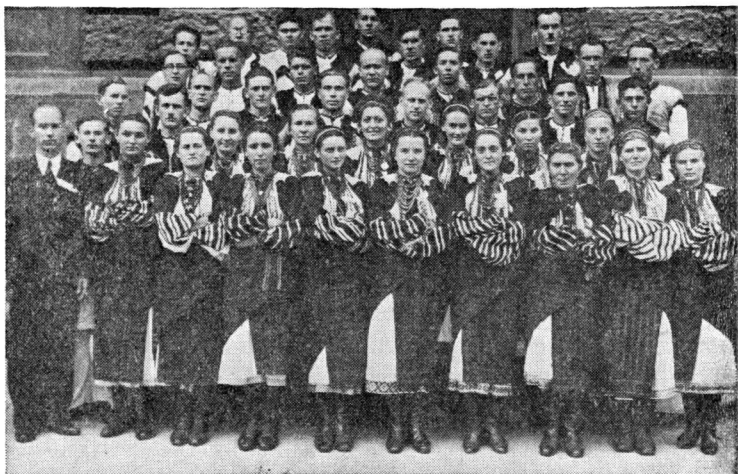
медичні студії в ЗСА, здобув собі славу відомого лікаря зі своєю власною клінікою в Сенекавіл, Огайо. Крім своєї професійної праці, д-р Гнатюк як і його дружина Анна, присвятили чимало уваги пропагуванню українського мистецтва, музики та культури взагалі серед необзнайомих з українською проблематикою американців. Для здійснювання цих завдань, вони обоє створили в своєму власному домі кімнату-музей з експонатами української подільської ноші з околиць Заліщищини, української різьби, серед яких пишається чудова декоративна тарілка з портретом д-ра Маковея та інші.

Подібно як у довоєнному періоді з Заліщицької учительської семінарії вийшов славний композитор, диригент і музиколог — М. О. Гайворонський, так з повоєнного періоду вийшов *Ярослав Смеречанський*. Сам він уродженець міста Коломиї, але до семінарії ходив у Заліщиках, яку закінчив у 1927 р. і тут робив свої перші кроки у музиці, як диригент семінарійного хору. За совєтської влади він став управителем музичної школи в Заліщиках та диригентом хору, з яким він здобув декілька нагород. «Ярослав Смеречанський — автор багатьох пісень, що увійшли до репертуару самодіяльних і професійних музичних колективів».

З інших добрих диригентів і любителів музики, що вийшли з Заліщицької семінарії варто згадати також і братів *Івана та Романа Романків*, родом з села Добровлян, *Ярослава Баранецького*, *С. Годованця* та ін., які однак не віддалися всеціло музиці, як Смеречанський та Іван Ткачик, але використовували своє знання в педагогічній праці, чи в різних льокальних хорах поглиблювали любов і розуміння хорового мистецтва.

З Заліщицької семінарії вийшло багато «безіменних плугаторів» та «каменярів», що орали цілину

українського духа, сіяли зерно правди, зерно науки, а з тим самим, і національної свідомості серед свого народу. Вони своєю працею ламали скелі зневіри і скріпляли віру у краще майбутнє свого народу і своєї батьківщини.



Ярослав Смеречанський (перший зліва) зі своїм хором

За це похвали вони не діставали, бо окупанти, поляки, німці, чи москалі, переслідували їх за їхню діяльність, звільняли з праці, саджали в тюрму, карали смертю. Перелічити усі жертви ворожого терору над абсолювентами Заліщицької семінарії сьогодні важко, через брак архівних матеріалів. Одною з таких жертв, що за свою приналежність до УВО-ОУН та участь в їх діяльності попали до польської тюрми, був *Ярослав Осадзук*, який по довгорічному побуті в тюрмі, захворів на чахотку, і яка загнала його ще в молодому віці в домовину. Зрештою, для польської поліції майже кожний інтелігентний і свідомий українець був підозрілим, і коли їй забажалося — саджала

до тюрми або відставляла до концентраційного табору в славнозвісній Березі Картузькій. До таких належали з колишніх семінаристів *Іван Костюк, Іван Курієць, Роман Романко, Петро Кузняк* та багато інших, яким поляки намагалися зламати їхній національний хребет.

Іван Курієць, родом зі села Синькова Заліщицького повіту, абсолювент заліщицької учительської семінарії довоєнного періоду, був управителем школи у своєму родинному селі, але «для добра школи» на початку 30-тих років, не зважаючи на пекучий брак учителів народної школи, поляки звільнили його з праці і післали передчасно на «емеритуру». Замість учити в школі, Курієць господарював у Синькові аж до приходу большевиків, уділяючись також і суспільно-громадській праці.

Як воно не дивно, але всі ті, які були переслідувані та арештовані польською поліцією, не мали спокою і після того, як советська армія окупувала західно-українські землі, що в советській термінології називалося «визволила західніх братів українців з-під панської кормиги». Іван Курієць був знову арештований агентами НКВД і більше додому не вернувся.

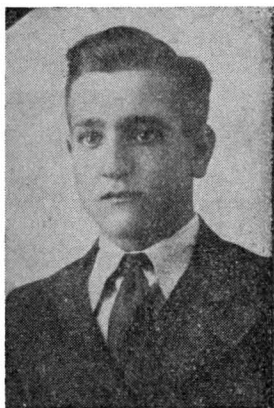
Після цього большевицького «визволення» був арештований Володимир Степаняк, талановитий мистець маляр з чудовим глибоким басом, якого вони замордували в тюрмі. Іван Марусин карався десять років на тяжкому засланні в Сибірі, звідки вкінці йому вдалося втекти і видістатися поза межі СРСР. Юліян Гуляк загинув у збройній сутичці з большевицькими військами як український підпільник. Ярослав Б. Комарницький, який відсидів один рік тюрми за Польщі, був знову арештований большевиками. Так само арештований був талановитий диригент Іван Ткачик, який в травні 1941 р. повернувся зі своїм заліщицьким

хором з обласного конкурсу у Тернополі, де він здобув першу нагороду і готувався до виїзду з хором на республіканський конкурс у Києві. Та не довелось йому побувати в Києві, бо його арештувало НКВД. І Степаняк, і Курієць, і Комарницький, і Ткачик з тюрми уже не вийшли, їх большевики помордували як небезпечних «ворогів народу». Якого народу? Звісно ж, не українського, якому вони були віддані тілом і душею. Якщо вони були ворогами якогось народу, то народу-поневолювача України, і за це вони терпіли і понесли смерть.

Так само арештований був і *Степан Стасюк* як «ворог народу» і подібно як *Василь Ніньовський* був засуджений на кару смерти в Чортківській тюрмі, з якої йому тільки чудом вдалося вирватися.

З учнів Заліщицької гімназії, за доступними нам даними, менше-більше половина залишилася на рідних землях, частина опинилася на еміграції, а частина загинула в трагічних роках війни. Покищо, за виїмком тих, що вже віддали своє життя на жертовнику батьківщини, трудно робити висновки відносно їхніх заслуг супроти свого народу. Знаємо одначе, що вони не стояли осторонь від суспільно-політичного життя. Деякі з них взяли активну участь у т. зв. «Похідних групах»

у східні області України після відступу радянських військ в липні 1941 р. На початку радянсько-німецької війни здавалося, що Україна відітхне від заслання та кровожадних езекуцій НКВД. Але німецький наїзник



Вол. Ільницький
розстріляний німцями
1941 р.

не був зовсім кращим від московського і багато ентузіастів відбудови української державности заплатили за це своїм життям. Серед цих перших жертв німецького терору знайшлися й абсолювенти та абітурієнти Заліщицької гімназії Іванка Левицька та Володимир Ільницький (родом зі Слобідки, Заліщицького повіту), які вийшли в 1941 р. з похідними групами на східно-центральні українські землі і там їх німці розстріляли як небезпечних націоналістів, коли вони заледве переступили 20 років життя.



Ярослав Малюк
загинув під Бродами
у липні 1944 р.

Коли в 1943 році організувалася військова формація Дивізія «Галичина», багато абсолювентів Заліщицької семінарії та гімназії вступили в її ряди для боротьби з ворогом число один — московсько-советським імперіалізмом. А що всяка боротьба коштує жертви, понесла їх і українська Дивізія «Галичина». З абсолювентів Заліщицької гімназії, за доступними даними згинули тоді десятник Роман Кашовський та десятник Ярослав Малюк. Вже поза оточенням згинув з рук польської партизанки — десятник Юрій Нещеретний. Чимало молодих людей пропало без вісті, а між ними й абсолювенти чи колишні учні Заліщицької середньої школи. Можливо, що й вони впали на полі бою, але про це немає документальних даних.

Частина абсолювентів Заліщицької середньої школи (семінарії та гімназії) залишилася на рідних землях і напевно не бракує серед них відданих працівників на народній ниві. Та працювати там не легко. Деякі з них, згідно з вірогідними інформаціями, караються далеко у різних кінцях советської імперії, відбувши кару за недійсні провини, ніби на волі, але повернутися в рідну батьківщину їм не вільно, бо там вони можуть бути небезпечні для советського окупаційного режиму.

ЕПІЛОГ

Заліщицька учительська семінарія та її наслідниця гімназія, разом узявши, проіснувала 40 років, а коли відрахуємо чотирорічну перерву в часі першої світової війни, то залишається тільки 36 років діяльності. Умови розвитку у цій школі були важкі і несприятливі для українців, бо поляки, захопивши владу у свої руки, намагалися зробити з цієї школи твердиню польської духовости на сході Галичини. Поліційні переслідування й арешти, погрози й фальшиві, але приманливі обіцянки не зуміли завернути колеса історії і зупинити процес національного відродження українського народу. Навпаки, у цій же самій школі виховувалися молоді хлопці й дівчата на свідомих і відважних борців за краще завтра свого народу.

Учительська семінарія в Заліщиках була створена заходами послів українців для українського населення південного галицького Поділля, яка мала служити інтересам того населення. Щоб забезпечитися перед різного роду махінаціями польської адміністрації, згідно з рішенням центрального уряду в Відні, директором семінарії мав завжди бути українець, який мав стояти на сторожі інтересів українського народу. Він мав також наглядати, щоб утраквізм семінарії зберігався у визначених нормах. Але для польської адміністрації в Галичині не існували жодні закони, які обмежували її сваволю. Вона вміла їх завжди обійти і обернути на свою власну користь.

Замість директора-українця, на протязі перших 14-ти років існування семінарії, директорами були українські перевертні-ренегати: Тит Слоневський і Та-

дей Мандибур. Оба вони своєю політикою на терені семінарії вповні підтвердили загально визнану тезу, що ренегати є звичайно гірші за окупантів. Передбачений австрійським законом утраквізм у Заліщицькій семінарії, де українська і польська мови мали бути рівноправні, виявився на ділі звичайними кпинами над українською мовою та українцями взагалі. Переведення цього закону польською шкільною владою на практиці, є клясичним прикладом етики і моралі польських шовіністів, будь вони учителями, суддями чи політиками.

Семінарія, замість стати осередком розвитку української культури, а головню місцем для впоювання пошани та любови до свого рідного взагалі, а культури зокрема, вона стала місцем, де переслідувалося все що українське. Навіть найдрібніші культурні почини студентів українців, як читання української преси, чи навіть ношення української вишиваної сорочки, вважалося негідним кандидата на учителя і переслідувалося як злочин.

Важкі умови в Заліщицькій учительській семінарії, де більшість студентів становили селянські сини, вимагали від них неабияких зусиль. Поборюючи економічні труднощі, вони стрічалися на своєму молоденькому житті і з політичними перешкодами, з дискримінацією і з погордою поляків, які вважали себе панівною нацією, а українців своїми рабами. На деяких це діяло від'ємно і викривлювало їхні характери. Слабші характером одиниці ставали в ряди т. зв. «пожодних русінуф», які за кусок щоденного хліба беззастережно виконували розпорядження польської адміністрації, навіть тоді, коли вони були спрямовані на шкоду рідному народові. На щастя таких не було багато, бо поляки своїми переслідуваннями перетягали струну і замість викривляти національні хребти

української шкільної молоді, до чого вони прямували, вони випростовували їх і робили з них свідомих українців.

Польська панівна верхівка, а разом з нею і різні державні урядовці-поляки, щоб задержати своє упривілейоване становище в українській Галичині, почали робити більш серйозні заходи, щоб не допустити автотонне українське населення до школи й освіти. За здійснення цього пляну, в основному відповідали учителі, поляки-шовіністи. Вони часто послуговувалися при тому методами негідними педагогічного звання: дискримінацією, шантажем, ба навіть хабарництвом. Постійні насмішки і клини з українців як меншевартисної нації, з їх мови, літератури та взагалі культури, застосовувалися як засіб до викликування почуття меншевартості і зневаги до всего, що українське в самих таки учнів українців. Одним словом, кожний засіб був добрий, якщо він допомагав полякам зберегти їхні привілеї.

Одначе, чим частіше поляки ставилися до українців як до меншевартисної нації, тим більше розбуджували в них національну свідомість, тим більше загострювали національну окремішність. Вислід був протилежний від задуманого. Зрештою самі обставини на території Заліщицької семінарії заперечували польську теорію про меншевартість українців. Головну працю в самодіяльних гуртках виконували українці не тільки тому, що їх було завжди більше в семінарії, але головно завдяки їхнім талантам. Семінарійний хор складався в основному з українців, солістами та диригентами хорів чи оркестр, були також українці. Серед українських студентів було багато одиниць, що проявляли літературний хист, талант у співі, музиці тощо. Отже силою самих обставин у семінарії, теорія меншевартості не видержувала критики, бо студенти укра-

інці виявляли більше різних талантів ніж поляки, яким ніхто не стояв на перешкоді.

Коли відстрашування українців від науки почало тратити на силі, поляки стали обмежувати їм доступ не тільки до самої школи, але й до учительської професії. За Австрії це діялося при допомозі переслідування учнів семінарії, а за Польщі — українців не приймали на працю. Прикладом такої політики може послужити історія річника, який складав матуральні іспити в 1913 р. В 1909 р. більше чотирьох десятків українців вписалося на перший рік, та по чотирьох роках науки матуральні іспити склало тільки сімох. Ще гірший приклад знаходимо за польських часів. З 30-ти учнів матурантів в 1934 р. іспити склали тільки 17, а 13 перепали, при чому більшість з них становили українці.

Але за Польщі вже не вистачало мати матуральне свідоцтво з учительської семінарії, щоб піти на учительську посаду, бо на перешкоді стояла ще й національна та релігійна приналежність. Хоча в Польщі був великий брак учителів, для українців і греко-католиків праці не було. Зараз по війні, то українці могли ще вчителювати на корінно-польських землях, а поляків присилали з західньої Польщі вчити українських дітей, яких вони не розуміли, не знаючи ані їх мови, ані звичаїв. Правда, були винятки, що українці діставали працю в Галичині, чи взагалі десь на українських землях під Польщею, але, в більшості випадків, це була категорія т. зв. «пожондних русінуф» типу Слоневського, Мандибурра та їм подібних. В 1924 році з українців успішно склали матуральні іспити 21 особа. З них 15 пішло на учительську працю, 11 в корінній Польщі, а 4 в Галичині. Хто ж були ці вибранці? Іван Котельницький та Евстахій Старожитник — «пожондні русіні», Станислав Фляк — «гре-

ко-католик руського роду польської національності». Ольга Тишковська, заміжня Свистун, яка зі своїм чоловіком, також українцем, довгий час працювала в селі Колодрібка, але обоє вони ніколи не відважилися брати участі в суспільно-громадському житті села, дарма, що там відчувався великий брак інтелігенції. За те вони обоє брали активну участь в житті невеличкої там польської колонії. Одначе, в ім'я правди, треба ствердити, що обоє Свистуни, Володимир і Ольга, радо служили порадами українській громаді і такі заявляли себе українцями.

В тридцятих роках дістатися на учительську працю свіжому абсолювентові семінарії було майже неможливо. Це був радше виняток ніж правило, щоб українець міг ще дістатися на учительську посаду. Хоча були й винятки.

Але така польська політика виявилася двоєсичним мечем, бо молоді кандидати на учителів, не маючи змоги дістатися на учительську посаду і, силою обставин, зберігати лояльність супроти влади, вони приєднувалися до опозиції. Дуже часто вони поповняли ряди українських революціонерів, головню УВО-ОУН, і діяли на шкоду Польщі та її пануванню на українських землях. За те у свою чергу вони попадали в тюрму, де їх мучили, за що вони здобували собі серед широких кіл населення ореол слави — мучеників за українську ідею.

До найбільш світлих моментів в історії Заліщицької семінарії треба зарахувати період директорства Маковея, який умів бути директором для всіх учнів незалежно від національності. Своєю поведінкою, як педагог і директор, він здобув собі був загальну пошану і респект у своїх і чужих. Але час його директорства припав на дуже бурхливі роки (1913-1925), які були свідками великих політичних змін в цілому сві-

ті, а зокрема на українських землях. Вибух першої світової війни та воснні операції на західньо-українських землях, з усіма відомими жорстокостями, перервали навчання в семінарії аж до осені 1918 р., коли прийшов розвал Австро-Угорщини. На її руїнах була створена Західньо-Українська Народня Республіка. Вслід за тим прийшла польсько-українська війна й окупація Галичини поляками, з короткою перервою в 1920 р., в часі першої большевицької інвазії.

Неустабілізовані відносини після 1920 р. зовсім не сприяли нормальній праці в усіх школах Галичини, а в тому і в Заліщицькій учительській семінарії. Зі смертю Маковея в 1925 р. студенти семінарії втратили доброго педагога й улюбленого директора, а студенти-українці — свого найбільш авторитетного оборонця та духового батька. Маковея між живими не стало, але пам'ять про нього в Заліщиках залишилася на все.

Побут Маковея в Заліщиках, разом з короткотривалою українською державністю, мав велике моральне значення для студентів-українців у їхній боротьбі з польським наступом. Пробиваючись з трудами і перебоями через учительську семінарію, ці молоді люди, здобували освіту, загартовували себе, розвивали свої уми і кристалізували свої характери вже з молодих літ. У своїй основній масі вони залишилися вірними ідеї визволення українського народу з-під чужого, чия б воно не було, ярма. Немало з них працювали як учителі й виховували молоде покоління на свідомих синів і дочок свого народу, інші працювали там, де їм судила примхувата доля поневоленого народу.

Ми зробили короткий огляд розвитку Заліщицької учительської семінарії, для прикладу, як розвивалося шкільництво за часів австрійського та польського па-

нування. Заліщицька семінарія була в останніх часах одна з десяти на терені Галичини, але умови описані на сторінках цієї праці, характерні для Заліщик, у багатьох випадках були типовими і для інших середніх шкіл, де проходила боротьба за виховання молоді.

Вартість кожної установи, так само як і людини, оцінюється не самим фактом її існування, але плодами її праці. З цього скромного і далеко неповного зіставлення видно, що Заліщицька учительська семінарія та гімназія сповнили гідно своє завдання супроти українського народу. Нехай ці скромні рядки будуть бо-дай частинною винагородою для всіх тих, що трудились, виховували й виховувались, щоб нести світло правди й науки під низькі селянські стріхи, що шукали і шукають шляхів до щирих українських сердець, чи, будучи сьогодні поза межами батьківщини, — ширять слова правди про Україну, український народ та його боротьбу за своє власне незалежне від окупантів життя. Під цю пору в Україні про них офіційні чинники не згадають, бо це не є в інтересі окупанта, а для вільної науки там місця немає. То про цих трудівників, подібних їм і в їх імені писав Іван Франко у своїх невмірущих «Каменярах»:

І так ми всі йдемо в одну громаду скуті
Святою думкою, а молоти в руках.
Нехай прокляті ми і світом призабуті,
Ми ломимо скалу, рівняєм правді путі,
А щастя всіх прийде по наших аж кістках.

ПІСЛЯСЛОВО

В українській історіографії досить часто стрічаються загальникові ствердження про переслідування окупантами українського народу та намагання денационалізувати його, які, хоча і правдиві, не все належно удокументовані. *Там де Дністер круто в'ється* є спробою навести конкретні приклади переслідування й засобів денационалізації, які поляки практикували на терені учительської семінарії в Заліщиках. Нарис історії цієї семінарії є спробою проаналізувати виховно-освітню політику польської адміністрації в Галичині на терені одного учбового закладу, де виховувалися кандидати на учителів. Бажанням автора є щоб ця праця дала історикові шкільництва в Галичині матеріал для аналізу національних взаємовідносин, а молодому поколінню показала, як колись боролися і змагалися за своє національне самовизначення та за свої права молоді хлопці й дівчата в умовах австрійської і польської окупації, де всю владу мали поляки.

На появу цієї праці склалося чимало різних чинників, але чи не найголовнішим був Підготовчий Комітет Зустрічі Друзів Обоих Учительських Семінарій та Гімназії в Заліщиках, який влаштував у Торонті ювілейну зустріч з нагоди 60-річчя заснування учительської семінарії, 6 вересня 1959 р. Цей Коїмтет, очолений Семеном Фодчуком, прибирав чимало цінного рукописного матеріалу — споминів з життя-буття в учительській семінарії в Заліщиках. Весь цей матеріал автор використав для короткого нарису до регіонального збірника Чортківщини, який на ділі став зародком сьогоднішньої праці.

При розшукуванні матеріалів до цього нарису виявилось, яке багатогранне і цікаве було минуле цього учебного закладу і було б, на думку автора, прямо гріхом не зібрати всі ці матеріали разом як причинок до історії шкільництва та шкільної політики в Галичині взагалі. За цим промовляв ще і той факт, що покищо жодна з існуючих колись десяти учительських утравістичних семінарій не дочекалася ще свого дослідника. А шкода, бо справа виховання учительських кадрів завжди була тісно пов'язана з вихованням молодого покоління, яке у свою чергу визначало шляхи розвитку цілого народу. Але як виявилось, намічений плян не легко було виконати через брак архівних матеріалів і тому довелося розшукувати різні додаткові інформації також від живих ще колишніх учнів семінарії. Це, однак, вимагало неабиякої обережності і часто треба було перевірювати здобуті інформації щонайменше у двох, а то і трьох джерелах, щоб уникнути неточности.

Немає потреби мабуть і згадувати, що написані спомини, хоча й дуже цікаві, не все відповідали вимогам даної праці й тому довелося вести доволі широке листування з їхніми авторами та ще й іншими колишніми учнями семінарії чи гімназії. Тут з приємністю доводиться ствердити, що майже всі співкореспонденти відгукнулися на листа автора й уділяли додаткових інформацій в міру своїх знань. До таких належали, в поазбучному порядку: пані Параскевія Біланюк та Марія Дзерович, Тадей Залеський, кол. учитель Заліщицької семінарії та такі колишні учні: Богдан Бараник, Іван Малюк, Михайло Малюк, Андрій Микула, Василь Нінювський, Степан Паладійчук, Григорій Романко, Степан Стасюк, Дмитро Фодчук, Семен Фодчук, Іван Цибульський та інші. Усі вони допомагали авторові в реконструкції минулого учительської семінарії та гімназії в Заліщиках.

Окремо належиться подяка авторів передмови до цієї праці, Іванові Будуровичеві, колишньому учителеві гімназії в Чорткові та докторові професорові Богданові Будуровичеві з Відділу Слов'янських Мов і Літератур Торонтонського Університету, за їхні критичні завваги, доповнення та поради. Не можна проминути мовчанкою вкладу пані Катерини Лазор та пані мгр. Марії Кінасевич, кол. учительки гімназії Рідної Школи в Тернополі, які читали рукопис і давали свої текстуальні завваги, а мгр. Борис та Світлана Грибінські переводили мовну коректу. Усі вони допомагали мені в моїй праці своїми заввагами та порадами, які я старався взяти до уваги. Правда, не всі поради могли бути узгляднені і тому за недотягнення текстуального, мовно-стилістичного чи правописного порядку поносять вину не вони, але сам автор.

Під кінець треба згадати ще й видавничий комітет, який найбільше причинився до того, що ця праця появилася друком, за що йому належиться окрема подяка. До цього комітету належали: Степан Паладійчук, Микола Романко (старший), Микола Романко (молодший), Мирослав Романко та Дмитро Фодчук. З тих, які не діждалися побачити цієї праці, але змагали того, щоб вона появилася друком, треба згадати покійних уже Семена Фодчука, голову комітету, та Івана Цибульського. Цей комітет запевнив авторів фінансову піддержку потрібну для коштів друку і тим самим заохотив його до дальшої праці аж до успішного кінця.

Усім повище згаданим і не згаданим особам, які, в такій чи в іншій мірі, причинилися до появи цієї праці, щиро подяку складає

Автор

Серпень 1973.

ДОДАТОК Ч. 1

Абітурієнти*

Першої Матери Учительської Чоловічої Семінарії
в Заліщиках у 1903 році

(Українці подані кирилицею)

Бабицький Іван	Король
Барна ^м	Луців
Буджик Михайло	Мигаль Степан
Бучацький	Павлюк Юрій*
Григорович Теодор	Попович Іван
Григорович Степан	Савкевич Володимир
Коцан	Ситник
Кенс Йосиф ^м	Ткачук Матей

^м Москвофіли

* Визначний

Bieńkowski	Pietrakiewicz
Cionkalski	Siemasz
Chyliński	Szczęsny
Dombrowski	Szczepankiewicz Andrzej
Feret	Wilk Jan
Karpiński	Ziemliński Jan
Liškiewicz	żańkowski Tom

ДОДАТОК Ч. 2

Абітурієнти Другої Матери Учительської Чоловічої
Семінарії в Заліщиках у 1904 році

Українці:

Баранюк Гриць	Будз Петро
Бойчук Дмитро	Гілевич Роман

Калинович Іван
(екстерніст)
Онищук Тадей
Пилипчук Гриць
Прус Пилип
Рудий Василь

Симкович Дмитро
(перепав)
Фодчук Семен
Явний Йосиф (москвофіл)
Якубчук Евстахій*

Поляки:

Albert Władysław
Balicki Zygmunt
Bielanów Jan
Januszewski Stanisław
Januszewski Zygmunt
Malarz Jan
Maryniak Antoni
Mareczek Józef
Misiewicz Zygmunt
Kohutyński Jan

Kolmer Józef
Kupczyński Jan
Rogosz Józef
Rogalski Władzimirz
Soroka Jan
Stebnowski Jan
Szarek Józef
Tomaluk Józef
Złochowski Leon*

* Визначний студент

ДОДАТОК Ч. 3

Абсольвенти українці
Заліщицької Учительської Семінарії в 1924 р.

Прізвище й ім'я

1. Баранецька Ольга
(Мединська)
2. Вонсуль Петронеля
3. Гембатюк Ольга П.
(Малюк)
4. Гембатюк Осип
5. Долинська Ольга
(Руденська)
6. Долинська Уляна
(Терлецька)

7. Дубецький Михайло
8. Кабан Василь
9. Котельницький Іван
10. Коцюбійчук Дмитро
11. Левицька Марія
12. Малюк Іван
13. Мединський Лев
14. Свіченюк Михайлина
(Романко)
15. Слупчинська Ольга

16. Совсун Михайло
17. Сохацький Сильвестер
18. Старожитник Евстахій
19. Тишковська Ольга
(Свистун)

20. Фляк Станислав
21. Чехович Юрій

Учителював (ала)		Де?	
Так	в Польщі	Так	в Польщі
Так	в Польщі	Так	в Польщі
Так	в Польщі	Так	в Польщі
?	(мабуть ні)	Ні	(померла)
Ні	—	Так	в Польщі
Ні	—	Так	в Польщі
Так	в Польщі	Так	в Галичині
Так	в Польщі	Так	в Галичині
Так	в Галичині	Так	в Галичині
Так	в Польщі	Ні.	
Ні	—		

Не вчителювало взагалі 6 осіб (з власної волі).

Всіх учителювало	15 осіб
З того в Польщі	11 осіб
в Галичині	4 особи

БІБЛІОГРАФІЯ

І. КНИЖКОВІ ВИДАННЯ

Austria. Statistische Zentral Kommission. Österreichisches Handbuch für die im Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder. 27. Jahrgang, 1908. Wien, 1909.

Витвицький, Василь. Михайло Гайворонський: життя і творчість. Нью Йорк [Накл. Н. Гайворонської] 1954.

Wielka encyklopedia powszechna PWN. [Komitet redakcyjny: B. Suchodolski. Wyd. 1.] Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1962-70. 13 tomów.

Winiarski, Ignacy. Rusini w Radzie Państwa, 1907-1908. Lwów, Księgarnia Cubrynowicza i Schmidta, 1909. (Nasze sprawy na Rusi, 3).

Добрянський, Михайло. Українсько-польські стосунки у XIX сторіччі. Мюнхен, Український Вільний Університет, 1969.

Ельгорт, В. Заліщики; краєзнавчий нарис. Львів, Вид-во "Каменярь", 1967.

Енциклопедія українознавства. Під головною редакцією Володимира Кубійовича і Зенона Кузелі. Мюнхен, Молоде Життя, 1949-1970. 5 томів.

Засенко, Олекса. Осип Маковей: життя і творчість. Київ, Вид-во Художньої Літератури "Дніпро", 1968.

Kieniewicz, Stefan. Galicja w dobie autonomicznej, 1850-1914; wybór tekstów. Wrocław, Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1952.

Kulpa, Jan. Kształcenie nauczycieli szkół powszechnych w latach 1918-1939. Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1963. (Polska Akademia Nauk. Oddział w Krakowie. Prace Komisji Nauk Pedagogicznych, no. 9).

Ломацький, Михайло. Українське вчителство на Гуцульщині. Торонто, Об'єднання Українських Педагогів у Канаді, 1958. Максимчук, Іван. Кожухів. Львів, Накл. Вид-ва "Червона Калина", 1930.

Мегас, Осип. Трагедія Галицької України. Вінніпег, В друкарні Канадійського Фармера, 1920.

Najdus, Walentyna. Szkice z historii Galicji. Warszawa, Książka i Wiedza, 1958 - 60. 2 tomy.

Погребенник, Федір. Осип Маковей: критично-біографічний нарис. Київ, Державне Вид-во Художньої Літератури "Дніпро", 1968.

Poland. Główny Urząd Statystyczny. Concise statistical year-book of the Polish Republic, 1930 - 1936. 4 tomy.

Українська Радянська Соціалістична Республіка. [Головна редакційна колегія: М. П. Важан та інші] Київ, Українська радянська енциклопедія, 1965.

Українська Радянська енциклопедія. Київ, Головна Редакція Укр. Радянської Енциклопедії, 1960 - 65. 17 томів.

Український Радянський Енциклопедичний словник у трьох томах. Головна редакційна колегія: М. П. Важан та інші. Київ, АН УРСР, 1966.

Фодчук, Стефан. Дивні пригоди Штіфа Табачнюка. [З переднім словом А. Льницького] Ванкувер, Накл. автора, 1958.

Yaremko, Michael. Galicia - Halychyna; from separation to unity. Toronto, Shevchenko Scientific Society, 1967.

II. СТАТТІ, РОЗВІДКИ, СПОМИНИ

Бедрій, Володимир: "Гомін Гуцульщини"; до 3-ої річниці смерті Михайла Ломацького. Свобода, 15-го березня 1972.

В. Л.: "В галиційській сардачині"; з нагоди 50-ліття творчости гумориста Штіфа Табачнюка. Вільне Слово, р. 24, ч. 26 (29 червня 1957).

Верига, Василь: "Зразковий громадянин-трудівник"; з нагоди 75-ліття Степана Паладійчука. Новий Шлях, ч. 5, 1 лютого 1964.

Верига, Василь: "Нарис історії учительської семінарії і гімназії в Заліщиках", Наша Мета (Торонто) р. 18, чч. 35-42 (3 вересня — 22 жовтня 1966).

"Вшанування пам'яті Осипа Маковей". Культура і життя (Київ) № 69 (1315) 27 серпня 1967.

Гладкий, В.: "Осип Маковей, 1867 - 1967"; Ровесник (Тернопіль) 23 серпня 1967.

"За парламентарну діяльність" розправа б. сенатора УНДО Василя Бараника. Новий Час (Львів) (25 травня 1932).

Кріль, Осип: "Зі сторінок щоденника"; до 100-річчя від дня народження Осипа Маковея. *Літературна Україна* (Київ) № 66 (2452), 22 серпня 1967 р.

Левадний, Іван: "Талановитий письменник новеліст"; у 40-ліття з дня смерті Осипа Маковея. *Гомін України* (Торонто) р. 17, ч. 51 (865) 11 грудня 1965.

McAfee, Rose. Doctor's wife is master artist in decorating eggs for Easter. *The Daily Jeffersonian* (Cambridge, Ohio) Apr. 20, 1973, p. 8.

Паладійчук, Степан: "Семен Фодчук"; некролог. *Новий Шлях* (Вінніпег) ч. 32, 29 травня 1971 р.

о. Петро Каменецький; некролог. *Наша Мета* (Торонто) р. 25, ч. 11 (10 березня 1973).

Перепилиця, С.: "На допитах тримався мужньо", *Ровесник* (Тернопіль) 23 серпня 1967.

Suhre, Marcy. "Family museum houses collection from Ukraine", in *The Jeffersonian Weekender* (Cambridge, Ohio) May 19, 1973.

Фодчук, Семен: "М. Ломацький — педагог і письменник Гуцульщини". *Канадійський Фармер* (Вінніпег) ч. 2 і 3 (10 і 17 січня 1970).

Фодчук, Семен: "Михайло Гайворонський". *Наша Мета* (Торонто) р. 16, ч. 39 і 4 (26 вересня та 3 жовтня 1964).

Фодчук, Семен: "Гайворонський — композитор і педагог". *Новий Шлях* (Вінніпег) р. 30, ч. 79 і 81, 16 і 23 жовтня 1959 р.

Фодчук, Семен: "Мої спомини про Заліщицьку семінарію". *Наша Мета* (Торонто) (серія статей у числах за листопад і грудень 1959 р.)

Фодчук, Семен: "Осип Маковей"; у сторіччя народження *Література і Мистецтво* (додаток до *Гомону України*) р. 13, ч. 9, 16 вересня 1967.

Фодчук, Семен: "Про Дмитра Ткачука". *Вільне Слово* (Торонто) р. 37, ч. 13, 28 березня 1970 р.

Фодчук, Семен: "Тасмний Кружок". *Новий Шлях* (Вінніпег) р. 30, ч. 34, з 29 квітня 1959 р.

III. НЕ ДРУКОВАНІ МАТЕРІЯЛИ

Будурович, Іван (Торонто) "Декілька завваг до біографії проф. Степана Галібея" (Писемна інформація з травня 1969 р.)

Будурович, Іван (Торонто) “Я знав проф. Олександра Жолевича” (писемна інформація написана на прохання автора праці, серпень 1972)

Васильців, Антін (Луцьк) “Товаришам”; лист — спомин до Підготовчого Комітету 60-річного ювілею заіснування Заліщицької семінарії”, з дня 30 липня 1959 р.

Гуменюк, Варвара (Теслюк) (Нью Йорк) “Українки у приватному жіночому учительському семінарі в Заліщиках”; спомин відчитаний на 60-річному ювілеї Заліщицької семінарії в Торонті, дня 6 вересня 1959.

Дзерович, Марія (Бачинська) (Монтреаль) “Маковей у Заліщиках”; лист з 5 квітня 1973 р.

Дзерович, Марія (Бачинська) (Монтреаль) Лист з України до п. Бронислави Кучер (без дати) “Відзначення століття з дня народин О. Маковея у Заліщиках”, 21 серпня 1967 р. (з прилогами).

Залеський, Тадей (Ньюарк) “Заліщицька семінарія, 1908-1913” лист-спомин учителя семінарії до автора з дня 27 липня 1972 р.

Корінь, Анна (Бараник) (Лос Анджелес) “Фрагменти з життя учнів у Заліщицькій гімназії, 1933-1938”; спомин відчитаний на 60-річному ювілеї заснування Заліщицької семінарії в Торонті, дня 6 вересня 1959.

Малюк, Іван (Чикаго) “Д-р Осип Маковей”; спомин — доповідь відчитана на 60-річному ювілеї Заліщицької семінарії. 6 вересня 1959.

Малюк, Іван (Чикаго) Заліщицька семінарія за часів Західньо-Української Народньої Республіки, лист. 1918 — липень 1919; лист-спомин.

Малюк, Іван (Чикаго) “Мої спомини з Заліщицької семінарії, 1920-1925”, два листи з літа 1970 р. (до автора).

Малюк, Михайло (Снятин) “Заліщицька семінарія, 1909-1913”; лист-спомин до автора з дня 4 вересня 1967.

Паладійчук, Степан (Торонто) “До історії Таємного Гуртка студентів учительського семінара в Заліщиках”; доповідь-спомин виголошений на 60-річному ювілеї Заліщицької семінарії в Торонті, дня 6 вересня 1959.

Паладійчук, Степан (Торонто) “В Заліщицькій семінарії, 1905-1909”, недрукований лист-спомин для автора праці, з 18 квітня 1965 р.

Раковський, Роман (Нью Йорк) “Мій батько о. Йосиф Раковський, професор Заліщицької семінарії”, спомин-лист до автора з 25 червня 1972.

Романко, Іван “Маковей і Цаленюк” — лист-розвідка для автора, з дня 25 червня 1968 р.

Романко, Іван “Заліщицька семінарія, 1925-1930” два листи-спомини для автора з дня 19 грудня 1965 та 26 лютого 1966 р.

Стасюк, Степан (Судбури) “Спомини з Заліщицької семінарії, 1930-1935” лист-спомин (19 квітня 1972)

Стасюк, Степан (Судбури) Завваги до “Нарису історії учительської семінарії і гімназії в Заліщиках” В. Вериги у тижневику **Наша Мета** за вересень і жовтень 1966 р.

Фодчук, Дмитро (Торонто) “Демонстрація студентів учительської семінарії в Заліщиках у 1911 р.”; спомин.

Фодчук, Семен (Торонто) “Деякі завваги до Нарису історії учительської семінарії і гімназії в Заліщиках” В. Вериги у часописі **Наша Мета** (Торонто) за вересень-жовтень 1966 р.

Фодчук, Семен (Торонто) “Список матурантів Заліщицької семінарії в 1903 і 1904 рр. та учителів в 1900-1904 рр.” (Літо 1969)

Цибульський, Іван (Торонто) “Деякі інформації про учителів Заліщицької семінарії в рр. 1901-1906 та про Василя Цаленюка”.

Яхно, Марія (Матковська) (Буенос Айрес) “Декілька інформацій про Заліщицьку семінарію в 1920-1924 рр.” (лист до Ювілейного Підготовчого Комітету з дня 18 серпня 1958 р.)

VI. РОЗМОВИ И РОЗПОВІДІ

які автор перевів з кол. професором Учительської Семінарії в Заліщиках — Тадеєм Залеським, а також з рядом колишніх учнів семінарії або гімназії: Ось вони в поазбучному порядку:

Богдан Бараник, Парася Біланюк (Торонто), Марія Дзєрович (Монтреал), Іван Зельський (Вінніпег), Володимир й Анна Корінь (Лос Анджелес, Каліф.), Андрій Микула, Степан Паладійчук (Торонто), Марія Прокопович (Дітройт), Романко Гриць, Романко Микола, Стангрет Василь (†) Торонто, Стасюк Степан (Судбури, Онт.), Семен Фодчук (†), Дмитро Фодчук, Іван Цибульський (†) і Тадей Юрійчук (усі з Торонта).

ПОКАЖЧИК ІМЕН

- | | |
|--|--|
| Айзенговер, Д. Д., президент: 236 | Бобринський Юрко: 100 |
| Альтенберг Петер: 207, 209 | Боднарчук Мар'ян: 199 |
| Андриясевич Мар'ян: 56 | Войчук Дмитро: 55-56, 75, 77, 81, 220, 206 |
| Андрушко Василь: 190, 199 | Боклащук, о. Николай: 130 |
| Андрушко Мар'я: 199 | Борачок Северин: 100, 102 |
| Андрухович Володимир: 172 | Борсук Василь: 75 |
| Апостол, хорунжий: 205 | Боруцак Григорій: 194, 195 |
| Артимович Агенор: 95 | Боярський, о. Омелян: 70 |
| Бадені Казимир, граф: 19 | Будурович Богдан: 253 |
| Базник Михайло: 214 | Будурович Іван: 253 |
| Бакун Іван: 42, 72, 82 | Будка Никита, єпископ: 218 |
| Баланюк Бронислава: 199 | Булка Михайло: 59-60 |
| Банах Павло: 43 | Бурик Манолій: 76 |
| Баран Михайло: 106, 109-111 | Василенко: 75 |
| Баранецька Ольга (Мединська): 108, 255 | Васильків Антін: 72 |
| Баранецький Павло: 72, 75, 150, 203, 205 | Васкул Петро: 75 |
| Баранецький Ярослав: 172, 199-200, 237 | Вахнюк Михайло: 206-207 |
| Бараник Богдан: 190, 199, 252 | Вербицький Михайло: 77, 164 |
| Бараник Анна (Корінь): 187, 199, 232 | Верига Василь († 1906): 67 |
| Бараник Василь: 71, 86, 138, 140, 145-149, 171 | Верига Василь: 5-6, 186, 188, 190, 199 |
| Бараник Іван: 182 | Весоловська Ольга: 64 |
| Барвінський Олександр: 95 | Винницький Антін: 147 |
| Баричко, о. М.: 70 | Витвицький Богдан: 74-75 |
| Барна С.: 51, 254 | Вільде Ірина: 58 |
| Бачинська Мар'я (Дзерович): 150, 252 | Вільсон Вудро, президент: 113 |
| Бачинський Юліан: 79 | Вісецький Іван: 56 |
| Бедрій Мар'я: 108 | Вітковицька Ємілія: 64, 71 |
| Бесага Ян: 186, 195 | Вітульський Дмитро: 68-69 |
| Бирович Андрій: 62 | Воляк, учитель семінарії: 173, 194 |
| Біланюк Парася: 252 | Вонсович, учень семінарії: 75 |
| Більгер Адольф: 34 | Ворик Марта: 108 |
| Бобжинський Міхал: 27 | Ворик Нестор: 103-104 |
| Бобикевич, о. Олекса: 76 | Вязовський Марко: 205 |
| | Гаврилів Мирослав: 109 |
| | Гайворонський Михайло |
| | Орест: 56, 72, 74, 164, 218, 221-223, 237 |

- Гайне Гайнріх: 209
 Галібей Степан: 157-160, 164
 Галлер, Юзеф, генерал: 11
 Гарасимів, учень семінарії: 38
 Гілевич Роман: 170, 171
 Гласка Марек: 209
 Глібовицький, о. Софрон: 33, 37, 51
 Гнатюк Богдан Т.: 172, 182, 230-231
 Гнатюк Мирон: 236
 Гнатюк І.: 72
 Гоголь Микола: 223
 Годованець С.: 237
 Голик Степан: 179
 Головатий Францішек: 195-197
 Гошовський Пилип: 38, 212-214
 Грушевський Михайло: 89
 Гуляй Петро: 108
 Гуняк Юрій: 182
 Гарболинський: Микола: 56, 76-77, 83, 204-205
 Гембатюк Дмитро: 180
 Гембатюк Катря: 62, 64, 86-87
 Гембатюк Осип: 108, 138, 255
 Гембатюк Парася (Заровецька): 64, 255
 Гембатюк Парася (Малюк): 108, 228, 255
 Гете Йоган: 209
 Гіртлер Владислав: 35, 43, 53-54, 59, 224
 Гой Ольга: 179, 181
 Грабський Станіслав: 123, 125
 Гулін І.: 81
 Гуляк Юліан: 239
 Дідур Юрій: 180
 Дмитренко Михайло: 235
 Добрянський, о. Роман: 199
 Долинська Ольга (Руденська): 108, 255
 Долинська Уляна (Терлецька): 107-108, 255
 Долинський Волод.: 187, 199
 Долинська: 139-140
 Долинський Маріян: 139-145, 176, 187
 Долинський Степан: 144-145
 Дольницький Волод.: 190, 199
 Доманський, римо-кат. катехит: 33, 129-130
 Донцов Дмитро: 182
 Дорошенко Дмитро: 220
 Драгоманов Михайло: 79
 Дребіт Іван: 67
 Дубівна Олена: 71
 Дудлей Михайлина: 62
 Дядинюк Василь: 235
 Електорович Володимир: 180
 Желішкевич, учень гімназії: 199
 Жеромський Стефан: 207, 209
 Жолевич Олександр: 130-132, 138, 168-171, 189-202
 Жолевич Юрій: 186, 190, 199
 Завалкевич Вацлав: 192-193, 199-201
 Загорецький Іван: 56
 Залеський Тадей: 43, 46-50, 64-65, 77, 252
 Заньковецька Марія: 74
 Заровецька Марцеля: 75
 Заровецький Павло: 103
 Затонський Володимир: 106, 109-111
 Земледух Оля: 199
 Злоховський Леон: 53
 Іванишин Анна (Гнатюк): 199, 236
 Ільницький Володимир: 190, 199, 241

- Кабан Василь: 138, 255
 Казимірчук Іван: 56, 77, 83, 100
 Казієвич Теодосій: 172
 Калинович Іван: 52, 207-208
 Кальмук Петро: 56
 Каменецький, о. Петро: 218
 Камінський, о. Осип: 171
 Кандиба-Ольжич Олег: 10
 Кафка Франц: 209
 Кашовська Лідія: 187
 Кашовський Роман: 241
 Квітка-Основяненко Григорій: 76
 Квятковський Маріян: 56
 Келлер Г.: 209
 Кенс Йосиф: 51, 254
 Кикоть Яків: 67, 203, 205
 Кимакович, суддя: 67-68
 Кіслук В.: 42
 Кісь Павло: 56
 Клепарчук, о. Степан: 33
 Клічук Анна: 108
 Кметюк Анна: 75
 Книгиницький Н.: 81
 Ковальський Павло: 82
 Ковальчук Орися: 199
 Ковальчук Галя: 199
 Козьмук Юрко: 75
 Колесса Олександр: 26
 Колодницький Франц: 56
 Колопенюк Микола: 71, 110
 Комарницька Зеня: 63, 75
 Комарницький Антін: 180
 Комарницький Ярослав Б.: 179-180, 239-240
 Коновалець Євген: 124
 Конопницька Марія: 209
 Коньор Францішек: 34, 55-57, 72-74, 222
 Копняківський Іван: 110
 Кордуба, о. Т.: 91
 Корецька Марія: 75
 Корінь Володимир: 172, 182, 230-234
 Королик Дам'ян: 180
 Корчинський Антін: 103, 108
 Косінський Маріян: 56
 Костюк Іван: 239
 Котельницький Іван: 153, 246, 255
 Котко Дмитро: 166, 231, 233
 Котович Євген: 130, 157-158, 160, 164-165, 193, 195-196
 Котович Ян: 130
 Кохан (Коханенко) Євген: 75-76
 Коцик, о. Іван: 71, 154
 Коціборська Володимира: 199
 Коцовський К.: 44, 46, 55, 57
 Коцовський Володимир: 44
 Коцюбинський Михайло: 49
 Кошиць Олександр: 222
 Красій Анна: 64
 Кречковський Любомир: 199
 Кропивницький Марко: 76
 Крупневич, учениця семінарії: 62, 64, 86
 Кубійович Володимир: 228
 Кубічек Ян: 186, 199
 Кубрак Михайло: 139
 Кузняк Гриць: 68, 71, 101, 135-136
 Кузняк Петро: 239
 Кулінський Здзіслав: 164-166, 170-171, 197
 Курдидик Анатоль: 223
 Курієць Іван: 239-240
 Кучера Владислав: 138
 Ладика Василь, єпископ: 218
 Лазор Катерина: 253
 Левицька Іванна: 187, 199, 241

- Левицький Кость: 95
 Левицький Северин: 87
 Леонтович Микола: 164
 Лилик Іван с. Андрія: 180
 Лилик Іван с. Проця: 180
 Лисенко Микола: 164, 222-223
 Лозова Марія: 199
 Лозовий Богдан: 199
 Ломацький Михайло: 207, 210-212
 Лопатинський Лев: 76
 Лукасевич Петро: 67
 Мазепа Іван: 50
 Майданик Ярослав: 172
 Маковей Ольга: 91, 97, 139, 143
 Маковей Осип: 5, 65, 89-90, 92-93, 96-97, 100, 103, 106, 109, 111, 117, 129-130, 135-140, 143-145, 149-158, 237, 247-248
 Макогон Дмитро: 58, 209
 Максимчук Іван: 205
 Маліглова Богдан: 172
 Малкевич Маріян: 56
 Малюк Іван: 103, 107, 132, 138, 150, 152, 227-229, 252, 255
 Малюк Михайло: 54, 56, 72, 75, 100, 216-218, 252
 Малюк Ярослав: 200, 241
 Мамалига Василь: 108
 Мамалига Олена (Малюк): 64, 75, 200, 216-217
 Мамалига Тусько: 199
 Мандибур Тадей: 39, 43, 45-46, 57, 61, 85, 89, 244, 246
 Мандрусяк Люба: 199
 Маркевич, учень семінарії: 75
 Марковський, учитель семінарії: 34
 Мартинчук Марія (Миронюк): 64, 75
 Мартинюк Адам: 77, 81, 84
 Мартинюк Анна: 199
 Марусин Іван: 239
 Марчинський Юзеф: 34, 52-61, 92, 98, 129-130, 135-136, 153, 156-158, 224
 Мельничук, о. П.: 72
 Мигаль Роман: 179, 181
 Микитин Павло: 180
 Микула Андрій: 199, 252
 Миронюк Михайло: 56, 77
 Мисловський Єміліян: 160, 163, 168
 Мицько Юрій: 197, 199
 Міцкевич Адам: 73
 Мороз Василь: 76
 Навізівський Іван: 76, 80, 218, 224, 226-227
 Назарко, о. Іриней, ЧСВВ: 199 200
 Назарук Осип: 220
 Найдан Михайло: 56, 72, 74-75, 133, 164
 Найдан Марія: 64
 Наполеон І: 10
 Недільський Іван: 164
 Нецеретний Юрій: 241
 Никифорів Богдан: 199
 Николишин Дмитро: 223
 Николяк Іван:
 Никорук Павло: 103, 138
 Ніньовський Василь: 172, 230, 234-236, 240, 252
 Ніцше Фрідріх: 209
 Олександр І, цар: 11
 Олійник, учень семінарії: 87
 Ольхувна Марія: 195
 Онищук Євген: 179-180
 Онуляк Орест: 38, 72, 83
 Онуцька Анна: 62, 64, 84
 Оркан Владислав: 209

- Оробчук Степан: 71
Осадчук Ярослав: 179, 238
Охримович Володимир: 71, 145
Ощипко, учениця семінарії: 64
Павлик Михайло: 79
Павловська Зофія: 173, 192
Павлюк Юрій: 52, 78, 254
Паладійчук Степан: 42, 60, 67, 72, 79, 82, 84-88, 110, 214-216, 224, 252
Панас Маріян: 10, 175-177
Петрицький Михайло: 79
Петрушевич Євген: 11, 95, 104, 167
Пшеворовна, польоністка: 191, 195
Підлеснюк В.: 81
Пілсудський Юзеф: 162-163
Погорецький Адам: 108
Поллок Сімон О.: 21
Полянський Юрій: 10
Попаднюк, о Василь: 130, 153-154, 168, 171
Попович Іван: 71, 154
Попович Матвій: 53, 59, 79, 87-88, 218, 224-226
Попович Омелян: 68, 145, 166-167
Потоцький Андрій, граф: 20-21, 85
Потятиник Дмитро: 177, 179-180
Починок Володимир: 75
Приймак Михайло: 72, 82
Прокопчук, Андрій: 180
Райтер Юзеф: 35
Раковський Іван: 40
Раковський, о. Йосиф: 40-42, 63, 77, 87
Раковський Роман: 42
Раковський Ярослав: 42
Раковський, о. Льонгин: 40
Рачик Михайло: 199
Рачок Галя: 199
Ремарк Еріх М.: 209
Ричаківський, отець, катехит: 171-173
Рівний, учень семінарії: 74
Рільке Райнер М.: 209
Робак Євген: 199
Рогман Е.: 181
Рогожинська Стефанія: 64, 75
Розновський Михайло: 199
Романко Гриць: 165, 168, 177, 179-180, 252
Романко Іван: 237
Романко Микола: 253
Романко Мирослав: 253
Романко Роман: 237, 239
Романко Парася — гл. Біланюк Парася
Романко Степан: 100-101
Романко Теодозій: 100, 102
Росляк Михайло: 180
Рудакевич, учитель: 71
Рудницька Марія (Бараник): 62, 75-86, 146, 148-149, 233
Рудницька Марія (Симкович): 75
Рудницька Ольга (Найдан): 75
Рудницький, о. Іван: 71, 146, 154
Савицький, о. Йосиф: 39-40
Савкевич Володимир: 78, 82, 254
Савчук Іван: 75, 103
Садовський Микола: 74, 213
Сандул, гімназист: 76
Свистун Володимир: 247
Свіченюк Михайлина

- (Романко): 108, 255
 Свіченюк Тарас: 199
 Семенюк Іван: 69
 Сивяк, учениця семінарії: 63
 Симкович Галія: 75
 Симкович Дмитро: 52, 255
 Січинський Мирослав: 21, 85
 Скоморовський Маркіян: 175-176
 Скоморовський Роман: 145, 175-176
 Скоропадський Павло: 215, 220
 Скуповський, учитель
 руханки: 70
 Сліпий Йосиф, Верх. архп.: 218
 Слободян Евстахій: 103, 138
 Слободян Ірина: 63
 Слоневський Тит: 32-33, 46, 60, 62, 73, 88, 243, 246
 Слупчинська Ольга (Рачок): 108, 255
 Смаль-Стоцький Степан: 132
 Смеречанський Ярослав: 164-166, 237-238
 Снігур Володимир: 172
 Совсун Михайло: 103, 108, 138, 256
 Сопівник Анна: 108
 Сіповник Микола: 172
 Сохацька Анна: 64
 Сохацька Юстина: 63, 77
 Сохацький Сильвестер: 103, 138, 256
 Стадіон, Франц С. граф: 15, 134
 Сталін Йосиф: 156, 226
 Станецький Євген: 81
 Старжинська Марія: 33, 63
 Старжинський Еразм: 33, 55, 57, 72, 98, 103, 129-130, 136
 Старицька-Черняхівська
 Людмила: 223
 Старожитник Евстахій: 246, 256
 Стасюк Віктор Г.: 186, 190, 199
 Стасюк Степан: 169-172, 182, 240, 252
 Степаняк Володимир: 172, 182, 235, 239-240
 Стернюк Іван: 71
 Стефанів, о. Володимир: 40
 Стефанович Наталія: 68-69, 167
 Стефанович Роман: 68, 167
 Стрийський Євген: 87
 Суярко-Животівський (?): 145, 167
 Тарас Людвик: 35
 Теслюк Анна: 63, 76-77, 86-87
 Теслюк Варвара (Гуменюк): 62, 63, 76
 Тетевич: 79, 152, 164, 165
 Тетмаєр В.: 209
 Тимчук Павло: 103-104
 Тишковська Ольга (Свистун): 108, 247, 255
 Ткачик Іван: 103, 165, 177, 229, 237, 239-240
 Ткачик Марія: 108
 Ткачук Дмитро: 55-56, 72, 77, 81, 206, 220
 Тобілевич Іван: 74, 76
 Токарський Вітольд: 195
 Томкевич Софія: 62
 Топольницький, композитор: 164
 Трильовський Кирило: 59
 Туркевич, о. Іван: 36-39, 45, 62, 80, 85-86, 226
 Туркевич Лев: 38, 233
 Турнав, граф: 9, 32, 54

Турнав Стеля, графиня: 98
 Тустановський Е.: 130
 Удовиченко О., генерал: 111
 Українець Ол.: 100, 102, 107
 Українка Леся: 49, 69
 Уліванський Юліан: 56
 Устяник Степан: 199
 Федорак Іван: 210
 Федосенко, директор 201
 Федькович-Гординський О.
 Ю.: 44, 223
 Фляк Станислав: 246, 256
 Фльорчук, о. Йосиф: 71, 154
 Фодчук Дмитро: 55-57, 75, 77,
 81, 218, 220
 Фодчук Семен: 33, 58, 72, 78,
 82-83, 208-209, 219
 Фодчук Степан: 218-220
 Фрадинський Францішек —
 гл. Головатий Францішек
 Франко Іван: 49-50, 76, 79, 249
 Франц Йосиф, цісар: 19, 22
 Хаврун, учень семінарії: 87
 Хомишин Григорій, єпископ:
 39
 Хомський Василь: 75, 100
 Цаленюк Василь: 74, 106-109,
 130, 133, 135-137
 Цеглинський Григорій: 23
 Цибульський Іван: 252-253
 Чайка Іван: 56
 Червінський Корнило: 43, 46,
 62
 Черкавський Маріян: 56
 Черлінка Катря (Ваньо): 62,
 64, 84
 Черлінка Левко: 199
 Чехов Антон: 76
 Чолкан Антоніна
 (Паладійчук): 62-63, 84
 Чорний, о. катехит: 171, 173
 Чубатий Євген: 190
 Чукур, о. Іван: 193, 199, 202
 Чорнодоля, о. Ілля: 39
 Шандрівський Осип: 38
 Шашкевич Маркіян: 44, 50, 68
 Шварц Йосиф: 10, 130, 174-175
 Шварц Ян: 186, 195
 Шевельов Юрій: 236
 Шевченко Тарас: 9, 13, 50, 65,
 68, 71, 76, 103, 105, 107-109,
 136, 236
 Шипітка Максим: 103
 Шептицький Андрій,
 митрополит: 94
 Шіллер Фрідріх: 207
 Штень Тетяна: 199
 Штетнер, учень семінарії: 56
 Штронер, учитель: 71
 Шуйський Юзеф: 26
 Шумейко Микола: 103, 108
 Юзефчук Михайло: 56
 Юнг Р.: 209
 Юрійчук Богдан: 172
 Юрійчук Тадей: 180, 229
 Юрчинський Остап: 180
 Юхнович Станислав: 44
 Яворський, учитель семінарії:
 35
 Яворський, о. Йосиф: 71
 Ягнич Анастасія: 64
 Ягнич Варвара (Панас): 64,
 75, 176
 Якимівський Гриць: 67
 Якубчук Евстахій: 53

ПОКАЖЧИК ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ

(За виїмком Заліщик)

- Австрія: 10-11, 13, 35, 46, 79,
120, 129, 134, 146, 212, 246
Австро-Угорщина: 9-11, 15, 21,
85, 140, 207, 248
Альберта: 219, 235
Ангелівка: **226**
Архангельськ: 205
Баварія: 232
Бар: 104
Бедриківці: 70
Бельгія: 116
Бен Метір, Тунізія: 233-234
Бережани: 24, 91, 213
Берега Каргузька: 239
Берестя: 124
Берхтесгаден, Баварія: 232
Вібрка: 213
Віла: 26, 213
Віле море: 205
Вільче Золоте: 83, 110
Блицанка: 110, 212
Большівці: 208
Борислав: 207
Ворців: 9, 99-100, 110; повіт:
20, 30, 38, 41, 67, 75, 82, 130,
140, 177, 203, 214
Брідок: 76
Броди: 33, 37
Буковина: 7, 11, 35, 44, 68-69,
76-77, 110, 138, 145, 167-168,
219
Бураківка: 60-62
Ванкувер, Канада: 220
Варшава: 11, 117-118, 136, 147,
215, 228
Вашінгтон, ЗСА: 236
Велика Британія: 119
Велике Князівство
Краківське: 14
Винятинці: 63, 176, 179
Висла, ріка: 111
Вишні Комарнік: 83
Відень: 14-15, 19, 23, 30-31, 35,
37, 87, 203, 230, 243
Візантія: 7
Вікно (пов. Скалат): 218
Вінніпег, Ман.: 219
Волинь: 17, 112, 121-123, 127,
214, 231
Ворвудинці: 83, 216, 226-227
Волчківці: 208
Воцилівка (гайок): 10, 177
Габсбурги: 13, 22, 221
Галицька Союзна Республіка:
105
Галич: 7
Галичина: 7, 10-11, 13-30, 35-
36, 41, 46, 49, 54, 62, 65-66,
69, 78, 84-85, 87, 94, 96, 98-
99, 105, 108-114, 116, 119-123,
125-126, 128, 133-135, 138-139,
141-142, 145, 147, 156, 167,
181-187, 189, 202, 205, 208,
210, 213-214, 216, 219, 221,
223-224, 233, 243, 245-246,
248-249, 256
Гамільтон, Онт.: 225
Городенка: 30, 64, 102, 132;
повіт: 20, 30, 62, 64
Городок б. Львова: 114
Гусятин: 210
Гуцульщина: 25, 82, 206-207,
210-211, 236
Горгани, гори: 179
Грац, Австрія: 232-233
Данціг (Гданськ): 230, 232-233
Дзвиняч: 63-64, 74, 101, 203

- Дніпро, ріка: 96
 Дністер, ріка: 7, 9, 32, 104-105, 110-111, 138, 149-150
 Добровляни: 7-10, 68, 71, 101, 154, 237
 Дрогобич: 189
 Дубляни: 40
 Дуплиська: 71
 Європа: 85, 211, 230
 Житомир: 211
 Журавиця: 207
 ЗСА: 17, 50, 125, 218-219, 222-224, 226, 229-231, 237
 ЗУНР — гл. Західньо-Українська Народня Республіка
 Задубрівка: 206
 Закарпаття — гляди Карпатська Україна
 Заставна: 76
 Західня Україна: 11, 14, 144, 174, 197, 201, 213, 217, 227, 231
 Західньо-Українська Народня Республіка: 11, 95-96, 103-104, 117, 134, 146, 158, 167-168, 175, 208, 220, 248
 Збараж: 224
 Збруч, річка: 103-104, 111-112, 146, 216
 З'єдинені Стейти Америки — гл. ЗСА
 Золочів: 222, повіт: 47
 Іванків: 38
 Кам'янець Подільський: 9, 146
 Канада: 17, 83, 125, 149, 208, 215, 218-221, 224-227, 233-235
 Карпатська Україна: 32, 93, 212-214
 Касперівці: 71, 77, 83, 154
 Київ: 10, 82, 112, 205, 208, 223, 240
 Кінгстон, Онт.: 225
 Кіцмань: 76, 219
 Кобиловолоки: 82, 145
 Кожухов, Росія: 205
 Колоднівка: 67, 71, 176, 203, 247
 Коломия: 24, 59, 102, 106, 157-158, 178-179, 189, 204, 229, 237
 Копичинці: 214
 Королівство Галичини й Льодомерії гл. Галичина
 Косів (повіт): 25
 Кострижівка: 149
 Краків: 13-14, 23, 122, 127-128, 134, 140-141, 217, 229
 Крушевац, Сербія: 206
 Ланьцут, Польща: 203
 Лемківщина: 25, 83, 122-123, 128
 Ліпник, Моравія: 204
 Лісько (повіт): 25
 Лос Анджелес, Каліф.: 233-234
 Лудзь, Польща: 175
 Лука: 76
 Лубянки: 224
 Луцьк: 214
 Люблін, Польща (воєвідство): 122
 Львів: 14-15, 19-20, 22-24, 26-27, 30, 32, 35-38, 42, 79, 84-85, 89-90, 95-96, 104, 106, 112, 116, 119-120, 122, 127-128, 132, 146, 157, 167, 175, 203, 208, 213, 218, 222, 231
 Мадярщина — гл. Угорщина
 Малопольща: 134, 139
 Манітоба: 218
 Мармарощина: 93

Мельниця Подільська: 83, 204
 Моравія: 204
 Москва: 225, 227
 Московщина — гл. Росія
 Мюнхен, Баварія: 211, 235
 Нагір'я: 38
 Німецьке Яблінне, Чехія: 204
 Німеччина: 116, 175, 206, 211, 225, 229, 232-33
 Новий Ульм, Баварія: 215
 Новосілка Костюкова: 71
 Нью-Йорк (місто): 222-23
 Одеса: 205
 Орелка: 208
 Париж: 112, 119
 Перемишль: 23-24, 30, 119, 141, 207
 Перехресне: 206
 Петавава, Онт.: 225
 Печеніжин (повіт): 25
 Підкарпаття: 49, 234
 Підляшся: 17, 112, 121-123
 Поділля: 7, 10, 25, 104, 210-211, 243
 Покуття: 11, 25, 103, 111, 206, 208, 210, 217, 234
 Полісся: 112, 121, 124, 127
 Польща: 7, 10, 13, 35, 83, 98, 99, 112-113, 116, 119, 121-124, 126-128, 134, 138, 144, 157, 160, 169, 174, 181-182, 185, 197, 210, 214-216, 228, 239, 246-247, 256
 Правобережжя: 17
 Прага: 212
 Прилипче: 76
 Прусія: 17
 Пряшівщина: 83
 Регенсбург, Баварія: 229
 Ріджайна, Саск.: 236
 Рогатин: 59, 189
 Росія: 10, 106, 121, 221
 Румунія: 11, 138
 Русів: 206
 США — гл. ЗСА
 Садки (Заліщики): 10, 101, 174
 Садки: 64
 Самбір: 30, 49, 65, 84, 93
 Сандомир (воєвідство): 13
 Саскачеван: 218, 233-234
 Семановіце, Польща: 230
 Сенекавілл, Огайо: 237
 Серафінці: 62, 64
 Сербія: 206
 Сибір: 210, 217, 239
 Синьків: 68, 239
 Скала над Збручем: 179
 Сквятин: 203
 Слобідка: 241
 Снятин: 217, 219; повіт: 25, 83, 206, 208, 210
 Сокаль: 30, 40, 84
 Соловецькі острови: 205
 Сороки: 214
 Станиславів: 11, 24, 30, 41-42, 49, 63, 84, 161, 173, 178, 194;
 Консисторія: 40; воєвідство: 122, 127
 Стрий: 24, 40, 49, 82, 142-143
 Сянїччина: 215
 Тербовля (повіт): 82, 145
 Тернопіль: 7, 10, 24, 30, 84, 106, 122, 127, 189, 203, 210, 240
 Товсте: 179
 Торонто, Онт.: 50, 149, 208-209, 216, 218, 233-234
 Торське: 62, 71, 146, 149, 154
 Тростянець Малий: 47
 Тулова: 83, 208, 219-220
 Тунізія: 233
 Турка, повіт: 25

Тухоль, Польща: 203, 206	Ходорів: 213
УНР — гл. Українська	Холмищина: 17, 112, 121-123
Народня Республіка	Хотин: 91
УРСР — гл. Українська	Хрещатик, Буковина: 76
Радянська Соціалістична	Хриплин: 42
Республіка	Ченстохова, Польща: 215
Угорщина (Мадярщина): 101-	Чернівці: 7, 32, 68, 79, 86, 89,
102, 206	168, 209
Ужгород: 212	Чехи — гл. Чехословаччина
Україна: 7, 10, 32, 83, 104, 132,	Чехословаччина: 27, 83, 203,
159, 169, 199-203, 205, 210,	206, 212-213
212, 216, 225-227, 240,	Чікаго, Ілл.: 229
249	Чорне Море: 7
Українська Народня	Чортків: 7, 30, 32, 67, 103, 135,
Республіка: 42, 94-96, 112,	180-181, 213; округа: 10, 146;
124	повіт: 26
Українська Радянська	Швайцарія: 140
Соціалістична Республіка:	Штернберг, Моравія: 204
11, 179, 223, 226	Шупарка: 67, 75, 82, 214
Філадельфія, Па.: 230	Щитівці: 41, 71
Франція: 112, 134	Юріямпіль: 38
Хмелева: 64, 71	Яворів: 89

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

	стор.
Вид на Заліщики з буковинського берега	9
Будинок Народного Дому в Заліщиках	11
Катехит о. Іван Туркевич з групою семінаристів в 1908 р.	38
Професор о. Йосиф Раковський	41
Професор Тадей Залеський	47
Демонстрація семінаристів осінню 1911 р.	56
Будинок “Інтернату” в Заліщиках (пізніше семінарії та гімназії)	66
Семінарийний хор в 1913 р.	75
Група учнів семінарії — членів Самоосвітнього Гуртка	81
Д-р Осип Маковей, директор семінарії	90
Д-р Осип Маковей у військовій уніформі з дружиною Ольгою	97
Семінарийний хор в 1920 р.	108
Будинок семінарії та Городського Суду в Заліщиках	117
Професор Олександр Жолевич	131
Д-р Маріян Долинський, директор шпиталю в Заліщиках	141
Сенатор Василь Бараник	146
Пам'ятник О. Маковесві в Заліщиках	155
Катехит о. Ричаківський з групою семінаристів в 1933 р.	172
Афоризм Маковея з пам'ятника пані М. Дзерович (факсиміле)	183

Учні гімназії нового типу в уніформах	186
Василь Верига; учень 1-ої класи гімназії н. т. (1936)	188
Друга клас гімназії, 1937 р., з проф. Жолевичем, господарем класу	190
Катехит о. Іван Чукур з групою учнів українців в 1938 р.	194
Марійська Дружина в Заліщиках в 1938 р.	198
Пилип Гошовський, учень семінарії	213
Степан Паладійчук, учень семінарії	215
Дмитро Фодчук, учень семінарії	221
Іван Малюк, учень семінарії	228
Хор читальні "Просвіти" в Заліщиках в 30-х рр.	232
Ярослав Смеречанський зі своїм заліщицьким хором	238
Володимир Ільницький, учень гімназії	240
Ярослав Малюк, учень гімназії	241

СПИСОК ЖЕРТВОДАВЦІВ

які уможливили появу книжки: Там, де Дністер
круто в'ється

R. Cholkan Real Estate, Торонто	100.00
Українська Кредитова С-ка, Торонто, Онт.	100.00
Мирослав Романко, Торонто, Онт.	100.00
Д-р Мирон і Анна Гнатюк, Сенекавіл, Огайо	50.00
Іван Малюк, Вісконсин Делс	50.00
інж. Роман Раковський, Бронкс, Нью Йорк	50.00
Микола Романко с. І., Торонто, Онт.	50.00
Дмитро Фодчук, Торонто, Онт.	50.00
Варвара Гуменюк, Асторія, Н. Й.	30.00
Осип Гембатюк, Торонто, Онт.	30.00
Богдан Бараник, Торонто, Онт.	25.00
Іван Бараник, Чікаго, Ілл.	25.00
інж. Вол. і Анна Корінь, Вал Нуїс, Каліф.	25.00
Юлія Кучер, Пітсбург, Па.	25.00
Ярослав Лаптута, Торонто, Онт.	25.00
Степан Паладійчук, Торонто, Онт.	25.00
Никола Романко с. Д., Торонто, Онт.	25.00
Михайло Шафранюк, Торонто, Онт.	25.00
Я. і О. Баранецькі, Філядельфія, Па.	20.00
Ірина Безхлібник, Торонто, Онт.	20.00
Терешко і Парася Біланюки, Торонто, Онт.	20.00
Ярослав Гуменюк, Нью Йорк	20.00
Ярослав Гембатюк, Торонто, Онт.	20.00
Степан Стасюк, Судбурі, Онт.	20.00
С. Сампара, Торонто, Онт.	15.00
А. Зайферт, Джексон Гайтс	10.00
Орися Запаринюк, Ютіка, Н. Й.	10.00

Іван Зельський, Вінніпег, Ман.	10.00
Василь Касіян, Торонто, Онт.	10.00
Антон Комарницький, Торонто, Онт.	10.00
Степан Мамалига, Торонто, Онт.	10.00
Никола Розновський, Ст. Катеринс, Онт.	10.00
Володимир Сміяк, Торонто, Онт.	10.00
Михайло, Шевчук, Торонто, Онт.	10.00
Тадей Залеський, Трентон, Н. Дж.	5.00
Григорій Шух, Торонто, Онт.	5.00
Анна Клічук-Романко, Торонто, Онт.	3.00
Осип Фурдик, Торонто, Онт.	3.00

На заклик Видавничого Комітету першим відгукнувся п. Роман Раковський, син о. Йосифа Раковського, учителя Заліщицької семінарії (гл. ст. 40-42), інж.-економіст, кол. інспектор Ревізійного Союзу Українських Кооператив і кол. директор і член-основник кооперативної фабрики цикорії і підмінок кави «Суспільний Промисл» у Львові, тепер директор-скарбник Федеральної Кредитової Кооперативи «Самопоміч» в Нью-Йорку.

Видавничий Комітет щиро дякує всім жертводавцям.

З М І С Т

Передмова	ст. 5
Там, де Дністер круто в'ється	7
Галичина — коронний край Габсбургів	13
Польсько-українські відносини	13
Школи як засіб польонізації	23
Учительська семінарія в Заліщиках	30
Семінарія — утравістична школа	30
Учительський склад семінарії	32
Священники семінарії	37
Учителі українсти	43
Учні і професори семінарії	50
Гіртлер і Марчинський	58
Заснування Жіночої Учительської Семінарії	62
Руська Хлоп'яча Бурса ім. Т. Шевченка	65
Мистецька діяльність семінарії	72
Тасмний Самоосвітній Гурток	78
Тасмний Самоосвітній Гурток при Жіночій Семінарії	84
Семінаристи й читальні "Просвіти"	86
Д-р Осип Маковей	89
Західньо-Українська Народна Республіка	95
З крісом над книжкою	96
Роззброєння мадярської дивізії	99
За Збруч річку... ..	103
Галицька Совєтська Республіка	105
Совєтська влада — час на пімсту	109
Під польською окупацією	112
Польська влада й українські школи	116
Нова влада — старі порядки	128
Арешти в Заліщиках	135
Маковей та його друзі	139
Д-р Маріян Долинський	140
Василь Бараник	145
Маковей та студенти семінарії	149
Смерть і похорон Маковей	152

Семінарія під новою управою	156
Степан Галібей	157
Останні роки семінарії	160
Учнівські самодіяльні гуртки	163
Національні відносини у семінарії	169
Йосиф Шварц	174
Мар'ян Панас	175
Клітина ОУН в Семінарії	177
Державна гімназія в Заліщиках	184
Нова школа — нові порядки	184
Зміни в учительському складі гімназії	192
Марійська Дружина	197
Семінарийні портрети	203
Епілог	243
Післяслово	251
Додатки	254
Бібліографія	257
Поіменний покажчик	262
Покажчик географічних назв	269
Список ілюстрацій	273
Список жертводавців	275

